

Bevezetes a philosophiara vagy is: a propaedeutica.
(Einleitung in die Philosophie oder die Propaedeutik.)

Egyet. bet.
Buda 1836

Signatur: 55573-B
Barcode: +Z155592006
Zitierlink: <http://data.onb.ac.at/ABO/%2BZ155592006>
Umfang: Bild 1 - 160

Nutzungsbedingungen

Bitte beachten Sie folgende Nutzungsbedingungen: Die Dateien werden Ihnen nur für persönliche, nichtkommerzielle Zwecke zur Verfügung gestellt. Nehmen Sie keine automatisierten Abfragen vor. Nennen Sie die Österreichische Nationalbibliothek in Provenienzanangaben. Bei der Weiterverwendung sind Sie selbst für die Einhaltung von Rechten Dritter, z.B. Urheberrechten, verantwortlich.

Hinweis: Das Dokument enthält hinterlegte Textdaten, die eine Suche in der Datei ermöglichen. Diese Textdaten wurden mit einem automatisierten OCR-Verfahren ermittelt und weisen Fehler auf.

KAIS.KÖN.HOF BIBLIOTHEK

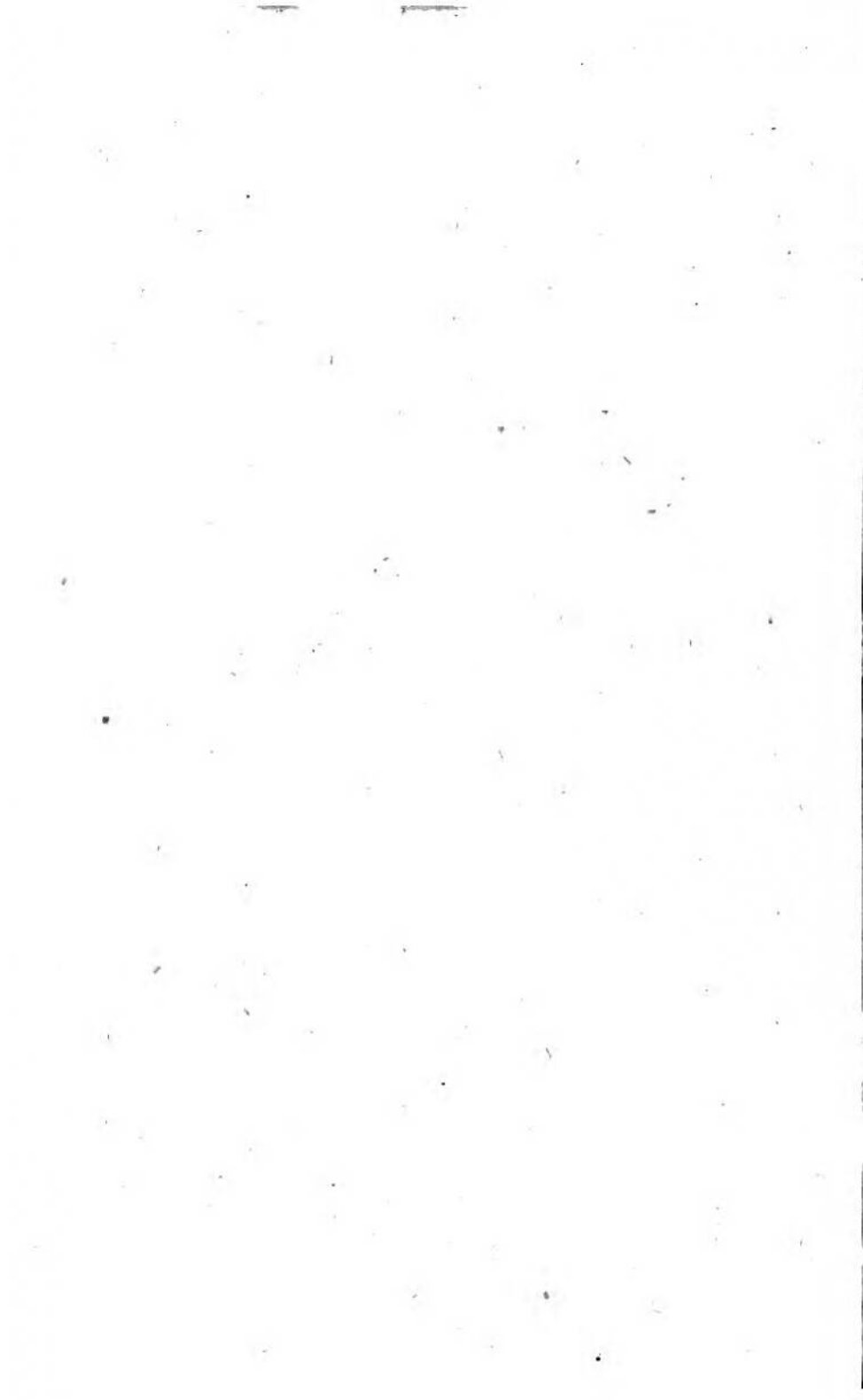
55.573-B

Alt-

~~43 O. 128.~~

55573-B.

BÉVEZETÉS
A'
PHILOSOPHIÁRA

VAGY IS:
A' PROPÆDEVTICA.

IRTA
FEJÉR GYÖRGY.

BUDÁN
A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

---

1 8 3 6.

Ipsius Reipublicae causa Philosophiam nostris hominibus explicandam putavi; magni existimans interesse ad decus, et ad laudem civitatis, res tam graves, tamque praeclaras Latinis etiam literis contineri." Cicero de natura Deor. I. I. c. 4.

Méltóságos, Nagyságos, Főtisztelendő

LAJCSÁK FERENTZ,

Nagy-Váradi R. sz. Püspök, Cs. Királyi Tanácsnok, Iskolai és
Tanulmányi-Igazgató Úrnak

Üdvözlésemet.

Hazai dolgainkra vissza tekintvén, szembetűnő az, hogy nálunk az Iskoláknak, tudományoknak, 's literaturáknak szerzői, ápolgatói, és gyámolai ugyan azok voltak főképpen, kik a' keresztény hitnek magvait elhintették, gyökereztettek, 's tenyésztették Nemzetünk' kifejtődésére 's jobbvoltára.

Szükség volna annak Sz. Gellért, Vitéz János, Oláh Miklós, Forgách Ferencz, halhatatlan Pázmány Péter, Szelepcsényi György, Gregoriáncz, Dallos, Széchenyi György, Kolonics Leopold, Bird Márton, Gusztinyi János, Klimó György, Patachich Adám, Battyáni József, és Ignác, Eszterházi Károl, Fuchs Ferencz, 's más számtalan neveket nem esmérnie, ki elnem esmérné, hogy Egyházi Főembereink által haladott leginkább annyira, mennyire haladhatott, literaturánk.

Ezeknek dicső nyomdokiba léptél Méltóságos, Nagyságos, Főtisztelendő Püspök Ur! az Egyházi Főrend érdemeit neveled, a' köz nemzeti jóra törekedéseiket kitünteted; midőn a' hit eránti buzgóságodat literaturánk' elősegítésével bölcsen párasítod; kegyes jótévedésedet a' szükölködők és Írók között megosztod, 's ott könnyeket száritasz le, itt aggodalmat enyhítesz.

'S hogy' serkengeted a' szorgalmat? Hogy' könnyebíted a' terheket? szóval: hogy' tesz jót?

Minden zaj, minden fény-üzés, minden Magad keresete nélkül; 's a' munkás Írók' nemes érzéseiknek megkéméllésével, melly a' jótévedésnek dísze, a' Te nagy lelküsed tulajdon dicsősége.

Ezeknek nyilvánságos tanuja, sőt a' közönséges elesmérés' bizonysga, lenni költeleztetem; a' tartozás' terhe elnyomott volna, ha tovább is, ha egészen halgattam, ha adósságamat megsemméni elmulasztottam volna. Vannak valamint a' Te Tisztességednek, úgy az én halgatásamnak is kiszabott határai.

Mély tiszteletem' s háladásam' zálogául ezen Philosophiára bevezetésemet kegyesen elfogadni méltóztassál; zsenge, csekély díj ez ugyan ama kölcsönökre nézve, mellyeket hazai literaturánk' előmozdítására árasztottál; de mindégzöldellők-ből füzött koszoru, 's a' szíves köszönet' tömjénével szenteltetett az meg; félészázadot meghaladott literaturai pályafutásam', úgy látszik, utólsó fűrtje *). Az őszi virágak is becsesek, mert ősziek.

Ha kik munkás munkáscsámát használandják, ha kik literaturánk' bővítésére fáradozhatnak igyekezetimet elesméréndik: a' Te Méltóságos Nevedet, jeles érdemeidet is visszahangoztatták. Éljen egészben, boldogul, minden jónak, kivált Literaturánk' java, előmozdítására sokáig.

Szíves hálados Szolgád

A Szerző.

**) Est mihi purgatum crebro qui personet aurem;
Solve senescentem mature sanus equum, ne
Peccet ad extremum, ridendus, et ilia ducat."*

Horat. Epist. I. Lib. I.

Az Olvasóhoz.

E' Philosophiára bevezetésemet azon bizodalommal bocsátom közre, mellyel egykor Anthropológiámat, az Ember' esmértetését. Hogy vele hijányt töltöttem volna bé, állítani nem merészlem; mert már Ruszek Jósef is adott illyes-valamit kiWentzel Gottfrid után 1812-ben; de azt vallani bátorkodom, hogy azóta fertál esztendővel előbbre vagyunk.

Tekéntetre méltattam Philosophiát - Tanulóinkat mindenek előtt, kik az érzéki, 's képzelő világból az elmélkedőbe, 's okoskodóba átlépven, helyes látópontra szert nem tehetnek, ha előre a' Philosophia értelméről, mivoltáról, czéllyáról, mostani állapotjáról illendőképp' nem értesítettnek; Főiskoláink pedig illy bevezetés' hijjával vannak mind ekkoráig.

Figyelmeztem ama Bölcsesség' barátira is, kik hazánkban is számosak, 's a' mostani Philosophiánál fogva nemesebb érzéseiket, okosabb bélátásaikat élesztenék, tökéletesítenék örömet; ha rövid nyomos kézi könyvvel részvételre, olvasásra és gondolkodásra serkentetnének, birattatnának.

Szolgáltam az üdőnek is: WolfChristián egész Philosophiának egy rendszerénti egészben kiadása által érdemlett-e többet, vagy Logikájának először Német nyelven irásával? fontos kérdés: Philosophiai rendszere változást szenvedett, de a' bölcselkedést, melly addig idegen vetemény, 's néhány kiváltt elmék' java volt, honnyában meggyökerezettette, köz tulajdonná tette, melly most is Német Orzágnak legdicsőbb birtoka.

Int minket is a' hatalmas üdő, hogy a' diák nyelv' kelete 's becse nálunk is megcsökkenvén, szülött nyelv-

VI

vünkön gondolkodni, okoskodni tanullyunk; a' Bölcseledést meghazánkfiúsítsuk, közértékké örökítsük; a' kimiveltt nemzetek' nyomdokiba lépni ne késedelmeskedjünk; ha tőlök éppen elszakadni, vagy utólérhetetlenül hátramaradni nem akarunk.

Mindezekre nézve a' Philosophiáról úgy szóllottam mint mostani állapotja hozá magával; értekezve, 's elméltetve; a' jelesebb írókat is szólaltattam a' dologhoz; mennyire lehetett rövideden 's közérthetőleg: hogy a' helyes értesítés 's tanítás' regulái, 's így a' Philosophia, ellen ne vétsek.

Ezen tekéntetekből kívánom igyekezetemet vétetni, 's megítéltetni. Pesten Aprilis 2-kán 1836.

A' Szerző.

A' Philosophiára Bévezetés' tartalma.

1. §. A' Bévezetés' értelme. 2. §. Szüksége. 3. §. Czéllya. 4. §. Osztállya.

I. A' Philosophia fundamentomának vizsgálata.

5. §. A' Philosophia fundamentoma az Előterjesztés (Repraesentatio). 6. §. Ennek eredeti oka az Érzés. 7. §. A' külsőnek eszközöltetése. 8. §. Közvetetlen vagy közvetvevaló. 9. §. Végbemenetele. 10. §. Külömbözése. 11. §. A' belsőnek tulajdon eszköze. 12. §. A' külső és belső érzés' képzése, nézése, megtudása, melly tapasztalásnak is mondatik. 13. §. Ebben állapotunk kétféle: szenvedő és művelő. 14. §. Mi az előterjesztés' szerzeménye? 15. §. 'S minem? 16. §. A' külső előterjesztésnek öt módosulati. 17. §. A' belsőnek is különbféle módosulati vannak. 18. §. Az előterjesztmények se nem a' tárgyak se nem az esmerő erőnk' szerzeményei egyedül, hanem mind kettejeké egyetemben. 19. §. A' tárgyakról is némelyeket észreveszünk a' tapasztalással, de nem a' tapasztalásból.

20. §. A' nem-érzési előterjesztés a' Gondolás. 21. §. Az elvontt jegyekkel foglatozkodik. 22. §. Módosulati háromfélék. 23. §. Értés 's értelem. 24. §. Az értelmek' külömbisége. 25. §. Az Itélés — Itélet. 26. §.

VIII

Az ítéletek külömbfélék. 27. §. A' Kihozás — következet. 28. §. Mire valók? 29. §. Az ész' fő 's végső munkája az eggyesítés — egészítés. 30. §. A' gondolatok, értelmek, ítéletek, következetek, Ideák magunkon kívül nem valók.

31. §. Bizonyos tárgynak érzési, 's gondolati előterjesztésében áll egyetemben az Esmérés — Esméret. 32. §. Erre a' közvetetlen tapasztalás szükségtelen, a' közvetvevaló is elegendő. 33. §. Az esméret külömbféle. 34. §. Az esmérésnek külömbféle módosulati vannak. 35. §. Az esmérésnek tárgyai. 36. §. Valósága. 37. §. Kifejtődése, 's főczéllai.

II. A' Philosophiai Encyclopaedia.

38. §. Ezen Encyclopaediának foglalattya. 39. §. A' Philosophus és Philosophia nevek' eredete. 40. §. A' Philosophia mi tágos értelemben? 41. §. Szoros értelemben. 42. §. Ennek formája. 43. §. Materiája. 44. §. Határai. 45. §. Részei. 46. §. A' régiéknél. 47. §. A' hozzá nem tartozandók. 48. §. A' Philosophia czéllya. 49. §. Fontossága közönségesen. 50. §. Különösen az Ember' kimíveltetése, formáltatása, 's nemesítése. 51. §. A' valóságos Philosophus' képe lerajzoltatik. 52. §. Haszna magunkra 's másakra nézve is. 53. §. Szüksége közönségesen, és különösen az erkölcsiségre 's religióra nézve. 54. §. Az ellenvetésekre felelet. 55. §. A' külömbféle philosophiai rendszerek, 's ezeknek okai; az esmértető Philosophiára

nézve. 56. §. Az Empirismus. 57. §. A' Rationalismus. 58. §. Az Empirico - Rationalismus. 59. §. A' Scholasticismus. 60. §. A' Dogmatismus. 61. §. A' Scepticismus. 62. §. A' Criticismus. 63. §. Az Eklekticismus. 64. §. A' Synkretismus. 65. §. A' Materialismus. 66. §. A' Realismus. 67. §. Az Idealismus. 68. §. A' Subjectivo - realismus. 69. §. A' mostani Philosophiai rendszerek, 's ezeknek literaturai állapottya. 70. §. A' eselekedtető Philosophiának is külömbféle rendszerei vannak. 71. §. Az Areto-logismus, Eudaemonismus, Stoismus, Mysticismus, Cynismus, Hedonismus, Scepticismus. 72. §. Az Intellectualismus, Sensualismus, Rationalismus, Rationalismus Imperativus (Kantianus), Rationalismus repraesentativus (Hermesianus). 73. §. A' cselekedtető Philosophia rendszereinek mostani állapottya, 's literaturája. 74. §. Kik írtak bővebben a' külömbféle Philosophiai rendszerekről?

III. A' Philosophiai Methodologia.

75. §. A' Philosophiai Methodologia mind a' tanítás, mind a' tanulás' módját regulázza. 76. §. A' Philosophia tanítására általtyában szükségesek. 77. §. Formájára nézve. 78. §. Tartozik-e a' Philosophia-Tanító mindeneket egyetleneggy principiumból kihozni? 79. §. A' Philosophia tárgyra nézve a' tanításban szükségesek. 80. §. Mellyektől szükség a' Philosophia-Tanítónak távozni? 81. §. A' Philosophia - tanításnak legillendőbb módjai. 82. §. A' Philosophia-Tanító philosophálódhatik-e szabadon? 83. §. Az ellenvetésre felelet. 84. §. A' Phi-

X

losophia-tanulóknak mire kell előkészületül tekinteni?

85. §. A' Philosophia-tanulásra szükséges belső funda-

mentom. 86. §. És külső. 87. §. A' Philosophia-Tanuló-

nak, kivált az Ifjunak, szükség annak Tanítóját halgatni.

88. §. Miképp kell választott Tanítója eránt magát al-

kalmasztatni? 89. §. Mi szükség előmenetélére a' philo-

sophálásban? 90. §. A' Philosophiát-tanuló értekezzék

annak jelesebb Íróival is, élyen a' segéd-tudományak'

kivált a' Philosophiai Historia Írójival is. 91. §. A' Phi-

losophiai leczkék-alól ki szabadulván mihez fogjon?

92. §. Mikhez tartsa magát végezetül? 93. §. A' Philoso-

phiai bévezetés' literaturája.

Bévezetés a' Philosophiára.

1. §. **A'** Philosophia tudomány tulajdonképp: azért bizonyos principiumokat teszen fel; elhatározott értelmeket kíván; jelesen elmélkedő tudomány: a' szép mesterségeknek, 's historiai eseményeknek ellenébe tétetett: ezeknek a' láthatókkal 's képzeltekkel van dolgok, az pedig az elvontakra, vég okokra törekedik; láthatárunkon túl hat, az ész' világába emelkedik; a' valóságak, 's lehetőségek' vég pontján áll meg; a' közönségeseket, szükségeseket fejtegeti, 's az embert, a' világot, az Istent tünteni ki egész fényében.

2. §. Idegenebb, 's ritkább vetemény ez mind eddig honni földünkön, hogy sem bizonyos elhatározottságot, kimért tartományt 's tiszta eseményt szerezhett, 's erős fundamentomot nyerhetett volna magának; annyival inkább mivel máshol is annak értelme, tárgya, határa különböző tekén-tetet szenved; némelyek ollyakat is a' Philosophia tartományához számítanak, a' mik annak birodalmában nincsenek, nem is lehetnek; másak olly mit is tartanak Philosophiának, a' mi csupa elemefuttatás; vannak ollyak is, kiknek a' Philosophia a' közjózan értelemmel ellenkezetben lenni látszatik.

3. §. Szükségekké teszik mind ezek a' Philosophiára bévezetést mind foglalattyára, mind formájára nézve; az az: annak mind fundamento-

mának, mind kerületének, mind módszerének czélerányos előre megismerését. Ez a' bévezetés' dolga. *)

*) Das Zweckmässige Studium der Philosophie erfordert eine Untersuchung über den Grund, Begriff, Inhalt, Umfang, die Form, Methode, den Zweck, und Nutzen dieser Wissenschaft. Diese Lehren nebst der Geschichte ihrer Behandlung und der allgemeinen Literatur, in Verbindung mit einigen vorläufigen Betrachtungen über den Gang der Philosophirenden Vernunft, machen den Inhalt der Einleitung aus.“
Wilh. Gottl. Tennemann, Grundriss der Geschichte der Philosophie. §. 1.

4. §. A' Philosophiára bévezetés, mely Propaedeuticának is nevezetik, három részekre oszlik: 1) A' Philosophia fundamentomának vizsgálata (Fundamental Lehre). 2) A' Philosophia Encyclopaedia. 3) A' Philosophiai Methodologia. Az elsőnek dolga esméretink' eredeti okát fejtegetni; a' másiké: a' Philosophia nevét, értelmét, foglalatját, formáját, czélját, határait, részeit, hasznát, rendszereit, mostani állapotját, 's litteraturáját 's t. e. f. megismertetni. A' harmadiknak: a' Philosophia tanítása, 's tanulása reguláit előadni.

*) A' Propaedeutika ettől jő: *προ* (elő) 's *παιδευειν* tanítani - Előtanítás. Az Encyklopaedia ezekből jő: *εν* (benn) *κηλος* (kerület. *παιδια* (nevelés) - körülben - nevelés, tanítás. A' Methodologia ettől származik: *μετα* (eránt, után) *οδος* (mód) *λογια* (beszéd) - Ut-módszerről beszéd.

I. A' Philosophia fundamentomának vizsgálata.

5. §. A' Philosophiának az előterjesztés (Repraesentatio, Vorstellung) a' fundamentoma: annál fellebb nem mehetünk; akár mi is csak előnkbe

jelenésénél fogva esik tudtunkra; azon tett dolog megbizonyíthatatlan bizonyosságunk: akár melly erősítő ok is csak előnkbe jelenési volna. Ezen legfőbb, legegyszerűebb, legbizonyosabb munkáságunkban mindég e' hármat különböztethetni meg: 1) valamit, az előterjesztményt = tárgyat; 2) valakit, az előterjesztőt = subjectumot. 3) a' munkáságot = az előterjesztést. Azon erő, mellyel azokat egymástól megkülönböztetni, esmérő erő; a' megkülönböztető, Énünk.

6. §. Az előterjesztésnek legfőbb, közösleges, eredeti oka az Érzés, vagy fölizgattatás; kétféle: külső és belső: külső az, mellynek tárgya kívülnk való; belső pedig, mellynek tárgya bennünk való. Mindenik bizonyos eszközök megérdekeltetése által származik; innét az érzés' neve.

7. §. A' külső érzésnek különös eszközei az érző inaink' végei; ezek agyunkból a' nyakszirt- és hátgerinczünkől egész testünk' lágy részein elterjedtek, 's a' kezeink' tenyerein, kivált ujjaink' hegyein, a' nyelvünkön, 's orrunk' falain kisdud bimbócskákban, a' szemeink' reczés fenekén, és füleink' üregiben kása formán ágoznak el; azért a' kezek, nyelv, orr, szemek, és fülek öt külső-érzéknek (organa sensoria, Sinnēn) neveztetnek; agyunk' velejében pedig olly vékony, egyszerű szálacsókán folynak össze, hogy akármelly nagyító üveggel is megkülönböztethetetlenek; ezen agyunk' velejének része közös érzéknek (communē sensorium) neveztetik.

8. §. A' kezeink' nyelvünk', 's orrunk' bimbócskái közvetetlenül érdekeltenek, benyomattnak tárgyaiktól; szemeink, és füleink közvetve: a' világosság' sugáritól, 's a' levegő ingatástól. Szemeink' reczéjén a' tárgyak lerajzoltatnak; a' füleink üregében a' higság a' levegő ingatásai-

höz hasonló habozást kap érdekeltetésül; azért ezek nemesebb eszközök is, de azok biztosabbak.

9. §. Hogy a' külső érzés végbemennyen, szükség: 1) a' tárgyak' érdekeltetésinek olly hathatósaknak lenni, hogy a' külső érzékeket felizgassák; 2) a' közös érzékkal közöltessenek. Ha az érdeklések a' külső érzékeket fölnem izgattyák, vagy a' közös érzékkal nem közöltetnek, a' külső érzés végbe nem mehet.

10. §. A' külső érzések 1) telyesek vagy nem telyesek: ammint az érdekeltetések a' tárgy' minden részeitől valók, vagy nem. 2) Tiszták vagy zavarosok: ammint csupán eggy vagy több tárgytól valók. A' szemlélésiek zavarosok közönsegesen 's a' t.

11. §. A' belső érzésnek tulajdon eszköze a' közös érzékünk (7. §.). Ezt szükség azoknak, a' mik bennünk vannak, felgerjeszteniék, hogy megéreztesse. Ha elég hathatósan azt föl nem gerjesztik, a' belső érzés végbe nem mehet; melly nem különben, mint a' külső, telyes vagy nem telyes, tiszta vagy zavaros, azon okokból.

12. §. A' külső és belső érzésnek, ha vi g y á z u n k r e á, a' tárgyaiknak némü némü képzetekben előttünk jelenésök, előterjesztésök, nézésök (Vorstellung, Anschauung) felel meg; de miképp? hogyan? minthogy az érzések merő érdekeltetések, fölgerjesztések, érzékeink' változásai; az esmerő erőnk' természetének fejthetetlen titka. *) Ez az érzésbeli előterjesztés is kétféle: külső és belső eredeti okaihoz képest; telyes, és tiszta, vagy nem; az érzések' állapottya szerint.

„Der Ursprung unsrer Vorstellungen verliert sich in die dunkle Region des Unbewusstseyns: Denn wir sind was wohl unserer Vorstellungen bewusst; aber nicht der Art und Weise, wie sie entstehn. Die Er-

klärung jenes Ursprungs aus Bewegungen der Nerven, oder Gehirnfiebern, lässt die Sache unerklärt, nämlich: wie sich Bewegungen gewisser Körperteile in Vorstellungen verwandeln.“ Krug W. Tr. Philos. Lexikon art. Vorstellung.

13. §. Ezek szerint az előterjesztésben a' mi állapotunk kétféle: résznyire szenvedő, kénytelen: az érdeketek' elfogadásában szenvedő: p. o. a' világosság' sugáritól, a' levegő' dörgésétől, a' tárgy' ellentállásától; 's azt, mi szemeinkbe ötlött, p. o. ezt a' könyvet, kéntelenek vagyunk mi előnkbe terjeszteni. Résznyire mivelő: az érdekeltetések-re vigyázás, a' képzetben előnkbe-terjesztés, 's nézés, a' mi munkánk; önként vigyázunk, nézünk az érdekeltetések-re, vagy nem.

„Dieser Unterschied beruht darauf, dass der menschliche Geist überhaupt diese beyden Elemente ursprünglich in sich trägt: erstens Eindrücke von Aussen zu empfangen, und durch diese zur Thätigkeit angeregt zu werden, die Empfänglichkeit, Erregbarkeit, Receptivität; zweitens nach einer in ihm selbst liegenden Form, oder nach Gesetzen eigenen Wesens, thätig zu seyn, die Selbstthätigkeit, Spontaneität.“ Heinr. Smid. Vorlesungen über das Wesen der Philosophie. Stuttgart. 1836. p. 32.

14. §. Az érzésbeli előterjesztések tárgyaiknak megsejdtetését, megtudását vizsik végre: a' külsők ugyan a' külsőkét, a' belsők a' belsőkét. A' tárgyaknak érzésbeli előterjesztésöknél fogva megsejdtetésök, megtudásök, tapasztalásnak is mondatik. A' tapasztalásnak tehát csak ott van helye, hol az érzéseknek, az az: az érzéseink alávetett dolgok eránt; 's a' tapasztalás is, valamint az érzés két féle: külső és belső; a' külsőnek a' kívülünk lévő dolgok, a' belsőnek a' bennünk lévőket ki. — Ezek fölött előterjesztéseink még olly hathatóságok: hogy érzekeinket, 's tag-

jainkat, mozdulatra, vagy nyugatra is indíthat-
tyák: p. o. szemünket a' fölnyításra vagy bécsu-
kásra, füleinket a' halgatódzásra, neszelésre, nyel-
vünket a' kostolásra, kezeinket a' tapogatásra,
's t. e; nem különben lábainkat 's más tagjainkat
a' mozdulásra. Sőt akaratunkat is a' maga szabad
elhatározására ingerelhetik.

A' külső érzékeink, 's tagjaink' indíttatásai azon ide-
gek által eszközöltetnek, mellyek inashusaink-
hoz köttettek, agyunk' velejében kezdődnek, és er-
zéki szerszámainkon 's tagjainkon végződnek; és az
inashusok' öszvehuzódására ugyan azokat feszegetik,
kiterjedésére pedig megereztik. — Az érzékeinknek
íme előterjesztésünkre, 's ennek azokra kölcsönös
befolyása test és lélek közötti közösülésnek monda-
tik (*Commercium corporis et animae*).

15. §. A' ki azt vélné, hogy valamint a' meg-
tudás, tapasztalás, előterjesztésünk' munkái, szint
ugy az érzések, 's ezeknek tárgyai is, igen ok-
talanul vélekednek: mert tagadhatatlan, hogy a'
kiknek érzéseik nincsenek, vagy hibások (érzéki
eszközeik' állapottyai szerént) előterjesztéseik sin-
csenek, vagy hibások: így a' vaknak a' szinekről,
a' süketnek a' hangokról, előterjesztéseik nincse-
nek; ámbár előterjesztő erejek meg vān másakra
nézve: p. o. a' vak előterjeszti magának a' han-
got, a' süket a' színeket. Ez pedig lehetetlen vol-
na, ha az érzés 's a' tárgy az előterjesztés' mun-
kája volna. Más az: az előterjesztésben résznyire
szenvedő is a' mi állapotunk; p. o. a' nagy dör-
gést, villámlást, megázást kéntelenek vagyunk
érzeni; ha az érzés az előterjesztésünk' munkája
volna, azon szenvedő, kénytelen állapotunknak he-
lye nem volna. Mihelyt csak előterjesztésünk'nél
fogva akarnánk az esőt vagy durranást nem érze-
ni, nem éreznénk; de különben van a' dolog. Az
érzés pedig érdeklő tárgy nélkül lehetetlen: se az

érzések, se a tárgyak, előterjesztésünk munkái tehát nem lehetnek.

16. §. A' külső előterjesztésnek, vagy meg-tudásnak, tapasztalásnak, öt módosulati vannak: 1) Az illetés: eszközei a' tenyereink, ujjaink; tudtunkra adja azt, a' mi széles, keskeny, egyenes, horgas, sima, darabos, éles, tompa, kemény, lágy, álló, folyó, tulajdonképp. 2) Az ízlés: eszköze nyelvünk; tudósít arról, a' mi édes, savanyó, keserű; csipős, eczetes. 3) A' szaglás: eszköze az orrunk; tudósít az illatról, bűdösről. 4) A' látás: eszközei szemeink; tudósít a' világosról, szinesről, kiterjedtekről, menyire határa terjed. 5) A' hallás: eszközei a' fülek; tudósít a' hangosról, pengőről, perczegőről. — A' hidegnek, melegnek, csiklándoztatónak, szurónak, csipőnek, szorítónak, feszítőnek, tágitónak, szóval, a' kellemetesnek, kellemetlennek, szépnek, felségesnek, visszásnak, iszonyítóan érzése is a' belső illetődés-hez tartozandó; 's a' résztvevő nevű érzőinnak munkája, melly egy taghoz se lévén kötve, egész testen kóborol, 's azért elhatározott érzést se szerezhet.

A' külső előterjesztésünk ritkán tiszta, magányos; hanem zavaros, és közös, kivált a' látásban 's hallásban. Ez szülő oka ama hatalmas képszövetkeztetésnek: a' miket együtt láttunk, vagy együtt láttunk és hallottunk, vagy együtt láttunk és vet-tünk észre, együtt is terjesztyük magunk' elé; impét származik egy résznyire ama termékeny képszövetkeztetés: az együtt látattaknak összefüggése; más résznyire pedig csatlakozásunk is a' látás, hallás' 's t. e' f. dolgában: p. o. látván valamelly tornyot, mivel azt nagynak, messzinek, gondoljuk egyetemben, úgy látszik mintha annak nagyságát, távulságát is látnánk; holott ezek nem látási, hanem gondolási, előterjesztések.

„Durch den Tastsinn fühlen wir auch an den Din-

gen, die unseren Körper umgeben und daher bald sanfter und angenehmer, bald unsanfter und unangenehmer afficiren, theils Gefühl der Lust, theils ein Gefühl der Unlust; dahero werden auch Lust und Unlust selbst Gefühle genannt. Dem zu folge nahm man ein Wahrheitsgefühl, Sittlichkeitsgefühl, ein Schönheits, und Erhabenheitsgefühl an, welches über das Wahre, Gute, und Schöne unmittelbar urtheilen sollen. — Man ist aber nicht genöthiget, mithin auch nicht wissenschaftlich berechtigt, jene Gefühle auf einen, von Vorstellungs- und Bestrebungs- vermögen ganz verschiedenen Grund zu beziehen; und wenn es doch thut, beweist entweder, dass er die Thatfachen seines Bewusstseyns noch nicht genug analysirt hat, oder nicht Kritisch, sondern dogmatisch, Philosophirt.“ Krug W. Tr. Phil. Lexikon. art. Gefühl.

17. §. A' belső előterjesztésnek is különféle módosulati vannak: 1) A' magunk' megtudása (Conscientia sui, Selbst- bewusstseyn): ez önünket és munkáit sejdítetteti meg. 2) Az emlékezés: ez az egyszer megtudtakat tartya fenn, 's szerzi vissza. 3) A' reá- emlékezés: az egyszeri esméretet esméri újra el. 4) A' képzelés (imaginatio) az egyszer képzeteket elevenen, hibátlanul tünteti előnkbe. 5) A' képzelődés: az egyszer képzeteket némű némű toldalékkal tünteti előnkbe; 's kétféle: önkényes, vagy kénytelen; szánt szándékos vagy szándéktalan: az önkényes ismét kétféle: vagy a' tapasztaláshoz tartya magát, és mester-műveket, újj találmányakat, ideálakat termeszt; vagy a' tapasztaláshoz magát nem tartván, azt szé-píti, kellemetesebbíti, eleveníti, 's költeményeket alkot. A' kénytelen képzelődés is kétféle: rendet, mértéket-tartó: az ilyen képszovetkeztetés szerént való; 's az ébren állapotunkban ábrándozás, alvásunkban pedig álmodozás. A' rendes mérték nélkül való: vagy egyetlen egy képzethez köttetődés

(idea fixa) eszelősködés; vagy szanaszét bogározás, tébolgás; 's a' t. *)

- *) Ezekből megnyilvánodik 1) hogy belső előterjesztésünk' érzéki eszköze a' köz-érzék: úgy látszik ugyan, mintha énünk magát és változásit közvetlenül nézné; de mást valósít az ellenmondhatatlan tapasztalás: mert a' magzatokban (foetus), sőt a' csecsemőkben is, kikben az agyvelő igen hig, éretlen, a' megatudásnak semmi nyoma; az ájultak, opiumtól- börtöl- részegek is, kikben az agyvelő sérült vagy nyomást szenved, magokon kívül vannak; a' kiknek az agyvelejek kiszáradt, feledékenyek; a' kiké bomlott, igen folyó, vagy kemény, tébolgók. 2.) Hogy előterjesztésünkben állapotunk résznyire szenvedő, résznyire művelő: az ábrándozásban, álmodásban, eszelősködésben, tébolgásban nyilván szenvedő; az emlékezésben, redesmérésben, képzelésben, költésben nyilván művelő 's önkényes.

18. §. Mivel az érzéki előterjesztésben állapotunk résznyire szenvedő, résznyire művelő: igazán nem állíthatni, hogy a' tárgyak magokat reánk, mint valamelly üres táblára, lefestik, 's mi csupán azoknak jelenetét tudjuk meg; de azt se mondhatni: hogy azokat csupán mi teremtyük, belső előbbnyi formaink' szerint, 's ezen teremtésünk' alakjait nézzük és tapasztalljuk; mert előterjesztményeink a' tárgyak' 's érzerőnk' szerzeményei egyetemben. Előterjesztésünkben a' dologtól való (Reale) az érző erőnkötől valót (Ideale) ki nem rekeszti, hanem egészíti (integrat) kölcsönösen. Ha csak a' tárgyak' jelenetét tudnánk meg, mivel ezek egyes, szanaszét való érdekeltetések, azokat egy képzetben nem nézhetnénk; ha csupán magunk' teremtményeit tudnánk meg, ezeket kívülünk vinni, ellenünkre is, változtathatatlanul el fogadni nem kénteleníttetnénk; kénteleníttetünk pedig: p. o. ezen könyv' képét magunk kívül vinni, változtathatatlanul elfogadni, mihe-

helyt szemeinkbe ötlött, akár akarjuk, akár se. Ezen érzéki előterjesztésünk' megfejtése, mivel a tárgyhoz 's hozzánk képest is való, Dualismus-nak neveztetik.

Unser Erkenntnisvermögen erfasst die beiden von einander untrennbaren Seiten der Realität aller einzelnen Dinge, die Fähigkeit zu wirken und zu leiden, oder das Innere und die Gestalt und die Bewegung, oder das Aeussere, mit einer gleichen intellectuellen Nothwendigkeit und objectiven Gültigkeit. Nur das Aeussere wird unmittelbar wahrgenommen, in unserer Wahrnehmung der Aussenwelt. Da aber unsere durch die Sinnesfähigkeit bedingte Wahrnehmung der Aussendinge keine bloss sinnliche, sondern ein an den Gebrauch der Begriffe und Urtheile gebundene sinnlich-geistige ist, so wird in jeder bewustvollen Wahrnehmung — wenn gleich mit verschiedenen Abstufungen der Klarheit und der Vollständigkeit — vermittelt des Aeusseren auch das Innere, vermittelt des äusseren Zusammenhanges der Dinge, ihr innerer, ihr Causalzusammenhang, aufgefasst. Das Aeussere besitzt für das menschliche bewustvolle Wahrnehmen durchaus nur als Zeichen des Inneren, als Aeusserung oder Offenbarung desselben, seine Bedeutung. Die unmittelbare Erkenntnis der Aussenseite der wahrgenommenen Dinge ist ohne die, durch die vermittelte, Erkenntnis des Inneren der Dinge, in der Wirklichkeit und Thatsächlichkeit unseres Erkennens nie vorhanden, und die eine wird als von andern getrennt nur in einer täuschenden Abstraction vorgestellt. Demzufolge ist zunächst im Gebiete der Erfahrung die Erkenntnis des Vermögens zu wirken und zu leiden, und der dynamischen Gemeinschaft der Dinge, unzertrennlich von der Gewissheit der unmittelbaren Erscheinung der Gestalten und den Bewegungen, und macht mit dieser vereint das erfahrungsmässige Wissen von Dingen aus.“ Allg. Lit. Zeit. 1836. nro 3. Dogmatischer Dualismus. — Ezen Dualismust némelyek az Organahanggal hasonlítyák össze: Se a' szellők, se a' cipók magánosan organa hangot nem adhatnak; ha a' sipók szellővel meg tellenek, egyetemben organahangot adnak 's a' t.

„Der Dualismus begreift die Existenz der äussern Welt, oder die Materie, eben so wenig, als die der inneren Welt oder des Ichs; allein er nimmt beide mit gleicher Gewissheit und Ueberzeugung an: weil beyde ihm als zwei Thatsachen mit einer unwiderstehlichen Evidenz gegeben sind. Das Ich und das Nicht-Ich, so innig verbunden, dass sie correlativ erscheinen, und doch zugleich so wesentlich von einander verschieden einen Gegensatz zu einander bilden, werden so erst klar und deutlich. Die Seele und der Körper sind uns beyde durch eine unmittelbare Anschauung gegeben, und ihre Existenz, so wie ihre Realität, sind über alle Beweise erhaben. Da beyde Ueberzeugungen auf derselben Grundlage feststehen, und beide aus Quellen derselben Art herrühren; so können wir nie die eine verwerfen, ohne die andere zu untergraben; und geschieht dieses, so bleibt uns weder Halt- noch Stützpunkt, noch irgend etwas.“ Ancillon. Zur Vermittlung der Extreme in den Meinungen. Th. 2. S. 291.

19. §. De a' tapasztalással a' tárgyak éránt nem csak azokat tudjuk meg, a' mik érzékeinknek kitétettek, hozzánk képest; hanem ollyakat is észre veszünk egyetemben, a' mik azok alávetette nincsenek: p. o. ezen kálhát nézván, nem csak azt tudom meg, hogy az színes, széles, szégletes 's t. e' f.; hanem azt is, hogy az való — mi, hogy van; helyben, üdőben van; hogy állat nem eset (substantia non accidens) eggy 's nem több, észreveszem némünémüképpen; de csak úgy 's akkor, ha látom, tapasztalom; minden látásom, tapasztalásom előtt azokat észre nem vehettem volna. A' valami, valóság, helyben üdőben — létel, állat — nem eset — létel, pedig se eggyik se másik érékünknek kitétette nincsen, — tapasztalást haladó. Ezek tehát tapasztalást haladó, de nem tapasztalásnál előbbi (a priori) megtudatok. Vannak tehát nemérzésbeli, tapasztalást-haladó előterjesztéseink is; van felsőbb esmérő erőnk is.

„Einige unserer Erkenntnisse erhalten wir nur dadurch, dass wir in gewisser Weise durch die Gegenstände dazu bestimmt werden; andere dagegen finden wir unabhängig von allen Verhältnissen zu den Gegenständen ursprünglich in uns selbst. Die ersteren können wir nur dadurch erhalten, dass die Dinge einen Eindruck auf unsere Sinne hervorbringen, und durch diesen Eindruck uns zur Erkenntniss anregen oder afficiren. So geschieht es in allen Erkenntnissen der Sinnenanschauung oder Wahrnehmung. Dass die Bäume grün, der Himmel blau ist, dass gewisse Dinge klingen, weich oder hart, kalt oder warm sind, davon können wir nur dadurch eine Kunde erhalten, dass die Lichtstrahlen unser Auge, die Töne unser Ohr, berühren; dass die Dinge in unserm Gesichtorgane die Empfindung des Harten oder Weichen, des Kalten oder Warmen hervorbringen. Hier also finden wir uns in unserer Erkenntniss als abhängig und bedingt durch die Gegenstände. Die andere Classe von Erkenntnissen hingegen ist von den Gegenständen ganz unabhängig. Sie gehören ursprünglich jedem vernünftigen Geiste auf gleiche Weise, nur mit dem verschiedenen Grade des Bewusstseyns. Sie werden uns nicht erst durch Vermittlung der Anregung von Aussen zugeführt, sondern sie gehören dem Wesen des erkennenden Geistes selbst an. So in allen Vernunftkenntnissen. Dass jeder Eigenschaft ein Wesen zu Grunde liegt, dass jede Veränderung eine Ursache haben müsse, dass wir frey sind, dass es einen Gott, eine Tugend und ein ewiges Leben gibt, das erfahren wir nicht durch sinnliche Anregungen von Aussen, sondern das gilt für jeden vernünftigen Menschen als Wahrheit. sobald er nur darüber nachgedacht hat, und sich desselben bewusst geworden ist.“ Schmid. I. c. p. 28—9.

20 §. A' nem érzésbeli, tapasztalást haladó, előterjesztéseink' kútfeje a' Gondolás, vagy is a' tárgytól elvont jegyek' előterjesztése. Ama különb különbe, melyek a' tárgyak' képzetiben foglaltatnak, jegyek: p. o. Péter' képzetében a' test 's lélek, az érzékek, az ész: 's hogy állat; hogy Jónás' fia: jegyek. Ezeket tárgyaiktól kü-

lönvéve is előnkbe terjeszthetjük: p. o. Péter'érzékít, eszét 's a' t. egyenként is, egyetemben is. Az illy elvontt jegyek' előterjesztésében áll a' Gondolás.

21. §. A' jegyek: 1.) Közösök vagy sajátiak: a' közösök más több tárgyakban is találkoznak nagyobb vagy kisebb kiterjedésben: p. o. Péternek ezen jegye: állat; igen sokkal közös: mert minden kö, fű, fa, barom 's ember is állat; ezen jegye is „érzékes“, közös: mert minden embernek, baromnak tulajdona; de már nem olly közös mint az előbbi; ezen jegye is: „eszes“ közös: mert minden emberben megvan; de már olly közös se mint a' második. A' sajátiak csak egyeknek tulajdonai p. o. ez: Jónás' fia, Péternek saját jegye. 2.) A' jegyek egymással egyezthetők vagy egyezthetetlenek: a' csupa állítók, mivel egymást le nem rontják, egymással egyezthetők: p. o. az érzékes, eszes, állat 's t. e'f. Az állítók 's tagadók, vagy is az ellenmondók, 's ellenkezők, mivel egymást lerontják, egymással egyezthetetlenek; az eszes és nem eszes, okos és bolond, egyetemben, ugyan azon tekintetben, eggy előterjesztést nem adhatnak.

22. §. A' Gondolásnak három fő módosulati vannak: 1.) az értés, 2.) az ítéles, 3.) a' kihozás. Az értés az emberi elmének (mens), az ítéles és kihozás az észnek tulajdoníttatik közönsegesen. 'S ezek teszik általlyában főbb esmérő erőnket.

Die Natur des Denkens ist noch genauer zu bestimmen. Unmittelbar liegen in unserem erkeunenden Geiste Vorstellungen aus den Gebiethen aller unmittelbaren Erkenntnisweisen. Vermöge der Ideen-Association stehen diese in einer unaufhörlichen Bewegung unter einander, in der bald diese, bald jene

Vorstellung lebendiger hervortreten und wieder verschwinden, und zu immer neuen Reihen und Gruppen sich gestalten. So tauchen nach der niederen Einheit unwillkührlich einzelne Vorstellungen in der Erinnerung auf, so spielt unsere Einbildungskraft in Träumen und Dichtungen mit den wechselnden Gestalten, bald die vorhandenen Vorstellungen nur reproducirend, bald sie zu neuen Bildern formend. In dieses unwillkührliche Spiel der Vorstellungen greift nun die willkührliche Selbstbeherrschung ein, nach eigener Wahl und Absicht die innere Bewegung lenkend, und nach Zwecken der Wahrheit bildend. Diess ist die psychologische Grundlage des Denkens, — Das Denken ist in dieser Beziehung gleichsam eine innere, geistige Scheidekunst. Wie der Chemiker eine gegebene Körpermasse in ihre Bestandtheile zerlegt, und durch diese Zerlegung zuletzt die einfachen Elemente oder Stoffe, aus denen alles Körperliche zusammengesetzt ist, abgesondert erreicht; so zergliedern wir auch durch die Reflexion oder das Denken unsere Vorstellungen; wir dringen auf diesem Wege der Zergliederung immer weiter von dem Zusammgesetzten zu dem Einfachen vor, bis wir uns zuletzt der einfachen Grundelemente bemächtigen, aus deren Zusammensetzung alles unser Erkennen gebildet ist, und von wo aus uns dann der ganze innere Zusammenhang unserer Erkenntniss, als ein Mannigfaltiges unter Gesetzen der Einheit, also in der Form der Wissenschaft, deutlich wird. Sind wir aber einmahl dieser einfachen Elemente des Erkennens, oder dieser höchsten Principien — durch die Reflexion mächtig geworden, so geht nun das Denken aus der Thätigkeit des Zergliederns und AuflöSENS in die des Zusammensetzens über, indem es aus dem Einfachen das Zusammengesetzte construirt; die Reflexion wird ergänzt durch die Construction. So führt uns also das Denken durch seine Construction auf dieselben Erkenntnisse zurück, von denen es in der Reflexion ausging, aber der Gewinn ihres Weges ist das höhere Bewusstseyn von dem Zusammenhange derselben mit dem Ganzen unserer Erkenntniss. In der Anschauung waren uns die Dinge nur als einzelne und zufällige gegeben; das Denken lässt uns dieselben als wesentliche Bestand-

theile des Ganzen und ihrer Nothwendigkeit nach erkennen. So eröffnet uns das Denken den Blick auf das Ganze alles Seyns; wir überschauen das Universum seinem Zusammenhang, seiner Ordnung, seinem inneren Wesen nach. — Das wichtigste Hülfsmittel des Denkens ist dabei die Vorstellung des Allgemeinen. Die Fähigkeit, das Allgemeine für sich vorzustellen, ist ein wesentlicher Character des Denkens. Es ist diess nichts anders, als eine Frucht der Willkührlichkeit in der Bewegung unserer Vorstellungen; wir fassen das, was in mehreren Vorstellungen das Gemeinsame ist, allein in das Bewusstseyn, und lassen das, worin sie sich von einander unterscheiden, in das Dunkle der Bewusstlosigkeit fallen. Dieses Allgemeine ist aber das innere Band, welches das Einzelne an das Ganze knüpft; je mehr wir uns also durch fortgesetzte Abstraction des Allgemeinen an dem Einzelnen und Mannigfaltigen bewusst werden, desto freyer wird unser Blick auf das Ganze, desto denkender wird uns die Einheit, welche alles Seyn verbindet, desto mehr nähern wir uns also zum Ziele der vollendeten Erkenntniss, welche alles Einzelne in seinem Verhältniss zum Universum, alles Mannigfaltige unter der Form der Einheit zu erkennen strebt. — Indem man aus mehreren einzelnen Gegenständen der Anschauung das Allgemeine abstrahirt und zum Begriffe bildet, diese Begriffe als Prädikate mit besonderen Gegenständen zu Urtheilen verbindet, und diese Urtheile weiter zu Schlüssen verknüpft; durch Denken wird neue Wahrnehmung vermittelt und entwickelt.“ H. Schmid l. c. p. 42. u. ff.

23. §. Az Értés a' közös jegyeknek egygetben előterjesztése; p. o. ha Péternek eme közös jegyeit: érzékes, eszes, állat, egybefogva terjesztem magam elé, ötöt értem. Az értés' szüleménye (productuma) az értelem; hanggal kijelentve, név: így Péter' értelme, ki jelentve: Ember. Illyenek ezek is: fű, fa, ásvány 's t. e'f.

24. §. Az értelmek' különböznek főképp: 1.) Kútfejeikre nézve: tapasztalásiak, vagy tapasztal-

lást haladók: Az első közvetve vagy közvetetten a tapasztalásnak kitétettek' jegyei: p. o. a' zöld, világos, kemény, lágy, széles 's t. e' f. közvetlen tapasztalásiak; a' zöltség, világosság, szín, szag, ember, barom 's t. e' f. közvetve tapasztalásiak. A' tapasztalást haladók a' tapasztalásnak kitétetve ugyan nincsenek; de a' tapasztalással vétetnek észre közvetetlenül vagy közvetve p. o. közvetetlenül ugyan ezek: valami, való, helyben — üdőben lévő, állat vagy eset, ok v. okozat 's t. e' f. közvetve meg ezek: valóság, létel, térség, nagyság, képestség, állatiság, esetiség 's t. e' f. Belénk születtek nincsenek. 2.) Kiterjedésekre nézve: több vagy kevesebb, közös vagy csak sajátijegyeket foglalván magokban, fő, al, vagy tulajdon értelemek: p. o. állat, okos állat, Péter.

Nem állhat tehát az is meg, hogy a' valóság, lévőség, állatiság, esetiség, ok, okozat, egység, többség 's t. e' f. mivel tapasztalásunknak kitétetve nincsenek, értésünknek csupa előbbi, üres formáji: mert egy az, hogy a' tapasztaláson alapulnak, mennyire a' tapasztalással vétetnek észre; más az, hogy a' tapasztalásnál előbbieket nem lehetnek, ugyan azon okból; az értéssel formáltatnak ugyan ki, de a' tapasztalással szereztetnek.

„Es gibt schlechterdings keine ideas inatas, d. h. keine Vorstellung, kein Begriff ist in unserer Erkenntniss von Natur etwas Wirkliches, Fertiges vorhanden, sondern nur als Anlage. Auch die philosophischen Erkenntnisse liegen nur als Anlage, als unentwickelter Keim in der vernünftigen Natur, also nur als Möglichkeit gewisser Begriffe; nicht als wirklich gegebene Begriffe. Der menschliche Geist ist in seiner Anlage nach ganz einer tabula rasa zu vergleichen; nicht in dem Sinne, als ob er zu jedem beliebigen Eindruck gleich empfänglich wäre ohne Selbstthätigkeit, sondern so, dass jede wirkliche, zeitlich bestimmte Thätigkeit erst ein Werk der allmählichen Entwicklung der gegebenen Anlagen, und von Natur nichts vorhanden ist, als

die leere Möglichkeit, die Anlage.“ Schmid I. c. pag. 40.

25. §. Az Itélés az értelmek' egymással egygyezésének, vagy nem egygyezésének előterjesztésében áll; ha p. o. ezen értelemmel „ember“ ezen értelmet „halandó“ egygyezőnek terjesztem magam elő, itélek. Az értelmek' ezen képestségének előterjesztménye, itélet; szóval kijelentetve: mondás (dictio) vagy kitétel (Propositio): Az embernek esze van: ez mondás. Az itéletre tehát három értelem kívántatik: az első azon dologé, melly másikkával egybe vettetik: neve Subjectum; második az, mellyel a' dolog öszve vettetik; neve mondatmány (Praedicatum); harmadik e' kettejek' képestségének előterjesztéséé; ilyen ez: van, vagy nincs nyilván vagy alattomban; 's ennek neve ige, vagy kapcsolat (copula). Az előbbi példában az ember subjectum, esze mondatmány, van kapcsolat.

26. §. Az itéletek' külömbsege eránt szükség itt megjegyznünk. 1) Az Itéletek érzésbeliek, vagy értésbeliek eredetökre nézve. Érzésiek p. o. a' kálha meleg, a' kö nedves, 's t. e. f. Értésiek: p. o. az állat valóság, az állat nem eset; az ember okos állat 's t. e. f. 2) Foglalattyokra nézve: közönségesek: p. o. Minden ember halandó. Az embernek esze van. Ha nagy a' hideg, fagy lesz. A' lélek egyes vagy öszvetett valóság. Különösek: Némelly emberek tudósak; sokan Philosophiát tanulnak. Vagy pedig eggyesek: ez a' fa virágzik, az meg' bimbózásban van. Péter Jonás' fia. 3) Formájokra nézve: szétvétélűek, vagy hozzá tételűek (analytica v. synthetica). A' szétvétélűek azok, mellyekben a' mondatmány a' subjectumában előre megvolt, csak kifejtetett: p. o. az ember okos állat. Az egész nagyobb minden részeinél. Az arany nehéz. Az olly szétvételi itélet, mellynek mondat-

mánya subjectumában szükségképp meg van: p. o. a' karika kerek; $\triangle$ szögletes: szükségképp való (Judicium apodicticum). A' szétvételü ítélet előbbnyi ítélet (Judicium a priori) nevet is visel. A' hozzátételü ítéletek azok, mellyekben a' mondatmány a' subjectumában előre megnincsen; hanem valamelly okra nézve tétetik hozzá: p. o. a' levegő hideg; a' kő nedves; Péter Philosophiát tanul; a' Magyarok jó katonák 's t. e. f. Ezek utóbbnyi ítéleteknek is mondatnak (Judicia a posteriori). 4) Az Ítéletek megmutathatók vagy megmutathatatlanok (Judicia demonstrabilia et indemonstrabilia): Némelleyek elejbe kielégítő okot, fundamentomos kitélt, állíthatni: ez p. o. az ember halandó; megmutatható ítélet: mert elejbe állíthatni e' kitélt: minden a' mi öszve tétetett külön is válható; némelleyek elejbe ellenben főbb kitélt nem állíthatni; ez p. o.: én előterjeszek magamnak valamit; én gondolok; megmutathatatlan ítélet; fejtegethető, de mutogathatatlan. Az illy ítéletek teszik a' principiumokat. 5) Az ítéletek vagy csupa tudósítás, vagy cselekedet végett valók: az első esetben az ítélet esmértető: p. o. a' holdnak is vannak lakosi (Jud. theoreticum); a' másikkban cselekedtető (J. practicum): p. o. minden egyenes kerteletet merő $\triangle$ re osztani néhány hasítók által. Tulajdonképp pedig azon ítélet mondatik cselekedtetőnek, melly valamelly erkölcsi törvényt vagy kötelességet terjesztelő: p. o. Mindenekhez illendőképp viseld magadat; senki-nek igazit se gátold. *)

*) A' matematikai kitételck, akár mennyiségi, akár mekkoráságiak legyenek bár, mindég szétvételűek, 's képzeletünkben előbbileg megvannak: p. o. $8 = 4 + 3 + 1$. — 's $8 - 2 = 6$. A' $\triangle = 180^\circ$. A' két pont között az egyenes vonás legrövidebb. A' hozzátételü ítéletek előbbnyiek (a priori) lehetetlenek; mi-

vel értelmekben előre megnincsenek, csak a' tapasztalásnál fogva rakatnak össze: p. o. a' kő nedves, Pál él. A' matematikai kitételben a' mondatmány minden tapasztalás előtt subjectumával egyező; mert azok szétvételü itéletek; a' hozzátételekben nem egyező előbbileg; mert ezek a' tapasztaláson alapulnak. — A' közönséges és szükséges itéletek mindég értésbeliek: mert a' tapasztalás bérekesztve nincsen, nem is lehet, 's mindég feltételes: hogy minden ember halandó; nem tapasztalásbólvan tudva, hanem annak értéséből: hogy a' mi öszvetéttet, el is válhat egymástól.

Szükség itt a' principiumokról, vagy megmutathatatlan itéletekről, még észre venni, hogy azok: 1). létezők (principia essendi) p. o. a' Philosophia lételenek létező principiuma. Énünk, a' világénak az Isten. Vagy esmértető (principia cognoscendi), melyekből valaminek valóságát, igazságát tudni ki; három félek: a) Logikai: melly gondolatink' valóságának fundamentoma, b) Metaphysikai: melly esméreteink' fundamentoma. c) Erkölcstudományi: melly cselekedeteink' erkölcsiségének fundamentoma. Azon esmértető principiumok kétfélék: materia — vagy forma szerént való: a' materia szerénti principium a' tárgyakat esmérteti meg fundamentomokból, p. o. én gondolkodom, ez Logikai materia szerént való principium; én esmérek: ez Metaphysikai; kell, vagy szabad tenned (sollst oder darfst thun), ez meg' erkölcsi tudományi materia szerénti principium. A' forma szerénti principium pedig a' gondolásunk, esmérésünk, erkölcsiségünk' kutfejét, eredetét, jelenti ki: ilyen Logikai ez: a' tétel, ellentétel, öszvetétel; minden gondolatunk' eredete. Ilyen Metaphysikai az esmértethetőség: kielégítő oka minden esméreteinknek 's a' t.

Közönséges esmértető principium volna az, melly nem csak a' Philosophia minden ágazatának, hanem minden tudományoknak is fundamentoma volna. Van e, lehet e, illy' közönséges principium? per alatt való kérdés; bizonyos az, hogy a' tudományra szükségtelen.

27. §. A' kihozás két egybevetett itétetből, mint fundamentomból, egy újnak következ-

tetése: p. o. Az ember halandó, de Péter ember, tehát Péter halandó. — Minden kihozásra három kitétel, 's három értelem szükséges nyilván vagy alattomban. A' két első előtetétel (praemissae) a' harmadik utóttétel vagy következő (consequens). A' három értelemből az, melly két másikával egyez, közép értelem, vagy szó: ilyen p. o. az ember. 2) Szükség, hogy a' két első kitétel fundamen tomképp légyen az utólsóhoz, ez meg' azokhoz következetképp, 's ezen függését kijelentse; ezen függése következésnek neveztetik (consequencia), mellyen épül a' kihozásnak egész ereje, 's kijelentetik ezen kapcsolóval: tehát. Péter halandóságának fundamentoma a' két első: mivel minden ember halandó, Péter pedig ember; a' kihozás' ereje pedig a' következetnek az ő fundamentomától függésében áll. A' kihozásnak okoskodás is a' neve; eszköze az Ész.

28. §. A' kihozások szolgálnak 1) az ítéletek' megmutatására: ha p. o. valaki ezen ítéletemet igaznak nem tartaná: a' czet hal is az emlős állatokhoz tartozik: mint hogy az uszik és hal forma; egy más fundamentomos ítélettel okát adom: mert eleveneket fiadszik, 's ezeket szoptattya; 's meg lészen mutatva, hogy a' czethal is az emlős állatokhoz tartozik. 2) Szolgálnak új esméretek' feltalálására: p. o. nem tudván, ha földünk kerek-e? olly ítéleteket keresek ki, mellyektől az függésben van: p. o. földünk. a' holdra kerekded árnyéket vet; de annak, a' mi valamire kerekded árnyéket vet, magának is kerekdednek kell lenni; 's ki hozom; tehát a' földünk kerekded.

29. §. Az ítéletek' megmutatása végett az egy ségre szüntelenül törekedő ész olly elétételeken meg nem nyugszik, mellyek magok is megmutat hatók; hanem mind addig nyomozódik míg egy

másból megmutathatlanra, magában tudva lévőre, szert nem téssen. Szint úgy a' közelebbi, elégendő okokkal se elégítettik ki; hanem csak egy végsővel; melly mindeneknek oka lévén, magának maga légyen oka, az az: feltételetlen, általlányos légyen. Nem különben az új esméretek' öszvekeresgetésében is mind addig terjed, még olyanra nem jut, melly minden egyneműeket maga alatt, vagy magában foglaló egész. — A' megmutathatatlan, magában tudva lévő, előtételnek előterjesztménye, a' Principium; a' külső változások' végső okaé a' természet; a' belső változások' végső okaé a' lélek; a' külső és belső változások' általlányos okaé, az Isten. A' természetiek' egészének előterjesztménye a' testi világ, a' lelkiek egészének előterjesztménye, a' lelki vagy erkölcsi világ. Ezek az esmértető ész' egyesítményei. A' cselekedhető ész is szint illy egyesítő: minden szabad akaratu kötelességeket, és igazakat egybe foglallyá az erkölcsiség' előterjesztménye alatt. — Az egynemű esméretinek rendszerénti egészét előterjeszti a' Systema, tudományi rendszer alatt; az egynemű esméréseinek rendszerénti egészet, előterjeszti a' (Methodus) tudományi mód-szer alatt. A' természet, lélek, az Isten, a' világ, az erkölcsiség, rendszer, és módszer tehát Ész' előterjesztményei, Ideák, tulajdonképpen. Ezek a' gondolkodásnak' legfőbb munkái.

Systema = *συντημα* = egyesület; ettől: *συνταγμα* = egyesíteni rendszerént.

30. §. Ezekből látni való, hogy a' gondolatok, értelmek, ítéletek, következetek 's ideák nem tárgyképp adatott, se nem tapasztalási, hanem a' gondolkodó erőntől formáltatott, tapasztalást haladó előterjesztmények (*notiones non aduentitiae sed factitiae*); nem tárgyképp' (objective) hanem hoz-

zánkképp (subjective) valók : ember p. o. Péteren Pálon külön ; világ , az égen , földön külön , nincsen. De innen nem következik , hogy tehát az értelmek , ideák , csupa üres képzetek ; mert vagy magokra a' tapasztalható tárgyakra , vagy tapasztalható munkájikra vonulnak közvetve közelebbről vagy távolabbról : közelebbről : p. o. az ember ; 's távolabbról : az emberiség , ez az ember okos állat , minden ember halandó : a' Péterre , 's Pálra , 's t. e. f. Nem különben ezen ideák is : Lélek , Isten , az erkölcsiség 's t. e. f. : az ő munkájikra. Hibásan állítatnak tehát a' lélek , világ , Isten , az ész' egyesítése' csupa formáinak , vagy ész' üres Ideáinak.

31. §. Bizonyos tárgynak érzési 's értési előterjesztésében egyetemben áll az Esmérés : midőn valaminek nem csak értelmét , hanem tárgyát is előnkbe terjesztjük , megtudjuk ; azt esmérjük : a' ki Pétert embernek gondolja , de nem látta , még nem esméri ; a' ki valamit látott tapasztalt ugyan , de ember-e vagy állat , nem tudja : azt még nem esméri ; a' ki Pétert látta is , embernek tudja is , őtet esméri. — Az esmérésre tehát kettő szükséges : egy megkülönböztetett tárgy , p. o. Péter , 's ennek értelme , az ember ; 's mind kettőjének egyetemben előterjesztése. Valamelly tárgynak értelmével együtt előterjesztménye : esméret.

*) Erkennen ist die Vorstellung eines bestimmten Gegenstandes , oder Bewusstseyn einer Vorstellung , und ihrer Beziehung auf etwas Bestimmtes , von der Vorstellung Verschiedenes. Dazu gehört Anschauung und Denken. Durch jenes wird das Einzelne , wie sich durch Empfindung giebt , vorgestellt ; durch dies das Einzelne verknüpft in Begriffen , und Urtheilen.“ Tennemann l. c. §. 42.

Die Vernunft verknüpft das Verknüpfte noch zu einer noch höheren Einheit durch Ideen und Principe ,

und strebt nach Erkenntniss des Zusammenhangs des Verknüpften in dem Unbedingten oder Absoluten.“ Tennemann l. c. §. 42.

32. §. Némelyek az esmérésre azt is kívánnák, hogy a' tárgy közvetlenül nézhető, tapasztalható is legyen; az esmérésre szükséges ugyan, hogy tárgya érzékeinknek kitétetett legyen, de elég, ha közvetve nézhető, tapasztalható az ő munkájában, okozatában: így esmérjük az electromi, és magsesi tárgyakat; jeleneteiket, munkáikat tapasztalván; azért, ha bár a' lelket, az Istent, a' világot, egyenesen nem láthattuk is, mindazonáltal munkáikra, jeleneteikre nézve megesmérhetjük. 'S így az Esmérés eredetére nézve közvetlen, vagy közvetve való.

„Unmittelbar ist die Erkenntniss, so fern sich eine unmittelbare Beziehung der erkennenden Thätigkeit auf ihren Gegenstand darin auspricht; mittelbar, in so fern sich diese Beziehung erst vermitteltst anderer schon gegebener Erkenntnisse ausspricht. — In der unmittelbaren Erkenntniss müssen alle Arten, oder ursprünglichen qualitäten der Erkenntniss gegeben seyn: denn in ihr müssen alle Erkenntnisse ihre letzte psychologische Quelle haben. Das mittelbare Erkenntniss dagegen ist nichts, als innere Reproduction und Umbildung der unmittelbar schon gegebenen Erkenntniss; in ihr kan also keine der Art oder Qualität nach neue Erkenntniss vorkommen. Sondern sie dient nur der Entwicklung derselben zum Bewusstseyn.“ Schmid. l. c. 37—8.

33. §. Az esmérés igaz vagy nem igaz; igaz, ha tárgyával 's értelmével egyező: p. o. Péter okos állat, Simon' fia; ez igaz esmérés: mert mind tárgyával, mind értelmével egyező; Péter, Simon fia, oktan állat; ez nem igaz esmérés: mert értelmével nem egyező. 2) Az esmérés bizonyos, vagy bizonytalan: ha igaznak tartása szükséges:

bizonyos. p. o. $6 + 4 = 10$. Van testem, van Pest városa, V. Ferdinánd Magyarok' királlya; ezek bizonyos esmérések. Az olly esmérés, mellynek igaznak-tartása nem szükséges, nem kénytelenítő; nem bizonyos: vannak a' holdnak lakosi; a' sas a' madarak' királlya: ezek nem bizonyos esmérések. 3) Az esmérés a) pusztá Historiai, melly csak azokat, a' mik vannak, és megjelennek, tapasztalásból terjeszti elő; b) Matematikai: melly azoknak, a' mik vannak, 's megjelennek, mekkorását, mennyiségét is képzésből terjeszti elő. c) A' Philosophiai: melly azoknak, mik vannak, 's megjelennek, okait is előterjeszti az észrevételekből.

Aliud est nosse aquam in alveo fluminis decurrere; aliud qua celeritate decurrat; aliud cognoscere, quod id fiat propter declivitatem fundi et pressionem, quam aqua inferior sustinet a superiori. In illo factum consistit; in altero mensura, in ultimo ratio facti continetur.“ Wolf. Phil. Rationalis p.3. *)

„Den empirischen Erkenntnissen stehen die rationalen entgegen. Die philosophische Erkenntniss ist also nicht empirische, sondern rationale Erkenntniss, das Verhältniss der Bedingtheit der Wahrnehmungs- und Erfahrungs-Erkenntniss von einem voraus gegangenen Eindruck des Gegenstandes; wird bezeichnet durch den Ausdruck der Erkenntniss a posteriori, das entgegenstehende der Unabhängigkeit von einem solchen Eindruck, durch den der Erkenntniss a priori. A posteriori gültig ist die Wahrnehmung und Erfahrung, insofern ihr für jeden einzelnen Erkenntnissact erst eine sinnliche Anschauung vorangegangen seyn muss, welcher die Erkenntniss dann erst nachfolgt; a priori ist die rationale Erkenntniss, nicht insofern sie von der Anregung, oder Erfahrung gegeben, oder angeboren wäre, sondern insofern sie, so bald sie nur gedacht wird, vor derselben gültig ist. Die philosophische Erkenntniss ist also a priori.“ Schmid. l. c. p. 30.

Die philosophische Erkenntniss ist von der Ma-

thematischen zu unterscheiden. Auch die mathematische Erkenntnisweise ist zwar Erkenntnis der Form der Einheit, auch sie entspringt aus der Selbstthätigkeit des Erkennens; auch auf sie passen die Bestimmungen von a priori gültigen und apodiktischen Erkenntnissen. Und doch ist die psychische Natur der Mathematischen Erkenntnis so durchaus verschieden von der philosophischen: Die mathematischen Wahrheiten z. B. dass $2 + 2 = 4$. ist, oder dass die Winkel jedes Dreiecks gleich zwey rechten Winkeln sind, u. s. w., sind eben so allgemein und nothwendig gültig für jeden Menschen, als die Philosophischen; aber der Grund ihrer Gültigkeit ist doch ganz anderer. Der Unterschied besteht nämlich darin, dass die mathematische Erkenntnis der Anschauung, mithin der Sinnlichkeit angehört, die philosophische der reinen Vernunft. — Jeder sinnlich angeschaute Gegenstand fällt in die Formen von Raum und Zeit, wird räumlich und Zeitlich bestimmt; Raum und Zeit gehören aber der Selbstthätigkeit der Sinnlichkeit: denn sie gelten nur als Formen für das sinnlich-gegebene, nur als Bedingungen der Möglichkeit der Anschauung. Die philosophische Erkenntnis dagegen spricht ihre Formen als Formen aller Erkenntnis überhaupt aus, nicht bloss sofern sie Anschauung ist; sie gehört daher der Selbstthätigkeit schlechthin d. i. der Vernunft. Auch die mathematischen Formen sind Formen der Einheit; sie vereinigen die Thatfachen der Wahrnehmung unter den Formen des Raumes und der Zeit; aber es sind nur Formen der äusseren Einheit. Die philosophische Formen hingegen sind Formen der innern Einheit, sie bestimmen die inneren Verhältnisse der Dinge. Die philosophische Erkenntnis spricht Gesetze aus, durch welche die Thatfachen der Wahrnehmung innerlich ihrem Wesen nach verknüpft worden als Ursache und Wirkung; die mathematische spricht Gesetze aus, durch welche selbige äusserlich gleichzeitig verknüpft sind. Nennen wir alle äussere Einheit einer Vielheit Grösse, alle innere Einheit eines Manigfaltigen Wesen im weiteren Sinne: so können wir auch das Verhältniss so aussprechen: mathematische Erkenntnis ist Grössen-Erkentnis, philosophische Erkenntnis ist Wesen-Erkentnis.“ Schmid. I. c. 36 — 7.

54. §. Az esmérésnek különbféle módosulati vannak 1) A' tudás, olly esmérés, mellynek elegendő, 's mennyire lehet, végső okai is előterjesztetnek; kétféle: érzékbeli vagy észbéli. Érzékbeli tudás az, melly érzésünk természetén alapul közvetetlenül vagy közvetve; közvetetlenül: p. o. én vagyok, én most gyertyánál írok; van Pest városá; közvetve: p. o. Sz. Gellért' hegye Buda mellett fekszik; most nincs könyv előttem (másképp látnám). Ez természeti tudásnak is mondatik (Scientia physica). Észbéli tudás az, mellynek eszünk' belátása a' fundamentoma: közvetetlen: p. o. a' karika szögletes nem lehet, az egész nagyobb mindenik részénél; közvetve valók minden szétvételü itéletek: p. o. az ember okos állat; az egész részekből álló; 's a' helyes következetek: p. o. az ember halandó, a' lélek halhatatlan; mindennek, a' mi van, szükség okának lenni. A' matematikai tudás résznyire érzékbeli, résznyire észbéli.

2). A' Hit: olly esmérés, melly kielégítő okokon épül ugyan, de nem a' végsőkön; 's két felé: Historiai és okossági. A' Historiai hiteles tanuságon épül; 's emberi vagy Isteni; az emberi: melly az emberek' kifogást nem szenvedő vallásán épül: p. o. Sz. István volt a' Magyarok' első keresztény királya, I. Mátyás király Bécsben halt meg. Ezeknek igazaknak – tartására kielégítő ok a' hiteles tanuság, mellyet önnön természetünk' megvételése nélkül meg nem vethetünk; végső oka volna, ha magunk láthattuk volna őket. Az Isteni az, melly az Isten' tanuságán épül p. o. első ember volt Ádám 's porból alkottatott. Kielégítő oka igaznak-tartásunknak az Isten' mindentudása, 's csálhatatlansága, mellyet az Istentől meg nem tagadhatunk; végső oka volna, ha Ádám

mat, 's alkottatását magunk láthattuk volna. Okos-sági hit (*fides rationalis*) az, melly eszünknek helyes kihozásán épül: p. o. Hiszek egy Istenben — Hiszek örök életet, 's t. e. f. Ezeknek kielégítő oka eszünknek helyes okoskodása; végső volna, ha azt eszünk béláthatná.

3) A' vélés (*opinio*) olly esmérés, mellynek igaznak tartására némű néműokaink vannak ugyan, de kielégítők nincsenek: p. o. a' Holdnak hozzánk hasonló lakosi vannak; 's különbféle: igaznak inkább vagy kevesebbé látszó (*opinio probabilior*, et minus probabilis); vagy csak igaznak látszó az, mellynek igaznak tartására több vagy nyomosabb okaink vannak, igazabbnak látszó: hogy a' tenger-daganatnak és az apadatnak a' hold' huzása az oka, igazabbnak látszó; mellynek pedig igaznak tartására kevesebb, vagy csekélyebb okaink vannak, kevesebbé igaznak látszó: hogy nem a' Hold' huzása legyen a' tenger-daganatnak oka, kevesebbé látszik igaznak lenni. Igaznak látszó az, mellynek igaznak-tartására inkább okaink vannak, mint nem tartására. Hogy a' föld-indulással a' tűzokádó hegyek öszveköttetésben vannak, igaznak látszó.

4. A' kétlés (*dubitatio*) olly esmérés, mellynek igaznak és nem-tartására egyenlő okaink vannak. Az Angolok és Francziák győzik e meg az Oroszokat és Prusszusokat, vagy ezek amazokat, én kétlem. A' kétléstől különböz a' kételkedés, melly az igaznak-tartásra elegendő okok' hiányával az ítéletnek visszatartóztatásában álló.

5). A' Gyanítás olly esmérés, mellynek igaznak-nem-tartására sok, nyomos; igaznak-tartására pedig kevés, vagy csekély okaink vannak. Ha ezek is csak képeltettek, maga-ámítás (*Wahn*).

6). A' nemtudás olly esmérés, mellynek semmi okait se tarjeshetni elő.

35. §. Az esmérésünk' tárgya minden kívülvülünk 's bennünk való (a' mi csak közvetetlenül érdeklő) vagy azokkal öszveköttetett. Illyenek 1) a' tárgyaknak elvontt jegyei, tulajdonságai, állapottya, mivolta, képestsége, nagysága, módosulata, oka; feltétele, czéllya, 's egész természete. 2) Azoknak fundamentoma, 's következetei; végokaik 's okozataik, vég-czéllyaik, rendeltetései, törvényeik, 's egységeik. Az elsőkről a' tárgyaktól, 's belső ösztönünktől fölgerjesztett érzés tudósít; a' másikakról a' felserkentt gondolkodó erőnk értésít, a' harmadikakról a' kifejtődött ész végez figyelmezésünknel, észrevételünknel, elvonásunknál, és eggyeztetésünknel fogva.

36. §. A' Külső és belső érzésbeli esmérésünk' nem csak hozzánk, hanem tárgyhoz-képesti valóságának bizonyosága érzékeinknek tárgyaiktól fölgerjesztetése, 's elhatároztatása. Gondolási esmérésünk' valósága pedig lelkünk' esméretén alapul; mert ez való; mivel érezkető; a' valóságos fundamentom' következetei pedig, részei és munkái is megvalósulnak szükségképpen. Esméreteink tehát nem csak hozzánk — hanem tárgyaikhoz képest is valók.

Helyesen okoskodik ezek eránt Tennemann: „Jede Erkenntniss ist etwas Subjectives, in dem Bewusstseyn Erhaltenes, und insofern kommt ihr subjective Realität zu. Die Überzeugung, dass sie auch objective Realität habe, beruhet auf Empfindung, wodurch wir Etwas, worauf die Erkenntniss sich bezieht, als unmittelbar gegeben wahrnehmen. Die Gegenstände des Wissens sind zwar nicht in dem Kreise der Anschauung, sondern nur denkbar. Da sie aber auf der Wesentlichen Einrichtung des menschlichen Geistes beruhen, so liegt in ihrer Allgemeinheit und Nothwendigkeit, die Gewissheit von ihrer nicht bloss subjectiven, sondern auch objectiven Realität.

Was mit dem wirklichen in unserem Bewusstseyn als Grund zusammenhängt, das müssen wir als Vernünftige Wesen für objectiv, und wahr halten.“ l. c. §. 45.

37. §. A' tárgyaktól 's belső ösztönünktől fölgerjesztett érzésünk' tudósítása eredetikepp homályos, zavartt, és igen szűk; a' felserkentt gondolkodásunk által világosul, tisztul 's terjed; okoskodásunk által igazul, erősül, 's tökéletesül. Mihelyt az ész kifejlődött, esmérteink' igazságát, okait, eggyezetét nyomozza; meg se nyugszik mind addig, míg vég okaikat, czéllyaikat, eggyességöket bé nem láttya, 's határaikat ki nem méri. Csak akkor, 's úgy érzi az ember magát embernek, ha ezen vágyását kielégítve érzi. — Ezekben áll a' Philosophia fundamentomának vizsgálata.

II. A' Philosophiai Encyklopaedia.

38. §. A' Philosophiai Encyklopaedia a' Philosophia nevét, értelmét, foglalattyát, formáit, határait, részeit esmérteti meg, 's határozza el: 2) A' Philosophia czéllyát, fontosságát, hasznát, szükségét terjeszti elő. 3) A' Philosophiai rendszerekről, 's literatúráról tudósít.

39. §. A' Dolgok 's igazság' okait nyomozók, fejtegetők a' Görögöktől elejénten Sophusoknak neveztettek; σοφοι v. σοφιστης = bölcsek, bölcselkedők: úgy neveztettek Miletumi Thales (meghalt Krisztus születése előtt 545. esztendővel). Phericides (†. Kr. szül. előtt 535ben) a' más hét Bölcsékkel együtt. E' fellengező név vissza tetszett Pythagorásnak (†. Krisztus sz. el. 405ben) 's magát φιλοσοφος-nak = Bölcsesség — kedvellőnek nevezé (Cicero Qu. Tusc l. V. c. 3. Diogenes Laërtius l. 1. c. 12.). Ezek szerint a' Bölcselkedés is Philosophiának, a' Bölcselkedők, Philosophusok-

nak neveztettek. A' Sophista név azokra ment át, kik az igazságot inkább hamisítani, mint fejtegetni igyekeztek.

- *) Philosophiam Pythagoras primus appellavit, seque Philosophum — ut ait Heraclites Ponticus. Nullum enim hominum, sed solum Deum esse sapientem. Ante enim σοφία, hoc est sapientia, dicta, quae nunc Philosophia dicitur; et qui hanc profitebantur σοφοί, hoc est sapientes, appellati. Quicumque ad summam animi virtutem exereverunt, hos nunc honestiore vocabulo (auctore Pythagora) Philosophos, hoc est sapientiae studiosos, appellamus. Ipsi tamen Sapientes Sophistae etiam sunt dicti.“ l. c.

40. §. A' Philosophia tágos értelemben, azoknak, a' mik lehetnek vagy vannak, okaikból tudománya; ki azoknak okait nyomozza, előterjeszti, philosophálódik, tágos értelemben.

- A' Philosophiai esmérés a' Historiaitól, a' Philosophia a' Historiától megkülönböztetett minden üdöben: az a' tett dolgoknak tapasztalásból megtudása, ez meg' azok' okainak' ész által kitudása: „Historica cognitio sensuum ope producitur, attendendo ad ea, quae acta sunt, vel fiunt. Non igitur alia cognita praesupponit, ex quibus tanquam praemissis multa ratiociniorum ambage deduci demum debeat. Et si maxime rerum agnoscat etiam causas, et rationes propterea, quod sensu palam sistantur, non tamen distincte percipit, quomodo haec alterius causa esse possit, vel quomodo ex hac ratione hoc vel illud fiat. Qui vero per rationem aliquid fieri posse, distincte agnoscit, Philosophicam habet cognitionem.“ Wolf. l. c. §. 22. 23. 26.

41. §. A' Philosophia szoros értelemben olly tudomány, melly, azoknak, a' mik lehetnek és vannak, vég okait, végcéllyait egy egészben, az észből, tudattya ki; 's a' ki azokat, a' mik vannak, vagy lehetnek, bizonyos principiumaikból, fundamentumokból, tudja, Philosophus szoros értelemben. Erről van itt szó. *)

- *) Das Philosophiren gehet, wenn es einen wissenschaft-

- lichen Charakter annimmt, objective auf die Vollendung eines vollständigen, in sich abgeschlossenen, und fest begründeten Systems der Erkenntniss durch Erforschung der letzten Gründe, Gesetze und Zwecke der Dingen. Dieses ist die Aufgabe der Vernunft für das Philosophiren.“ Tennemann. l. c. §. 56.

Illy értelemben vètetik a' tulajdonképpi Philosophia: „Das philosophiren gehet, wenn es einen wissenschaftlichen Charakter annimmt, objective auf die Vollendung eines Vollständigen, in sich abgeschlossenen, und festbegründeten Systems der Erkenntniss durch Erforschung der letzten Gründe, Gesetze, und Zwecke, der Dinge. Dieses ist die Ausgabe der Vernunft für das Philosophiren.“ — Die Philosophie ist die Wissenschaft der Begründung der Erkenntnisse, und der Dinge; also von den höchsten Principien des Wissens und Seyns. — Die Wissenschaft der Begründung der Wahrheit oder des Erkennens und Wissens. — Ein System von Vorstellungen und Sätzen über die nicht wahrnehmbaren, sondern bloss denkbaren Gründe der unserer Wahrnehmung gegebenen äusseren und inneren That-sachen. — Das System der Ideen der Vernunft. — Das System der Vernunft über das Absolute. — Das System von Vernunfterkennnissen aus blossen Begriffen angewandt auf die letzten Zwecke der menschlichen Vernunft. 's t. e. f.

42. §. A' szoros értelemben vett Philosophiának, mivel észbeli, formája két féle lehet: felmenő forma (progressiva) a' legközelebb okon a' fejtegetést elkezdvén, 's az utolsó végezven el; ez öszverakó formának is neveztetik; 's a' lemenő (forma analytica) a' fejtegetést csupa gondolkodva (speculative) az általányos, végső okon kezdvén el, és a' legközelebbikén rekesztvén bé; ez szétvevő formának is neveztetik. *)

*) A' szétvételeü philosophálás' formája lehet Kritizáló vagy Dogmatizáló: Kritizáló az olly, melly az esmérő tehetségünk' esmértetéséből, 's fejtegetéséből száll le a' tárgyak' esmértetésére; Dogmatizáló ellenben az, melly valami esméretből megyen ki. Az

első Kriticismusnak, a' másik Dogmatismusnak neveztetik. Kánt Imanuel' Kriticismusa a' tiszta ész' vizsgáltságából mene ki; Wolf Christian Dogmatismusa ezen esméretből: *Sensuum beneficio cognoscimus, quae in mundo materiali sunt atque fiunt, et mens sibi conscia est mutationum, quae in ipsa accidunt. Nemo haec ignorat, modo ad semet ipsum attendat.*" Phil. rat. §. 1. Mindenik hibás lehet: ha a' Dogmatismus valamelly előre meg nem alapított esméretből, vagy önkényes felvételből megyen ki, Dogmaticismus; a' Kriticismus, ha esmérő tehetségünk' vizsgáltságát meg nem alapított felvételen kezdi, Kritiko-Dogmaticismus.

43. §. Azon Philosophiának foglalattyát teszik — mivel minden lehetőkre 's valókra kiterjed — : 1) a' testi dolgok. 2) a' lelkiek; 's mivel a' lelkiek végesek vagy vég nélkül valók 3) a' Philosophia foglalattyát teszik a' véges lelkiek és a' vég nélkül való Lélek, tulajdonságaikkal egyetemben. 4) Mivel a' lelkieknek munkáik általlyában: a' gondolkodás, esmérés 's erkölcsi cselekedetek: azon Philosophiához tartoznak a' gondolkodás, esmérés, 's erkölcsi cselekedetek' fő okainak, 's törvényinek kitudása is.

„Der Begriff von der Spekulation, als reinem Denken, hat zu einem Missverständniss geführt, das auf die Bestimmung des Wesens der Philosophie angewendet, dieser eine falsche Wendung gegeben hat. Wenn nämlich reines Denken, welches uns zur Philosophie als Wissenschaft führet, ist diess nicht so zu nehmen, als wenn die Spekulation auf sich selbst den Gehalt aller Philosophischen Wahrheit schaffen könnte. Diess ist der Irrthum, in welchem die Spekulativen Systeme, der s. g. Naturphilosophischen befangen sind: sie haben versucht, wie die Spinnen, das ganze Lehrgebäude der Philosophie aus dem blossen Denken selbst heraus zu spinnen. Der vollendetste Versuch dieser Art ist namentlich das Hegel'sche System; in dem er das Denken mit dem Seyn identificirte, und in den Dialektischen Bewegungen des Gedankens das Seyn selbst erfassen zu können glaubte. — Dies ist ein grosser Irrthum. Denn das Denken ist nicht Quelle

der philosophischen Erkenntniss, sondern nur das Mittel, das Organ, die psychische Thätigkeit, durch welche sie zum Bewustseyn gebracht wird. Das Denken hat hiernach überhaupt keinen ihm ursprünglich angehörigen Gehalt der Erkenntniss; es ist für sich ganz leer, und ist nur eine Form des Bewustseyns, die ihren Gehalt immer erst an der Anschauung annehmen muss. Das Wesen des Denkens ist ja nur Reproduction des schon Gegebenen, nur Selbst Beobachtung. Das Denken ist nur mittelbare Erkenntniss, und diese hat ja überhaupt keinen eigenthümlichen Gehalt der Erkenntniss: sondern sie besteht nur in der inneren Bewegung und Umbildung des schon gegebenen Gehaltes.“ Schmid. I. c. p. 49 — 56.

44. §. A' Philosophia határai is két félék: 1) hozzáink képest (subjective) való: a' mik esmérő ereink felett vannak, azok a' Philosophia határain is fellül vannak: esmérő ereink határai közé szorítottak; csak azokat tudhatják ki, a' mik közvetlenül vagy közvetve érzékeinknek kitétettek: a' mik ki nem tétettek p. o. a' dolgok, mint magokban vannak, kitudhatatlanok; az illyek tehát a' Philosophia határain fellül vannak. 2) Tárgyképest (objective): a' mik a' dolgok' vég okaikhoz, 's összeköttetésökhöz nem tartoznak, a' Philosophiának határain kívül is esnek: p. o. a' dolgok' mi létele, 's hogy' eredett a' világ az Istentől, mint kielégítő okától? — A' ki tehát többet kíván a' Philosophiától, tőle kitelhetetlent kíván; 's vele nem él, hanem vissza él.

A' Philosophia birodalma több tartományakból álló: azért külömbféle látó pontot is teszen szükségessé: a' lelkieket csak ésszel láthatni bé, úgy a' közönséges szükséges kitételeket, erkölcsi törvényeket is: a' ki ezeket szemeivel látni, vagy tapasztalni akar: ná; olly mit kívánna érzékeitől, a' mi határainkon túl van. Nem különben a' tett dolgok, 's jelenetek az érzésekkel sejdíttethetnek csupán meg; a' ki ezeket eszéből akarná kihozni, vagy mivel meg nem foghattya, tagadná, hasonlóképp vissza élne a' Phi-

losophiával. Némellyek meg' az érzésből 's értésből származnak egyetemben, p. o. a' tárgyak' létele, valósága, mivolta, 's képestségei: ha ki azokat vagy az érzés, vagy az értés' pusztá előbbi formájának tartaná, nem különben vissza élne a' Philosophiával. Tartományaik' különbsége különböző láthatárt is teszen fel.

„Die Philosophie erstreckt sich über die Gesamtheit alles Seyns, aber nicht so, dass sie diese Gegenstände selbst in ihrer Erkenntniss zusammenfasst, sondern nur als gesetzgebende Erkenntniss für alles Seyn. — Die Philosophie kann wohl die allgemeinen Gesetze vollständig aussprechen, unter denen alles Seyn in der Natur möglich ist, aber alle Gegenstände der Natur selbst unter diesen Gesetzen zusammenfassen, das vermag sie nicht, und will sie nicht. Die Philosophie kann ferner die reinen Begriffe aussprechen, unter denen der Mensch sich ein Seyn ganz unabhängig von sinnlicher Bedingtheit zu denken vermag, sie kann in Ideen die Formen und Begriffe eines Ewigen und Unbedingten aussprechen; aber ein wirkliches Seyn, das sich diesen Begriffen und Ideen unterordnen liesse, findet sie nicht, also ein Absolutes selbst zu erkennen, vermag sie nicht.“ Schmid. I. c. p. 34.

45. §. A' Philosophiához tartozó részek: 1) a' Logika: a' gondolkodás principiumait, formáit, 's törvényeit tudattya ki; két részre oszlik: az elsőben annak principiumait, formáit, 's törvényeit fejtegeti; a' másikon minden nemű esetekre alkalmaztattya: és az első tisztának, a' második alkalmaztatottnak neveztetik (Logica pura et applicata). 2) a' Metaphysika: az esmérés' principiumait, formáit, törvényeit, kutfejeit tudattya ki. Ez is kétféle: tiszta, melly azon esmérés' principiumait, alkotó részeit terjeszti elő: az ő tárgyaikra nem ügyelvén; 's az első cikkelye az esmérés' fundamentomát, fő okait, 's kitételeit, a' második annak alkotó részeit, a' legegyszerűbb 's közönségesb értelmeket fejtegeti ki. Vagy alkal-

maztatott: ez az esmérésünk' fő tárgyaíra: a' világra, lélekre, 's az Istenre alkalmaztattya azon esmérés' principiumait, és fő értelmeit: 's ez három czikkelyből áll: a) a' világ-tudomány. b) Lélektudomány, c) Isten-tudomány (Metaphysica pura et applicata: Pura a) Critica, b) Ontologia. Applicata: a) Cosmologia b) Psychologia c) Theologia). Ezek teszik a' Philosophiának esmértető részét (Philosophia Theoretica). A' Philosophiának harmadik része a' cselekedtető Philosophia (Philosophia practica): a' szabad akaratu cselekedeteket regulazza 's intézi el; 's közönséges vagy különös: a' közönséges a' szabad cselekedetek' principiumait, fő kitételeit, kútfejeit, 's a' törvény, kötelesség, jóság, 's gonoszság' értelmeit határozza el; a' különös: vagy az erkölcsi kötelességeinket szabja ki, vagy ama cselekedeteket, melyekre igazunk van, fejtegeti. A' közönséges: Philosophia Practica generalis, a' különös: Specialis nevet visel; 's az első czikkelye: Ethica, a' második Jus naturae).

Szükségesnek tartom itt a' Logikának a' Metaphysikától, melyeket némellyek öszvezavarnak, szoros megkülönböztetését: a' Logika a' gondolás', a' Metaphysika az Esmérés' formáival, 's törvényeivel foglatoskodik; a' Logikának tárgyai a' gondolt, a' Metaphysikáé a' tett dolgok; a' Logika a' dolgok' elvontt jegyeit, képestegeiket, a' Metaphysika azoknak lételetét vizsgálly, 's tudattya ki. A' Logika principiuma alkotó (constitutivum), melyből minden formái és törvényei kifejtődnek; a' Metaphysikáé ellenben regulázó, melyből a' lévő dolgok nem fejtődnek ki, hanem szerénte vannak szükségképp mindenek, a' mik csak vannak.

46. §. A' régiek a' Philosophiát tágos értelemben vették, 's e' három részekre osztották többnyire: 1) Physikára, 2) Ethikára 's 3) Dialectikára. Wolf Christián négy részre szabta ki:

Logikára, Mathematikára, Metaphysikára, 's Ethikára; 's mindazonokkal megtoldotta, melyek ezekhez nemünemüképpen tartoznak. Mostaniak közül némellyek a' Philosophiához számítták még: a' Physikát, Aesthetikát, Anthropológiát és Religio-tudományt is.

„Dividitur autem Philosophia, mond Diogenes Laërtius l. 1. c. 12. in partes tres: Physicam, Ethicam, et Dialecticam: Physicae proprium est de mundo et de his, quae sunt in eo, disserere; Ethicae vero de vita moribusque tractare; porro Dialecticae amborum partium afferre rationes. Sola usque Archelaum Physica vigit; a Socrate vero Ethica initium sumsit, et a Zenone Eleate Dialectica. — Wolf Christian az esmértető Philosophiához számlálta ezek felett a' a' Mathesist minden ágazatival; a' cselekedtetőhez: Az Oeconomiát, Politikát, Technológiát, és a' szép mesterségek' tanulmányát.

47. §. De a' szorosán vett Philosophiához nem nem tartozondók:

1) A' Physika (természet tudomány): ez a' kiterjedtségeknek, testeknek, vagy materiáknak jelenetivel foglalatoskodik; azoknak erejét, munkáját, törvényeit nyomozza, elegendő okaikat fejtegeti a' tapasztalásból; vég okaira, 's czéllyaikra ki nem terjed; észbeli principiumokból nem okoskodik; eggy' bérekesztett egészet nem tészén, 's nem is tehet; szükségképp közönségesen – igaz kitételeket nem ad, nem is adhat; a' Philosophiához tehát nem tartozandó.

2) A' Mathesis (Nagyság-tudomány) a' mennyiségeket 's mekkoraságakat méregeti, 's határozza el; azoknak alkotó részeit, képestségeit, terjeszti elő képzeltt formáikból; vég okaira, eredetökre, ki nem terjed; észbeli értelmekből nem okoskodik; ez se tesz bérekesztett egészet, azért a' Philosophiától különböző.

3) Az *Anthropologia* (Ember-esmértetés) az embert testérè 's lelkére nézve vizsgálja tapasztalásból (*Somatologia et Psychologia empirica*) Tapasztalgatva, nem okoskodva, láta' dolgához; az embernek vég okaival, 's czéllyaival, semmi köze; tudósításai föltételesek nem általányosak, darabosak, nem bévégzett egészek. Az észbeli Lélektudománytól (*Pneumatológiától*) a' tapasztalási éppen különböző.

4) Az *Aesthetica* (Szép érzés-tudomány) az érzésből ered, az ész' értelmlein 's principiumain nem alapul; a' szépnnek, rendnek, nagynak, kellemetesnek eredetire ki nem terjed; a' tapasztalást haladó értelmekből nem végezhet semmit; a' képzeléssel van dolga, nem az okoskodással.

5) A' *Religiotudomány*' tárgya az Isten tulajdonságival együtt; intézete az erkölcsi-ség; tárgyára nézve tehát az Isten-tudományhoz; köteleztetésire nézve pedig az Erkölcsi tudományhoz tartozandó; a' *Philosophiának* különböző részét nem teheti.

Ha bár taggedjuk is, hogy a' *Physika*, *Mathesis*, *Anthropologia* 's a' t. a' *Philosophiához* szorosan tartozzék: megesmérjük mindazonáltal 1) Hogy mindekének lehet *Philosophiája*: esméretinek principiumait 's közönséges értelmleit előbocsátván. 2) Hogy mindenike philosophiai módszerént-okoskodva-előterjesztethetik. 3) Hogy mindenike a' *Philosophiára* segéd eszközül szolgál; kivált a' tapasztalási *Psychologia*, *Physika*, 's a' t.

48. §. A' *Philosophia* ellentállhatatlan vágyásink' kielégítésére czéloz. Illyenek:

1) A' tudásra vágyás: homályos, zavartt, szűk tapasztalási esmérésünkkel meg nem elégedhetvén, a' tapasztalhatatlanok' megtudására, az okok, végek, módok' bélátására is kívánczunk; jlesen ezeket: Van e Isten? Ha van, mi az? Van

e reánk gondja? Van e lélek? Ha van, milyen az? Halandó e vagy halhatatlan? Van e világ? Ha van, kitől, 's miképp van? Egybeköttetésben van e az velünk? Mi végre van az? Mi végre élünk mi e' világban? Minémü a' rendeltetésünk 's kimenetelünk?

2) Az igazsságra vágyás: mihelyt a' csatlakozás' lehetőségét, 's önnön magunkat észre vettük, csatlakozásunk kedvetlen, csatlattatásunk pedig boszontó is: az igazra törekedünk mi, 's van e igaz? Mi igaz? Mi az igaznak bizonyossága? kitudni kívánczunk.

3) A' tökéletességre, 's boldogulásra vágyás: minden erőnk, indulatunk, többről többre kifejtethető, 's nemesebbíthető; 's kívülről, belőlről ösztönöztetünk is azoknak kitelhető mértékben, helyes rendben, kifejtegettetésökre. Tökéletességünk' érzése, sőt gondolása is, gyönyörűséggel, belső édes örömmel tölt el minket, 's ezen kellemetes állapotunk' szerzésére, fenntartására, 's bővítésére győzhetetlenül késztet minket. Ezen vágyásaink' kielégítése a' Philosophiának czéllya.

49. §. A' Philosophiának fontossága a' tehetségeink' kiformáltatásában, 's az erkölcsi érzéseink' nemesítésében áll közönségesen: Igaz ugyan, hogy az eredeti képesség bennünk felsekertetvén, önként is korán valóságos erővé, 's munkás tehetségé válik; de kezdetében gyenge az mint az eszköze; azért csak kevésre terjedhet ki, rövid üdeig foglalatoskodik, 's csak mulandó határozatot szerezhet tárgyainak. Üdövel nevekedvén is, mind kiterjedtségére, mind hathatóságára nézve, ha csak az oktan természet' befolyásától készttetetik, keskeny határai közzé szorulva marad; ha belső hódítása hozzá járul is, a' természettől kimértt gradicsain túl nem haladhat. Csak ott, hol az ész fog

az ember' erejének kifejtegetéséhez, határ nélkül kimíveltethetők azok; egyre kívülről 's belőlről újj meg újj vastagodást nyernek, az idegeneknek tulajdonokká tétele által gyarapulnak, 's több tartományakkal bővül birodalmok. Az ész mindenható csaptatója az emberi tehetségeknek: erősíti ezeket azzal, hogy a' természetet is alájok hódítani, beléjek avatni, szolgálattokra fordítani, az ellenkezőket is az ő köz czéllýokra egyyeztetni, 's másak' éltével is életöket gazdagítani tudja. Nincs olly merész próbatétel, melly töle ki ne tellyék, nincs olly messze tárgy, mellyet bé ne érhessen, nincs olly segéd eszköz, mellyet fel ne találhasson. — Más az: emberi ereink, ha bár közös kutfejük 's czéllýok által egyyet értésre rendeltettek is; de egybehangzássok korán szét bomlik különbféle okokra nézve: illyenek a' különböző tárgyak 's emberi állapotok; a' belső munkáság' többfelé oszlása, 's más és más körülállások' befolyása; mellyek inkább egyyk erő kifejtődésének kedveznek, mint sem a' másikénak, sőt némelleyek éppen gátat is vetnek. Azért a' természet szerént egyesültt embernek korán meghasonlás, 's egyarányatlanság a' sorsa, melly egyenetlenségét belső oktan hódításai nevelik. Így vettetik magva belső háborújának. Mindenik erejének erősebb vagy készebb volta vesztére szolgál elkerülhetetlenül. Ezeknek is csak az ész állhat ellen: midön az emberi erőket egyarányosan lépteteti elő; mindenikét kívántatóképp fejteti ki, mindenikét a' többiek által határozza el; egyykének birtokát a' másikéval mérsékli, 's minnyájakat tulajdon méltóságokhoz képest rendeli el, 's igazgattyá. Ide járul az is: az emberi erőink czéllýokra csak vak ösztönből feszülnek; annak rövidebb uttyát, könnyebb eszközeit, vég rendelte-

tésöket nem tudják; az ész' dolga, ki tudni mi légyen az emberi erők által elérhető, mi se; hogy' kellessék velek élni közönségesen 's különösen; hogy' kellyen azokat öszveszövetkeztetni; hogy' lehessen azokat, a' mik hatalmokban vettek, cél-arányosan használni 's kidolgozni; a' körülállásokat bölcsen fölvenni, a' közönséges ok-főket reájuk alkalmaztatni 's mindezeket könnyű szerrel tellyesíteni. Ezen emberi tehetségeinknek, ereinknek az ész által erősítésében, elrendelésében, használásában áll a' Philosophia fontossága közönségesen.

50. §. Különösen a' Philosophiának külső és belső érzésünk' kimíveltetésével van dolga: ama képzetek 's előterjesztések, melyeket az esmerkedés, tapasztalás, szerez, 's az emlékezet, képzelés a' képszövetkeztetésnél fogva, visszaszerez, magokban homályosak, zavarodtak, határozatlanok, néha csalfák is: a' Philosophiának köszönnük azoknak világosítását, megkülönböztetését, elhatároztatását 's megigazíttatásokat. A' Philosophiának szükség főképpen a' képzelődést felebresztienie, hogy szebb, kedvesebb 's hasznosabb képeket szüllyön; hogy a' belső munkálatra készetű ábrázatokat 's a' belátásra alkalmas materiákat terjesszen elő; szükség azt gyakorolnia, hogy mindig nagyobb és nagyobb tárgyakra terjedjen ki; 's hogy elevenséget, világosságot, izgató hevet, erőt, tartósságot tüntessen ki. Szükség az elméséget gyakorolnia, hogy a' kis, rejtek 's távulváló, de öszve illő hasonlatosságokat és egyenlőségeket is gyorsan fellellye; 's az öszvevetés' dolgában az illendőt, a' finomat, a' helyest, észrevegye. Szükség az élességet is kimívelnie: hogy az egyezőt 's ellenkezőt, az egyenlőt 's különbözőt, a' valót 's valótlant, az igazat és nemigazat, minden némű

színezetekben is könnyen, egyszerre elválaszthat-
 sa, 's felfedezhesse. 2.) Fő dolga a' gondolkodó
 erőnk' kiformáltatása: hogy a' dolgok' egybeköt-
 tetését gyorsan 's helyesen észrevehesse; rendbe-
 szedhesse, helyesen elhatározhassa; közös jegyei-
 ket fellelhesse 's kivonhassa; hogy értelmeiket ki-
 formállya és közönségíttse; ezeket egymáshoz ké-
 pest illyesztgesse, egyiket a' másika alá rendel-
 lye; a' közös ítéleteket úgy egyesíttse, hogy be-
 lölk, mint fundamentomból, olly újj mi következ-
 zék, melly a' gondolkodás' országában állandó he-
 lyet nyerhessen magának; végre az egyes esmé-
 reket olly szorosan, olly telyesen függessze ösz-
 ve, hogy a' tapasztalási jegyekből megmutathatat-
 lan képzet, az elvontakból pedig általlányos, ma-
 gától való Idea tündököllék ki. Ezen alakos,
 belső világnak napja egyedül a' Philosophia, 's
 vezére arra, hogy, a' ki mit helyesen megértett,
 tisztán belátott, szerencsésen ki is fejezze. 3.) A'
 Philosophia formállya ki esmérő erőnk'et is egész
 méltóságában, kiterjedésében: képzeateinknek ere-
 detéig hat, az igazságot erős fundamentomra ala-
 píttya; az értelmeket alkotó részecskéire fejte-
 geti; nem foglalatoskodik ő már egyes tárgyakkal,
 némelly határozott szükségekkel, vagy az ember'
 valóságának valamellyik helyheztesésével, — a'
 mindenséget, a' lelki embert, a' mi kinekinek
 lelkébe öntetett, a' minden életnek végczéllját,
 's az okoknak általlányos okát, az Istent, tudat-
 tyá az ki. 4.) A' Philosophia legfontosabb erköl-
 csi nemesítésünkre nézve; a' cselekedtető ész nem
 csak azt kívánja tőlünk, hogy szabott kötelessé-
 geinket telyesítsük, hivatalunknak megfelellyünk;
 hanem azt is, hogy azok' gyakorlását, ennek bé-
 töltését a' törvény' tiszteletéből cselekedjük; hogy
 az erkölcsi érzés, gondolkodás, maga a' lelki jó-

ság, bizonyos készséggé, hathatós, csüggedhetetlen erőlködéssé válnak bennünk. Csak a' meg-nemesültt eszes szabad akarat térsen ezekre ké-pesekké. A' mi e' nélkül létszen, eszköz-szerü (me-chanicum quid), helybehagyásra, jutalomra érde-metlen; mértékletünknek, érzeményeinknek, indu-latainknak, vágyódásunknak szüleménye: azért becstelen, 's hozzánk szabad eszes állatokhoz méltatlan. Az erkölcsi cselekedet, lelki jóság, ér-demre - méltóság, a' szabad akaratnak tisztádan tiszta maga elhatározásától 's az ész' törvényének nagyra becsülésétől származik. Erre pedig melly sok szükséges?! Nem elég általlyában, mi a' jó, 's rossz, mi igazságos, mi nem, mit hoz magával a' törvény, mit tilalmaz, tudni; nem elég az er-kölcsi érzés 's gondolkodás, hanem szükség ezen maga eltökélléséhez is fogni, rajta lenni, hogy a' törvény' tisztelete uralkodjék bennünk, szükség az erkölcsiség, 's lelki jóság' természetét tudni; fő maximáját, utmutatását, rendszabását, eszkö-zeit is esmérni és használni; az az: szükséges az erkölcsi tudomány is.

51. §. De próbállyunk egy valóságos Philo-sophust lerajzolni: Minden reáhatott bényomatot olly erősen fogad ő el, mint csak lehet 's figyel-mére méltattya vagy nem; rajta van, hogy tár-gyának minden jegyeit, képestegeit kikemléllye, hogy leképezhesse; előterjesztményei tiszták, mint a' felhőtlen ég; emlékezete könnyen, szaporán, bőven ragadja azokat meg, mellyek reája bizatnak; hi-ven fenntartya, vissza is adja, mihelyt csak kí-vántatnak. Képzelődésének festéke élénk, ecset-tye mindég az ész' igazgátása alatt munkálkodik, mentt minden erőszakoskodástól. A' képeit és ér-zeményeit világosságra, életre hozni, megvalósi-tani törekedik. Az ésméret és igazság az a' cél,

mellynek elérésére törekedik; éhezi, szomjuhozza
 a' többről több bélátást, és maga's másak' töké-
 letességére fordította; minden előlépését, mellyet
 az igazság' tartományában teszen, drága nyereség-
 nek tartja; e' kincséért él és hal, fösvénykedik.
 A' megesmértt természet', a' kitudott világ' gyö-
 nyörködtetésében leli boldogságát. Azért a' he-
 lyes és huzomos gondolkodás multság néki, nem
 unalom. A' vizsgálás 's elhatározás késérője, mel-
 lyet elsebocsát magától; elméje elrendeltt értel-
 mekkel gazdagon megrakott méhkas; soha se itél,
 soha se végez vaktában, értelminek egyeztetése
 nélkül. Esze, melly mentt minden eleveitéletektől,
 úgy fénylik, mint a' nap a' mennyegzeten; bizo-
 nyos fundamentomokon épít, és szoros követke-
 zeteket hozki; éltet, eggyesít's ha szükség új ös-
 vényt tör magának's Ideálékokat alakít; 's a' le-
 hetőkön, általlányosokon állapodik meg. Erkölcsei
 világot alkot's czélerányosan el is rendeli. Aka-
 rattya a' jóra feszül, az ingyen való jótétel fő napi
 dolga. Nem rejtezkedik semmi olly keblében, mel-
 lyet az egész világnak szabad nevolna látnia, tud-
 nia. Soha se felejt el, hogy szabad uraság az ő
 része; szüntelen vitézkedik ezen drága örökéért;
 ébren van mindég, hogy a' testiség meglepve
 erőt ne vegyen rajta; maga után ne hurczollya:
 azért vigyáz magára, indulatinak's vágyásinak
 rendet szab, intézetet ad; kívánságait, ha állapot-
 tya kedvező, szaporította, ha mostoha, szűkíti.
 Akarja- és a' fájdalom meg nem sértheti; akarja- és
 a' halál távoz tőle; akarja-'s az egész világ, min-
 den viszontagsággal le nem verheti őtet. Sze-
 ret ő, de főképp az igazat, a' jót's a' szépet;
 ezek társaságában találni őtet mindég. Valamibez
 hozzá fog, a' könnyebb felénél ragadja azt meg; a'
 czélerányos eszközökkel él; a' munkán kinem fá-

rad, meg se nyuyszik, míg véget nem ért. E' világát paradiesommá változtattya ki formáltt észé, 's nemesült érzése 's szíve hevennében hálakodik az ég és föld' Urának, hogy maga képévé 's e' föld' lakosává rendelte! Illy Philosophusok voltak Socrates, Seneca, Márk Aurel, 's más többek, kik emberi méltóságunkat kitüntették.

„Die natürlichen, aber auch entschiedensten und heftigsten Gegner der Philosophie waren von jeher und werden immer seyn die Freunde der Finsterniss, des Aberglaubens und der absoluten Herrschergewalt, die Verfechter der blinden Autorität und der Knechtschaft. Von jeher hat die Philosophie gegen solche zu kämpfen gehabt, von diesen ist von jeher der Gefährlichkeit für den Staat, für gesetzliche Ordnung und Religion angeklagt worden. Aber so schwere Verfolgungen auch von dieser Seite her die Philosophie äusserlich zu ertragen hatte, innerlich, geistig, sind diese doch die schwächsten Gegner der Philosophie. Die harten Schicksale, welche ein Pythagoras, Sokrates, Aristoteles, später ein Avicenna und Averroes, ein Vanini und Bruno von Nola, und neuerlich ein Thomasius und Wolf, ein Fries und Oken, vom fanatischen Pöbelwahn oder despotischer Kabinetsspolizey zu erfahren hatten, haben die Achtung der Philosophie und ihre moralische Kraft in der öffentlichen Meinung mehr gehoben als geschwächt. Die geistigen Waffen aber, die von dieser Seite her gegen die Philosophie gebraucht wurden, sind immer höchst schwach gewesen. Sie bestanden und bestehen in den immer wiederholten Anklagen der Gefährlichkeit der Philosophie für Religion und Staat, der Entweihung und der Zerstörung aller bestehenden Ordnung. Die gesunde öffentliche Meinung hat diese aber nie als gerechten Vorwurf anerkannt; sondern sie hat mit Recht nur die Stimme der Herrschaft und des Aberglaubens darin erkannt. Man hat schon längst sehr richtig auf diese geantwortet: „Was mag das für ein Staat, und was mag das für eine Religion seyn, die die Einwürfe der Philosophie nicht bestehen könnte? — Eine Religion und ein Staat, die das Licht der Vernunft nicht zu ertragen vermöchten,

und die bei dem Anblicke der Ideen der Wahrheit, Gerechtigkeit und Freyheit zusammenbrächen, die vor der Freyheit der Presse und der Freyheit des Glaubens ihren Untergang fürchten müssten, welche Achtung könnten diese verdienen? Oder wie könnten sie nur auf den Namen der Religion und des Staates Anspruch machen? In der That nur Afer-Religion, blinder Glaube, der dumpfe Wahn des Pöbels und der Aferstaat des Desposismus ist, denen die Philosophie Gefahr bringt. — — Wir müssen jedoch noch einmal zu dem Vorwurf der antir. ligiösen und staatgefährlichen Richtung der Philosophie zurückkehren, da derselbe sich wirklich auf historische Thatsachen berufen mag, und darum selbst von solchen, denen die Religion und die gesetzliche Ordnung wahrhaft am Herzen liegt, mit einigem Scheine gegen die Philosophie erhoben werden kann. Es ist unlängbar, dass einige Philosophen, ganze Schulen und ganze Perioden der Philosophie, entgegengetreten sind, und dem Materialismus und Egoismus offen gehuldigt haben. Am nächsten steht uns als trauriges Beispiel davon die französische Philosophie vor der Revolution, wie sie in der Schule der sogenannten Encyclopädisten, in den Schriften eines Helvetius, La Mettrie, in dem bekannten Systeme de la nature, u. Anderer sich aussprach. — — Das sind unlängbar sehr beklagenswerthe Verirrungen der Philosophie. Aber eben weil es nur Verirrungen sind, Verirrungen, welche aus den Gränzen des philosophischen Denkens herausgetreten sind in das Gebiet des gemeinen und oberflächlichen unphilosophischen Raisonirens, können sie der Philosophie selbst nicht als Schuld zugedacht werden. Dass diese Richtung in dem Wesen der Philosophie selbst begründet sey, wird Niemand behaupten können. Denn sind die Ideen der Religion, der Sittlichkeit und des Rechtes in der Natur des menschlichen Geistes begründet, so wird es auch in der Natur des philosophischen Denkens liegen, dass es sich dieser Ideen bewusst werde, dass es sie anerkenne; und nur der Oberflächlichkeit, der Leichtfertigkeit im Denken werden sie sich verbergen. Gerade je tiefer also das Denken in das Innere eindringt, je wissenschaftlicher, je

mehr wahrhaft philosophischer es ist, desto klarer und voller werden ihm die Ideen einleuchten, nur das wissenschaftliche Denken des gemeinen Lebens, die Unphilosophie dringt nicht zu ihnen durch, nur dieses ist der Religion und dem Staate gefährlich. Hier gilt also jenes Bakonische Wort: *Leves gustus in philosophia movere fortasse ad atheismum, sed pleniores haustus ad religionem reducere*. Jene antireligiösen und unmoralischen Lehren der französischen Encyclopädisten sind eine Folge davon, dass der Leichtsinn und die Frivolität eines gänzlich unwissenschaftlichen gemeinen Raisonnements Herr wurde über die Wissenschaft und Philosophie; sie sind die Frucht einer in der Wurzel entarteten, versinnlichten und gänzlich ideenlosen Zeitbildung, und haben mit dem Wesen der Philosophie nichts als den Namen gemein.“ Schmid l. c. p. 77 sqq.

52. §. A' Philosophia ugyan általlyában minden haszonkereset nélkül való: az ember' művelését, kiformáltatását és nemesítését tárgyozza egyenesen; de ezek mind magának, mind másak' hasznára háromlanak. A' Philosophus tudja és érzi, hogy ő senkinek se eszköze, czéllya maga; rendeltetése az örökké valóság, az egész oktan világ az ő eszköze saját czéllýára, felséges rendeltetésére. Tudja ő, hogy magában álló, többet tud, messzebb lát ezer megezeréknél. Fellebb áll, hogy sem a' mulandóság hozzá férhetne; felsőbb ő minden csapodár ítéleteknél, mellyeknek becse csak ő tőle függ. Soha sincs se magán, se elhagyatva, bölcsesége, lelki jósága sirontúl is követőji. Ezek 's több e' felék kimerithetetlen gyönyörűségének kútfejei 's elenyészhetetlen boldogságát az örökke valóságra nevelik. A' Philosophiának resultatuma ki is hat: mennyire a' szilaj erkölcsöket szeledíti, a' vak ösztönt célra vezérli; az erőszakos indulatokat megtöri; a' telhetetlen kívánságakat mérsekli; a' féktelen vágyódásokat szabályozza; 's a' kiformáltt ész mindent megvilágosít;

elrendel, szépit, alkot 's tényesztet. Eggy illy nagy lélek hazájának nyeresége: minden polczon, mellyet bétölt, áldás a' munkája; kész érette magát 's mindenét feláldozni. A' több illyes emberek nemünknek szerencséji: nagyságos, legfontosabb, boldogító próbatételek telnek ki tőlök, 's nemzetekre elenyészthetetlen hirt, dicsőséget árasztanak.

„Neque iuvenis quispiam dum est, philosophari negligat, neque senex cum sit, philosophando fatigetur. Neque enim intempestivus ullus est, neque qui ad animae sanitatem tempus non habet idoneum. Qui autem dicit, aut nondum philosophandi tempus esse, aut tempus praeterisse; ei similis est, qui dicit ad beatam vitam aut non adesse tempus, aut non amplius esse. Philosophandum igitur et iuveni et seni; illi quidem, ut senescens in virtutibus vigeat praeteritorum gratia; huic ut iuvenis una et vetulus sit, quod futurorum caret metu. Meditandum ergo, quae faciant beatam vitam. Si quidem, si adsit illa, omnia suppetunt, si vero absit, agamus omnia, ut illam habeamus.“ Epicurus epistola ad Menicaeum apud Laërtium Lib. X.

53. §. A' Philosophia szükséges általlyában: mert minden lehetséges tudománynak fundamentuma 's elrendelője: Philosophia kolcsönöz a' Mathesisnek principiumokat és tudatokat; a' Physikának bizonyoságot, a' Historiának hitelességet, az Aesthetikának materiát 's kritikát, 's a' t. minnyajaknak formát és rendszert. Különösen pedig az erkölcsi nemesítésünkre szükséges a' Philosophia: Az erkölcsi érzés már eredetikepp nem szól olly hangosan ki belőlünk mint más érzés; az észnek tökéletesítése szükség reá, hogy megsejdíttessék; ha béhomálosítva 's eltántorítva nem volna is. Belőlről ugyan az elégedetlenség, kívülről a' szemérem, titkos ösztön volna annak szóra fakasztára; de nagy inger is a' reá nem figyelmezésre 's tőlök elfordulásra. Hát ha az önnön szeretet 's más

emberi gyarlóság azt maga részére hódította 's mesterséges szemfényvesztései által kívánságival meg is békélteti? Eme számtalan megvesztegetődésének eszközi között az erkölcsiség' természeti kifejtődése csak igen szerencsés lelkekben megyen tisztán végbe. Igaz ugyan, hogy minden ember bir cselekedtető itélettel, jónak és rosznak értelmivel; de mind azon által csak a' kiformalt ész közölhet azoknak olly világosságot, magára feszült figyelmet, tiszta ok-föket, 's foganatos indíttásakat, mellyektől az erkölcsi nemesülésére birattassék. Már hogy' tehetni az erkölcsiség' tiszta értelmére, a' törvény' tiszteletére, minden erejének elcsüggedhetetlenül a' jóra' feszítésére szert az ész' kiformaltatása nélkül?! Ama bal 's eleveitétélekre nézve is szükséges a' Philosophia, mellyek a' dayka kéztől kezdve, nevelőinktől, társainktól, tanítóinktól reánk ragadt szennyek, 's homályos, határozatlan, réttegető képzetekkel, helytelen értelmekkel 's elcsavartt itéletekkel töltenek el. Ezek annyira erőt vesznek meggyökeresedvén a' kiformalatlan embereken, hogy ellentállhatatlanokká válnak; olly mélyen befurják magokat, hogy éjjel nappal előfordulnak, minden képzetekkel öszveszövetkeznek, minden gondolaton 's tetteken uralkodnak, és véletlenül, észrevétel, megfontolás előtt, természetellen ellenkező tettekre is vetemítnék. Az eszes, gondolkodó embernek is munkát adnak a' tőlök megmenekedésre, ne hogy homályból hirtelen elméjébe ötlött gondolattyoktól el ragadtassanak. Minél kevesebbé telik ez ki azoktól, kik bal 's eleveitétélektől elfoglaltak egészen; se erejek, se bátorságok, se módjok nem lévén a' képzeteiken urelkodásra 's végbe vitelre, hódíttassok' meggyőzésére: illy bal itéletek, homályos képzetek szülik a' maga vagy más gyl-

kolást, maga megfojtást, gyújtogatást 's az életnek pár viadallal koczháztatását 's t. e' f. Ezek ellen mentő szer — a' Philosophia.

„Quodsi tales natura nos genuisset, ut cum ipsa verum intueri et perspicere, eademque optima duce cursum vitae conficere possemus; haud erat sane, quod quisquam rationem et doctrinam requireret. — Nunc simul atque editi in lucem et suscepti sumus, in omni continuo pravitate ac suprema opinionum varietate versamur, vt paene cum lacte nutriticis errorem suxisse videamur. Cum vero parentibus reddit, demum magistris traditi sumus, tum ita variis imbuimur erroribus, ut vanitati veritas et opinioni confirmatae natura ipsa cedat. Accedunt etiam Poëtae, qui cum magnam speciem doctrinae sapientiæque praesetulerint, audiuntur, leguntur, ediscuntur et inhaerescunt penitus in mentibus. Cum vero accedit eodem, quasi maximus quidam magister, populus, atque omnis undique consentiens ad vitia multitudo, tum plane inficimur opinionum pravitate, a naturaque desciscimus.“
Cicero Qu. Tus. I. III.

§. 54. Hijába gáncsolódnék ezek ellen valaki mondván: a' Philosophia hijába való elmefuttatás, észbeli abrándozás; az igazság helyett a' csalatkozás, a' bizonyodás helyett a' kétségeskedés' szülője; nincs olly balgatagság, mint Cicero vallyá, mellyre eggyik vagy másik philosophus nevetemett volna; nincs olly szent, igaz, mellyet nemtagadott volna, vagy legalább tudhatatlanná tenni nem igyekezett volna. A' mi legfőbb interessénket illeti: Van e' Isten? Szabadok, — halhatlanok vagyunk-e? Ezek eránt eleggké tudósít minket a' belső ereményünk (die Ahnung) és a' hit, vagy is Religió. —

Hijába gáncsoskodnék mondám: mert a' felhordott hijányak nem a' Philosophia, hanem a' Philosophusok' hibáji; nem a' Philosophiával-élés,

hanem a' visszaélés' szüleményei; az igazi Philosophia bizonyos principiumokon épül; tett dolgokból megyen ki, határat esmér, rendet tart, 's az igazra, és jóra feszül egyedül. 'S azon Philosophusok' balgatagságának orvosló szere csupán a' Philosophia. Ama minket leginkább érdeklő három igazságra törekedik, ha bár kölömbféle uttal, módon is, szünetlenül; az érzemenyi sejdítéseket meg nem veti, a' közjözan értelmet, hitet becsüli ő; de mivel eszünk önnön belátására törekedik, 's csak kitudtán nyugszik meg szabad 's független természetére nézve, a' Philosophiának szükség eszközteni kielégedést *). A' Religióval pedig a' Philosophia leg főbb javunkra igazgatókezet fog; pártollya azt igazságtalan megtámadóji ellen; jól áll érette, mint hív tanu; őjja vesztitől, kárától mint igaz barát; fényre deríti, erős lábra allittya, mint hathatós gyámol. Azért Philosophia nélkül szükölkednék az.

*) „Der Fehler bei so vielen bloss speculativen Denkern liegt eben darin, dass sie den menschlichen Maassstab verlassen; dass sie, wenn man so sagen darf, ein unmenschliches, d. h. ein unbedingtes Wissen mit Gewalt erringen und erobern wollen; was sie aber doch nicht im Stande sind zu erreichen, und worüber sie dann auch das menschliche Wissen, was sie wirklich erreichen und haben könnten, mit verlieren, und so am Ende nichts in Händen behalten, als das unbedingte Nichtwissen und den endlosen Streit.“ Philosophie des Lebens v. Fridr. Schlegel. S. 62.

„Jedes Individuum, sagt Hegel (Religionsphil. 1. 153) gehört seinem Volksgeiste an; es wird im Glauben seiner Väter geboren, ohne seine Schuld und ohne sein Verdienst, und der Glaube der Väter ist dem Individuum Autorität.“ Von dem Standpunct dieses Autoritätsglaubens aus sind wir alle in dem Besitze einer Notiz Gottes, die, je nach Verhältniss der mehr oder weniger theoretischen, wie ethischen

Ausbildung des einen Individuums vor dem andern, sich in dem einen mehr oder weniger klar vorfindet, als in dem andern. Aber trotz des Besitzes dieser auf Autorität beruhenden und sich traditionel fortpflanzenden Notiz drängt sich dennoch dem denkenden Menschen die Frage auf, ob er auch in sicherem Besitze eines wirklichen Eigenthums sey, ob er nicht vielleicht nur die Nutzniessung eines Phantoms habe — er will auch eine Begründung dieser Notiz haben. Er will die Ueberzeugung haben, ob auch dieser Notiz eine wirkliche Gegenständigkeit zu Grunde liege; er will im Vernunftbegriffe erfassen, was bisher nur Gegenstand eines frommen Autoritätsglaubens oder aus der Empirie hergenommenes Postulat war.“ Kritische Ansicht der Nothwendigkeit eines philosophischen Beweises, von Konr. Thönnissen S. 10.

„Die Philosophie als Seele und Lebensprincip der Wissenschaft steht auf gleicher Stufe und in gleicher Selbstständigkeit neben Religion und Sittlichkeit da. Wie nun aber der menschliche Geist eine lebendige Kraft ist, wie keine seiner Thätigkeiten für sich ohne anderen bestehen kann, und wie auch also jene drei Richtungen nur verschiedene Ausstrahlungen des einen Geistes sind, und sich gegenseitig bedingen, so bedingen sich auch Philosophie, Religion und Sittlichkeit gegenseitig, und jede entartet und erkranket, wenn sie von den anderen losgerissen wird. Die Philosophie also, wenn sie eine gesunde und lebenskräftige seyn soll, muss eine religiöse und sittliche seyn, die Ideen des Ewigen, des Göttlichen und des Guten in ihr enthalten seyn. Entleert von diesem Gehalte wird die Philosophie ein leeres, bedeutungsloses Begriffsspiel. — Das Leben und die Kraft der Frömmigkeit u. der Tugend vermag zwar keine Lehre, keine Speculation zu erzeugen; das quillt aus seiner eigenen Quelle in dem Inneren des menschlichen Geistes, aus Herz und Wille. Aber beherrschen, lenken und bewahren vor Vermischung mit Fremdem, vor Entartung und Verunreinigung soll es allerdings der Gedanke des vollständigen Bewusstseyns, und dieses ist die Aufgabe der Philosophie. Sie soll den religiösen Glauben sichern gegen das unsichere Schwanken blosser Gefühle, und ihn schützen gegen Unglau-

ben wie gegen Aberglauben; sie soll die sittliche Kraft aus ihrer instinctartigen Dunkelheit emporheben zum klaren Bewustseyn der wahren Zwecke des menschlichen Lebens.“ Schmid l. c. p. 66—67.

55. §. Mind az esmértető, mind a' cselekedtető Philosophia rendszerei külömbözők; az esmértető Philosophia rendszerei 1.) kűtfőikre nézve Empirismus, vagy Rationalismus, vagy Scholasticismus, vagy Empirico-Rationalismus. 2.) Formájára nézve: Dogmatismus, vagy Scepticismus, vagy Syncretismus 's Eklecticismus, vagy Kriticismus. 3.) Tárgyaira nézve: Realismus, vagy Idealismus, vagy Realismo-Idealismus.

Hogy ezen Philosophiai rendszerek' külömbfőleségének a' Philosophiai principiumok eránt meg nem egyezés légyen oka, helyesen fejtegette Krug Wilhelm, Traugott, Hálai Professor, mondván: „Wenn irgend etwas den bis auf den heutigen Tag noch unvollkommenen Zustand der Philosophie beweist, so ist der Streit über ihre Principien. Denn so lange man sich über die Principien der Wissenschaft nicht vereinigt hat, ist es ja wohl natürlich, dass man auch in der Wissenschaft selbst über einzelne Lehrsätze oder Aufgaben derselben sich nicht vereinigen kann. — Es dürfte wohl der höchste und würdigste Zweck des Philosophiren kein anderer seyn, als durchgängige Einstimmung unserer Thätigkeit sowohl in theoretischer als in praktischer Hinsicht; Harmonie des Vorstellens und Erkennens von der einen, wie des Strebens und Handelns von der anderen Seite, mit einem Worte: eine absolut harmonische Thätigkeit. Dass aber dieses Ziel nicht vollständig erreicht wird, versteht sich von selbst, thut jedoch der Gültigkeit des Principis keinen Abbruch. — Diese Ansicht von den Principien der Philosophie wird nun aber schon darum Menschen nicht befriedigen, weil in neuer Zeit die Idee aufgekommen ist, dass Philosophie ein einziges Princip in ihrer Spitze haben müsse, welches real und ideal, materiel und formal zugleich und dabei so fruchtbar oder gehaltvoll wäre, dass sich alle Lehrsätze

daraus nach und nach ableiten liessen. Ausserdem, meinen sie, würde die Philosophie gar nicht auf den Namen einer Wissenschaft Anspruch machen können. Die letzte Behauptung wird nun schon factisch dadurch widerlegt, dass die Mathematik eine Wissenschaft und zwar die evidenteste unter allen ist, und doch kein solches Princip an der Spitze hat. — Auch würden, wenn es wahr wäre, dass die Philosophie, um Wissenschaft zu seyn, eines einzigen Principes zur Ableitung aller ihrer Lehrsätze bedürfe, am Ende alle Wissenschaften aus demselben Princip hervorgehen, folglich in demselben wie eingewickelt oder eingeschachtelt liegen müssten; denn die Philosophie soll ja allen ihre Principien darreichen. — Es ist daher jene Voraussetzung wohl nur ein Vorurtheil, welches Cartes veranlasst zu haben scheint. Denn vor diesem Philosophen findet sich unseres Wissens bei keinem Anderen jene Voraussetzung, am wenigsten bei Aristoteles, der doch über Organismus der Wissenschaften, und namentlich der Philosophie, schon sehr gründliche Untersuchungen angestellt hat. Zwar sagte er (metaph. IV. 34): Der Satz des Widerspruchs sey das kräftigste und gewisseste aller Principien (*βεβαιωτατη ἀπασων των ἀρχων*), auf welches alle Beweisende sich zuletzt berufen, indem es auch andern Axiomen zur Grundlage diene (*ἀρχη και των άλλων ἀξιωμάτων*). Allein dass die ganze Philosophie ihrem Inhalte nach daraus abzuleiten sei, hat er weder hier, noch sonst wo behauptet. Cartes aber, indem er das berühmte: „Cogito, ergo sum,“ an die Spitze seines Systems stellte, und in diesem Satze sowohl ein Princip des Denkens, als ein Princip des Seyns gewonnen zu haben glaubte, schien wenigstens den Versuch einer solchen Ableitung machen zu wollen. Wie wenig ihm jedoch dieselbe gelungen sey und gelingen könnte, beweist das einseitige Resultat. — Die Philosophen der Leibnitz-Wolffischen Schule betrachteten gewöhnlich den Satz des Widerspruches als das oberste Princip der Philosophie, entweder allein oder in Verbindung mit dem Satze des Grundes, wiewohl sie darüber uneinig waren, ob der letzte ein selbstständiges Princip, oder aus dem ersten wieder abzuleiten sei, so dass Einige nur ein Princip, Andere zwei an die Spi-

tze ihrer Wissenschaft stellten. Aber eine wirkliche Abtheilung derselben aus dem einen Principe, oder aus beiden zugleich, hat keiner jener Philosophen gegeben, oder auch nur versucht, selbst nicht der nach mathematischer Methode demonstrirende Wolf. — Erst in Kantischer Schule ward es gleichsam Mode, von einem einzigen Principe der Philosophie zu sprechen, so zwar, dass alles daraus abgeleitet werden sollte. Kant selbst hat diess aber nicht gethan; denn er äusserte nur einmal irgendwo gelegentlich den problematischen Gedanken, ob es wohl ein gemeinsames Princip der theoretischen und der praktischen Philosophie gäbe? Diesen Gedanken ergriff Reinhold, und stellte nun in seiner Theorie des Vorstellungsvermögens als ein solches Princip den berühmten Bewusstseynssatz auf. — Da es aber mit der Ableitung der ganzen Wissenschaft auf diesem Satze nicht gehen wollte, und der Urheber desselben ihn selbst sammt der ganzen darauf gebauten Theorie des Vorstellungsvermögens wieder aufgab, so stellte Fichte ein ganz anderes Princip an die Spitze seiner Wissenschaftslehre, nämlich den Satz: Ich = Ich, oder in der höchsten Abstraction gedacht: $A = A$. Der Versuch misslang aber nicht minder, als die früheren dieser Art. — Endlich kam Schelling auf den Einfall, nicht einen Satz, sondern einen blossen Begriff, nämlich die Idee des Absoluten, an die Spitze seines Identitätssystems zu stellen, und daraus Reale und Ideale, Subjective und Objective, überhaupt alles Entgegengesetzte, als entstanden aus der zeitlichen Entzweiung des Ursprünglichen Einen und Desselbigen abzuleiten. — Ein Versuch, der so sehr misslang, dass einige Anhänger jenes Philosophen (Hegel, Hinrichs) lieber das Absolute Nicht als Urprincip setzten, weil nur dieses als absolut identisch gedacht werden könnte; indem etwas Setzen schon eben so viel, als differenziren hiesse. Das Letztere ist auch ganz richtig; denn das Etwas wäre doch schon ein Anderes als Nichts, und wenn das Etwas auch nur in mehrfacher Beziehung gesetzt werden soll, so muss es doch Unterschiede zwischen dem Einen und dem Anderen geben. — Sehr richtig sagt Herbart in dieser Beziehung (Dess. Recension von Jäsche's Pantheismus in d. Leipz. Litt. Zeit. 1827 nro.

76): Die Philosophie wird zur Einheit und Ganzheit in soweit, als es sich für sie gebührt, dann gelangen, wenn sie soviel Zusammenhang, als in ihren Gegenständen wirklich enthalten ist, auch wirklich darstellt, nicht aber, wenn sie das an sich Ungleichartige, welches gesondert einander gegenüber zu stellen ihr obliegt, in eine chaotische Masse zusammenzwängt, wodurch alle wahre Erkenntniß verloren geht.“ Phil. Lexicon art. Princip.

56. §. Az Empirismus, melly tudásunkat egészen a tapasztalásból származtattya, legrégiebb: Milletusi Thalestől (született Kristus előtt 640. esztendőben) vette eredetét 's a' Jóniai iskolában fejlődött ki. E' szerint azokból, a' miket a' tárgyakban nézhetünk, megsejdíthetünk, áll egészen esméretünk. A' tudományak' feltámasztása után ezen rendszert Verulami Baco (szül. K. u. 1561, † 1626) 's Hobbes Tamás' (* 1588, † 1679ben) nyomai után megújítá Locke János (szül. 1632, † 1704) Angliában. Minden esméreteinket, a' Philosophiai- 's Mathematikaikat is, egyedül, csupán, a' tapasztalástól származtatá. Születésünkör, ugymond, lelkünk hasonló valamelly üres táblához (tabula rasa) a' tapasztalással iratik az bé a' megsejmértt dolgoktól.

„In unserer Zeit wird es wohl schwerlich noch Jemand versuchen, den Grundsatz des Empirismus in seiner ganzen Strenge, etwa so, wie er von Locke und seiner Schule entwickelt wurde, im Ernste zu vertheidigen. Die tieferen und umfassenderen psychologisch-kritischen Untersuchungen über die Natur des menschlichen Erkenntnisvermögens, wie sie vorzüglich durch Kant eingeleitet und durch Besonnenere und Gründlichere seiner Schüler fortgeführt wurden, haben es seitdem mit unwidersprechlicher Evidenz dargethan, dass der Empirismus nur auf höchst unvollkommener psychologischen Beobachtung der menschlichen Erkenntnis beruht, und bei einer vollständigen Ausbildung der Theorie der Ver-

nunft wissenschaftlich völlig unhaltbar sey. Die ursprünglichen Grundelemente der Erkenntniss, Sinnlichkeit und Vernunft, oder Empfänglichkeit und Selbstthätigkeit sind ursprünglich fest in der Kritik der Vernunft begründet. Das rationale Element unserer Erkenntniss fand bei der früheren Selbstbeachtung dadurch Anstoss, dass man sich von der Erfahrung unabhängige, wirkliche, ursprünglich-gegebene Erkenntnisse, sogenannte angeborene Ideen darunter dachte, die man freylich nirgends finden konnte, weil es keine gibt. Allein schon Leibnitz deutete es treffend an, dass es sich nicht um angeborene, fertige, rationelle Erkenntnisse, sondern um ein angebornes Vermögen zu rationalen Erkenntnissen handle; indem er den bekannten Grundsatz des Empirismus: „nihil est in intellectu, quod non antea fuerit in sensu,“ durch den Zusatz ergänzte: „nisi ipse intellectus.“ Schmid l. c. p. 105.

57. §. A' Rationalismus olly rendszer, melly minden esméreteinket az észnek tulajdonítja. Kezdője volt Plátó Athenében, Sokrates' legnevezetesebb tanítványa (* K. e. 427. eszt. † 348ben). Ő általlýában semmit se tartott tudva valónak, egyéb a' mit az ész magától elesmér; a' tapasztalásbelieket, mivel tárgyaik szüntelen változnak, pusztá véleményeknek tartotta. Philosophiai fundamentumnak ezen észbeli sark-kitételt állította: mindennek, a' mi van, kielégítő okának kell lenni. Követőji Academicusoknak nevezettek a' Görögök-nél és Rómaiaknál. Nyomdokit követték Euklides (K. e. 280 eszt.) és más Matematikusok. A' tudományak' megújultával felfogta ezen rendszert ismét Cartes Renát (* K. u. 1596, † 1660 eszt.) Franciaországban. Ő azt állította igaz megtudásnak, a' mi helyes gondolkodásból 's észünk' kihozásából tűnik ki. A' Philosophiai principiumnak ő is ezen észbeli kitételt vallotta: mindennek szükség kielégítő okának lenni. Követőjínél is az

ész volt fő dolog: *Ratione nihil majus, namque anima est animae*. Ezen Rationalismus általlýában ellenébe tétetik az Empirismusnak.

58. §. A' Scholasticismus: ezen rendszer a' IXdik században kezdődött, a' XII-dik — XVI-diki szerzetes iskolákban lön nevezetes: ezek először csak azokat tartották tudva valóknak, a' mik a' Szent Írásban, vagy a' Sz. Atyák' munkáiban foglaltak; utóbb megízlelvén Stagirai Aristoteles' értekezéseit, csak azt tanították, a' mit ő mondott; az ő szava lön philosophiájok' principiumává; a' tapasztalási bizonyosságot pedig elmellőzték, sőt az ész' szavát is hallatlanná vették. Philosophiájok formája is csak Aristoteles' Dialectikája volt. Ennek munkáit hibás Arabs fordításból eszmervén, rész szerént igazi értelmét föl nem foghatták, rész szerént hibásan követték. A' szókon makacsul vetekedtek, a' dolgokkal magokkal nem törődtek. Némellyek az értelmeket, millyenek az ember, fü, fa, 's t. e. f. csupa neveknek, másak valóságos dolgoknak vítatták (Nominalistae, ac Realistae) hijába való kérdéseket is gondoltak ki, 's azok' fejtegetésein fáradoztak. Inkább ellenkezőik' véleményinek czáfolásán, mint sem a' tudományak' terjesztésén munkálódtak. A' kik Plátóval, 's ennek követőivel tartottak is, csak Mestereknek szavaira esküdtek. Philosophiájok' principiuma volt: *αὐτο έφα*; ezen iskolai rendszert huzomos víta után csak az Empirico - Rationalismus tolhatá ki XVIII-dik században egészen a' tanító székekből.

59. §. Az Empirico-Rationalismus, mind a' kettejeknek ellenekbe tétetett rendszer; 's esméreteink' kutfejének az észbeli bélátást, és az érzéki tapasztalást tartya egyetemben. Így gondolkodott már Parmenides (K. e. 400-ban) állít-

ván: a' valóság, 's igazság' esmérőink az érzék, és ész; de az ész csalhatatlan, az érzék pedig csalhatozható, látszatoképp való. Anaxagorás pedig (600. eszt. K. e.) azt vallá: az érzek' tanusági hozzánk képest (subjective), az ész' béléltásai pedig tárgy képest is (objective) igaz esméretek; azért az ész't illeti az elsőség. Ezeket bővebben kifejtette, 's elhatározta Stagirai Aristoteles (élt Kr. el. 384. + 322. esztben). A' Philosophiát telyes rendben előadni igyekezett, 's azt a' dolgoknak principiumokból 's okaikból megtudásának állítá: (*ἐπιστήμη των ἀρχων. και των αἰτιων των οντων*). Logikára, Physikára, Ethikára 's Politikára osztotta azt, mennyire tudjuk. A' Physikát és Metaphysikát nyilván meg nem különbözteté. A' Logikát leg helyesebben dolgozá ki. Principiumává vevé ezt: az is, nem is, valami egyszersmind nem lehet. Szóba hozta a' Categoriákat is, mint fő közönséges értelmeket. A' dolgok eránt olly esméreteinket valóságosaknak tartá, mellyekre a' tapasztalással és elmélkedéssel lehet szert tenni; a' tapasztalásból, mint egyetlen egy eredeti forrásból, merítvén, 's a' logikai megmutatásokkal megigazítván, 's ki egészítvén azokat. Az legfőbb Valónak esmeretét is így származtatá, kit eredeti mozdítónak (*το πρῶτον κινουν*) nevezett, vagy minden világ' változása, 's mozdulata fundamentomának. A' tőle származott mozgás principiumát az élőtestekben Léleknek is, Enteletianak is nevezé; azt minden organizált testeknek tulajdonítá olly különbséggel: hogy az, az oktan állatokban csak az érzésnek, az okosokban pedig a' gondolkodásnak is légyen eszköze. Az emberi lélek' munkasságának főbb principiumát értelem (*νοϋς*) névvel jegyezte, mellyet Logosnak is mondott. Ezen részét vallá halhatatlannak; 's esmértetőre, vagy cselekedtetőre különbözteté. Mind

azon előterjesztéseket, melyeket Plató természet felettieknek vélt, 's Ideáknak nevezett, az esmértető értelem' természeti szerzeményinek vité. Rendszere Transcendentalis Empirismusként is mondatik. Tisztán fenn tartatott némelly Peripatetikusoktól. Megzavartatott a' Syncretiskáktól az Alexandriai iskolában, 's a' Scholasticusoktól. Megtisztítottatott Leibnitztól, és Wolf Kristiántól.

60. §. A' Dogmatismus a' Philosophiának, formájára nézve, tudományi fő rendszere így törekedik a' dolgoknak principiumaiból kitűrtára: választ magának arra valamely kűtfőt; se fog valamely bizonyos kitélt fundamentomul 's ebből fejtegeti, hozza ki, a' Logikai törvények szerint az esmértetek' igazságát, 's bizonyosságát. Így okoskodtak a' régi Bölcsék a' világ' eredete eránt: principiumul vették ezen tapasztalás- 's észbeli kitélt; semmiből semmi se lészen; 's azt Thales ugyan († Kr. e. 545. eszt.) zavaros hűgéből (chaosból), Miletumi Anaximenes levegőből, Ephesusi Heraklit (élt Kr. e. 446. eszt.) a' vízből, Miletumi Anaxinander († 509. eszt. Kr. e.) 's a' Syriai Pherecides († 530. eszt. K. e.) bizonyos hártatlan, elműhatatlan, minden végeseket, változókat, magában foglaló valóságból (περιεχον) származtaták ki; ezen principiumokat megelkesíték, életre hozák, 's tenyértették, munkáltatták a' húzomos tapasztalási észrevételek szerint. Számosi Pythágorás a' világ' eredeti materiájának az egyes számakat (monades) vette, melyek párosok, vagy páratlanok; a' tökéletes dolgokat azoknak egyezetéből, 's határozottságából; a' tökéletleneket ugyan azoknak kettőzetiből, 's határozatlanságából származtatta; 's így az első tíz számból, az öszveadás, 's elvonás által, az egész világot ki-fejtödtette. Leucipp (élt K. el. 300. eszt.), Demo-

crit Ábderából, előbbinek tanítványa, Hippokrates' baráttya, és Epikur (K. e. 270. esztben) a' világ' eredeti materiájának tartá az Atomusoknak végetlen sokaságát, vagy is az olly egyszerűeket, melyekre oszolnak végképp minden testek, magok meg' szétoztathatatlanok; ezeknek, vég nélkül külfömbféle formában, nagyságban, nehézségben, a' térség üregében fel's alá, szanaszét, mozgásaik után, vaktában öszveragadásaikból keletkezteté ki a' világot. A' Tudományak' újra éledése után ezen Philosophálás' formáját fölfogták Cartes Renat, Leibnicz Gottfrid, Wolf Christián több másokkal együtt: principiumokat bocsátattak elő: Semmi sincs kielégítő ok nélkül; 's valami ugyan az nem is nem lehet. Szoros logikai renddel, 's okoskodással éltek az esméretek' fejtegetésében, 's azokat, melyeket így kitudtak, bizonyos tudatoknak állíták, kivált Wolf Kristián.

„Ut Philosophiam generi humano utilem efficerem, id mihi agendum esse duxi, ut nihil admissurus, nisi quod satis fuerit explicatum, ac sufficienter probatum, et voces a notionibus confusis ad distinctas, a significatu vago ad fixum, reducerem, et propositiones determinatas, quas hactenus nullas noverunt philosophantes, conderem. Hac ratione mihi verum a falso, cui vulgo permixtum est, discernere, ac veritates, inter se connexas in systema harmonicum redigere licuit. — Dudum agnoverunt viri intelligentes et cordati, dogmata mea defensione non indigere, sed sola attentione ac capacitate legentis, Antagonistas licet auxiliaribus copiis suffultos, non staturos in acie; me tacente loqui scripta mea. Haec igitur omnibus offero, qui de dogmatis meis et eadem tractandi, qua utor, ratione, certa tenere gestiunt.“ Praefatio ad Logicam.

61. §. A' Scepticismus a' Philosopholásnak Dogmatismussal ellenkező formája: ez se az érzéki tapasztalás, se az észbéli kihozás' előterjesz-

tésit bizonyos tudatoknak el nem esméri; sőt igazságokat is, mivel hibázhatók, kétségbe hozza; a' tapasztalásiakat, mivel változók és különbözők, látszásoknak tartja. Az emberek' családkozó állapottya erránt panaszkodott már Colophoni Xenophanes (élt K. e. 536. eszt.) Csak az ész esmérheti meg az igazat, az érzék csak csalfa fényt terjeszt elő; mondá Eleai Parmenides (élt K. e. 455. eszt.); minden, a' mit az érzés jelent bé, látszás-szin ($\tau\acute{o}\ \epsilon\upsilon\ \eta\mu\iota\upsilon\upsilon$ vallá Samosi Melissus (híres volt K. e. 444. eszt.) Az érzésbeli előterjesztéseket látszásoknak vallotta a' már említett Heraclit is, több más Eleai Iskolaiakkal együtt. A' valóságos dolgok' lételét is a' tapasztalásból megtudhatatlannak állítá Eleai Zeno († K. e. 561. eszt.) különbféle okokból. Hogy semmi sincs valóban, semmit se tudhatni, semmit se állíthatni valóképp; vitéatá Leontiumi Gorgias is, Empedokles' tanítványa (élt 490. eszt. körül K. e.) $\pi\epsilon\tau\iota\ \tau\omicron\upsilon\ \mu\eta\ \delta\omicron\nu\tau\omicron\varsigma\ \eta\ \pi\epsilon\tau\iota\ \psi\upsilon\sigma\epsilon\omega\varsigma$). Hogy magában semmi se igaz, se hamis, hanem csak ilyen hozzánk képest (subjective non objective) vitéatá Abderai Protágorás Sophista, Demokrit' tanítványa: „Primus dixit duas omnium rerum esse rationes invicem contrarias. — De Diis quidem statuere nequeo, an sint, nec ne: sunt enim plurima, quae id scire prohibeant.“ Diog. Laërt. lib. IX. A' kétkedést olly híresé tette Eleai Pyrro (élt mintegy 355. esztendővel K. el.) hogy töle is neveztetnék el; állítván: semmiről se lehet elhatározott bizonyyságu esméretünk: mert nem csak a' tárgynak, hanem a' személynek is változásához képest különböző az érzékbeli tudásunk; az értési esméretünk között is nem találtaik ollyan, melly más ellenkező tekintetet is elne szenvedne; egyyik se lehet tehát bizonynyára igaz; az igazságot úgy kell keresnünk, mint ha feltalálhatnánk; de nem kell

hinnünk, hogy fel is találtuk legyen, hanem mind az állítástól, mind a' tagadástól szükség tartózkodnunk. Legjelesebb követője volt Timo's Aenesidemus: mint Sextus Empiricus megírta (Hyp. Pyrrh. 1. adv. Math. VII.). A' tudományak megújultá után a' kétléssel éltek ismét Sanchez Ferencz * 1562 + 1632 esztben, Huet Daniel Péter * 1630 + 1721ben. Bayle Péter * 1646 + 1706ban, Foucher Apátur + 1715. 's kivált Hume David * 1711. + 1776. esztben. Az első Cartesnek, az utóbbiak Leibnitz-Wolfnak Dogmatismusát vonták kétségbe.

62. §. A' Criticismus mind a' Dogmatismusnak, mind a' Scepticismusnak ellenébe tétetett formája a' Philosophiának. Ennek principiuma: mindenek előtt az emberi esmérő erőnek tehetségét szoros vizsgálatra vonni; mind tiszta, mind vegyült állapotját felfogni, 's láthatárát kimérni, mennyire legyenek hitelesek tudósításai, mennyire nem, szétfejtetésökből kitudni. E' rendszer minden más rendszereknek csak eredetét vonnya próbára. Illyes mit forgatott eszében már Sanchez Ferencz, Scepticus, 1649. esztben; azt próbálgatta Glanvill József is (+ 1680ban) Tetens János is (élt 1769ben), de azt legnagyobb hirrel névvel végre hajtá Kant Imanuel, Königsbergben Philosophia-Professor (sz. 1724. + 1804. esztben). Látván t. i. hogy a' mit egyik Philosophus vitat, a' másik azt kétségbe hozná, sőt Hume Dávid végkétségbe hozá minden tudatainkat is; 's ezeknek okát abban találván, hogy esmérő tehetségünk' természete megvizsgálatva, láthatára szorosan kimérve még' nincsen; az előtte Bölcselkedők egyenesen csak a' dolgok' esméretén kezdték okoskodásokat, 's ezt vagy amazt állítani merészlették az esmérés' kutfejeének vizsgálatása előtt; ő tehát a' tiszta ész (vagy is inkább értőiségünk) vizsgálattyaából méne ki; azu-

után cselekedetű eszünket, ítélő erőnket, 's végre érzésünket vonta próbára; mindenikének határát, tartományát, kimérni igyekezett; ezeknek resultatúra építé a' Logikai, Metaphysikai, Aesthetikai, Ethikai, Természet-törvényi, Religió-tudományi, 's Anthropologiai értekezéseit, 's más tudós fejtegetéseit. A' Criticismust egészen dívatba hozta; a' Dogmatismust 's Scepticismust egészen kiszóritani, 's a' Philosophiát bevégezni látszatott; de csak látszatott.

„Der Sieg der kritischen Philosophie dauerte nur eine kurze Zeit. Sie hatte mit zu vielen Parteyen, mit zu verschiedenen Richtungen, Ansichten, Forderungen zu kämpfen. Die mancherley Missverständnisse, die sie erregt hatte, wenn sie auch aufgelöst wurden, erzeugten selbst ihm Vorurtheil gegen die Richtigkeit der Principien und ihrer Darstellungen. Sie schien einigen mit dem gesunden Menschenverstande im Streite, weil sie ein Idealismus sey; Anderen darin auf halbem Wege stehen zu bleiben; dass sie das Ding an sich zur Vorderthüre herausstosse, und zur Hinterthüre wieder hereinlasse. Auch darin schien sie noch unvollkommen, dass sie zwar trennte, aber nicht wieder vereinigte; verschiedenen Principien der Erkenntniss als coordinirt neben einander stellte, aber sie nicht aus ihrem höchsten ableitete. Der Scepticismus war nach dem Urtheile Anderer so wenig durch sie widerlegt, dass er vielmehr mit neuer Kraft hervortrat. Viele Anhänger derselben brachten sie durch geistlose Anwendung ihrer Formeln, oder durch überspannte Erwartungen von ihren grossen Wirkungen ins Misscredit. Die neue Ansicht, die sie aufstellte, die Gränzbestimmung des Erkennens und Wissens, die sie lehrte, war zu neu, als dass man sie solche vollkommen auffassen, und dem natürlichen Hange zur Spekulation zu entgegengesetzt, als dass sich die Vernunft sogleich, und gutwillig ihrer eigenen Disciplin hätte unterwerfen sollen. Die kritische Philosophie gab daher Veranlassung zu manichfaltigen Versuchen, theils die alten dogmatischen Systeme wieder von neuem auszustatten, und gel-

tend zu machen, theils die Kritische Philosophie selbst auf den höchsten Punkt der Wissenschaft zu steigern; sie zu einem systeme des absoluten Wissens, wozu Kant nur erst den Weg gezeigt, und den Grund gelegt habe, zu erheben; und in dem Absoluten, in welchem das Seyn und Wissen identisch, und alle Gesätze der Reflexion aufgehoben seyen, die höchste Stufe des Wissens zu erreichen. So wurde der kritische Geist des Philosophirens nach und nach wieder Dogmatizirend. Es entstanden wieder verschiedene Systeme, in dem man das Absolute theils durch Anschauen, theils durch Denken, theils durch ein Wissen, theils durch ein Glauben, zu erkennen, und zu erreichen hoffte. Auf der anderen Seite musste der Scepticismus um so mehr angeregt werden, je mehr das Streben nach apodictischem Wissen den Hauptcharakter der neuen Philosophie ausmachte. Es giengen also aus der kritischen Schule neue Dogmatische und Sceptische Versuche hervor.“ Tennemann l. c. §. 379.

63. §. A' Eklekticismus is ezen Philosophiai bellenkedésekből származott: látván némelyek, hogy a' Bölcsekedők a' Philosophiának se kutfejére, se formájára nézve meg nem eggyezhetnek, 's gondolván, hogy ezen nagy elmék mindenben nem üthettek el az igazságtól; legtanácsosabbnak vélték, hogy egyik rendszerhez se kötven magokat, mindenikéből kiválagatnák azokat, mellyek az igazság' próbáját kiállónak, 's célérányosoknak lenni látszatnának: azért némelyeket Platótól, másakat Aristotelestől, másakat pedig Epikurustól fogadtak régenten el. Illyenek voltak hajdan jelesen: Euklides, a' hires Stoicheika és Dodomena Szerzője (szül. K. e. 342. † 270-ben); Cicero Markus Tullius, († Kr. e. 43. esztben) Justinus Martyr († K. u. 165), Alexandriai Kelemen († Kr. u. 220. esztben) és az Alexandriai Iskolabéliek általlyában. A' tudományak újjra derülte után leghíresebb Eklekticus lön Leibnicz Gottfrid: ki némelyeket ugyan Pythagorástól

némellyeket Plátótól, és Aristotelestől, másakat pedig a' Scholastikusoktól, legtöbbeket Cartes Renáttól fogadott el. Nyomdokiba léptek: Crou-saz János Péter (sz. 1663. † 1748ban), Buddeus János (sz. 1667. † 1729ben), 's a' t. Kánt utánn nevezetesebb Eklekticusok, kik rész szerént a' Dogmatismussal, rész szerént a' Criticismussal tartának, voltak: Eberhárd János (sz. 1738. † 1808ban). Feder János Gy. (sz. 1740. † 1821ben), Majmon Salamon (sz. 1753. † 1806); Schmid Károl Christ. (sz. 1761. † 1812ben), 's a' t.

64. §. A' Synkretismus hasonlít az Eklekticismushoz, és az ellenkező vagy különböző rendszerek' összeegyeztetésében áll: innét: *συνκρητισμ.* Így törekedtek némellyek Pythagorás és Plato, másak meg' Plato és Aristoteles' rendszereit, némellyek ezekével a' Stojai rendszert is egyeztetni, 's mintegy összeolvasztani, a' tudománynak minden nyeresége nélkül, sőt nyilvánosságos veszteségével. Utóbb némellyek Cartesius' rendszerét Wolféval, ezét meg' Kántéval, vagy Schelling-Hegelével 's t. e. f. igyekeztek összeegyeztetni.

65. §. A' Materialismus olly rendszer, melly ezen kitételen alapul: minden, a' mi van, csupán test szerű (materia), 's ezek fejlődnek belőle ki: tehát az ember is egészen materia; a' mit énünknek, léleknek, elmének, észnek nevezünk, csupa materia, vagy ennek tulajdonságai; a' test szint úgy gondolkodik, mint mozog, táplálódik, nemződik 's a' t. belső törvényei szerént. Ez a' rendszer is a' régiektől vette eredetét, kik többnyire azt vélték, hogy lelkünk a' testünkkel eggy-szerű, csak belső finomabb része, mint a' külső testekben a' levegő, vagy szesz (aether) vagy a' testünk' vc-re. Thales olly mozdító principiumnak tartá azt, milyen a' gőz; Anakimenes levegőnek, Heraklit tüz-

nek 's a' t. Az újjak közül némelyek ugyan azon véleményre vetemedtek némünémű különbözéssel: némelyek azt vélik, hogy minden materia él, érez, gondolkodik; tehát szintúgy a' testünk is; másak meg, hogy a' testnek olly szerkeztetése, organizációja, polarizációja is lehet, mellynél fogva az önként is mozoghat, érezhet, gondolkodhatik, szabadon akárhol, és lelki esmérettel is bírhat tulajdonképp. A' Materialismus' leghíresebb vitatóji 's terjesztői lettek: Helvetius Claud. Adorjan * 1715. † 1771. Lamettrie Julian * 1709. † 1751. 's a' híres Systeme de la Natur álnevű szerzője (Holhach Baró?)

66. §. A' Realismus, olly philosophiai rendszer, melly nem csak a' tetteben való dolgok' lételet teszi fel, hanem ezektől származtattya is csupán mind képzetinket, mind gondolatinkat, 's minden esméretinket. Ezen feltételen's kitételen alapul: a' való dolog előbbi, a' gondolati utóbbi (reale prius, ideale posterius). Ebből ezeket következteti ki: az adatott dolog maga festi le magát egyedül, és gondolataink hozzáképest valók; akaratunkat a' tárgyaknak külső 's belső befolyása határozza el. Ezen Realismust némelyek materialismusnak, Empirismusnak, 's Fatalismusnak is mondanak. A' régi bölcsek elejénten Realismussal tartottak. §. 61. De nem maradhattak ezen durvaképzelet mellett sokáig; eleven, gondolkodó, személyes valóságot is elfogadni, ki az adatott szereket bizonyos formára kidolgozza, elrendellye 's t. e. f. kénytelenítettek. Az iskolai üdőkben Realismusnak nevezetett ama rendszer is, melly minden értelmeket kívülünk is valóknak állított. A' Realismus a' Materialismusnak következte: mert ha minden, a' mi van, materia; úgy esmereteink is nem lehetnek másak mint testszerűek szerént valók.

67. §. Az Idealismus a' Realismusnak ellenébe tétetett rendszer: melly a' dolgoknak valóban létüket, 's tárgyképp-esméretüket tagadja; 's azokat csupa képzeteknek, Ideáknak, állítja. Ezen kitételen alapul: az idea előbbi, a' dolog utóbbi (ideale a priori, reale a posteriori). Ezen rendszernek Plátó vetett fundamentomot, azt vallván, hogy némelly közönséges fő értelmek velünk születtenek, mellyeket is Ideáknak, az az képeknek vagy formáknak nevezett. (Plato ideam nominat et speciem, et genus, et exemplar, et initium et causam. — Definiebat ideam esse penitus remoti spiritus. Est autem unaquaeque idea aeterna, ac praeterea intelligentia (*εμπαθης*) omni perturbatione vacua.“ Diog. Laert. L. III.) Némelly illy Ideákat Cartes Renatus belénk szülötteknek tarta: u. m. az Isten, az ok, a' kiterjedtség, az üdő képeit. Messzebb ment Malebranche Miklós sz. 1638. † 1715ben. Ő mind azokat, a' miket való dolgoknak tartunk, olly üres képeknek tartá, millyenek a' tárgyak' képei a' tükörben; illy tükrök vagyunk mi, mellyben az Isten tárgyképeket szerz. Igy vélekedett Fardella Angelo is († 1718-ban). Ezeknél is tovább ment Berkeley György, Irlandi Püspök (sz. 1684. † 1754ben) ő is a' dolgoknak valóságát tagadta, 's azt vélte, hogy azoknak csak képeit láttyuk az Istenben; képzéseink' tükre az Isten. Kánt Imanuel ellenben a' tárgyaknak valóban létüket megengedte ugyan, de azoknak jelenetét csupa látszatóknak, hozzánk képest valóságoknak, vitatá; nem különben fő értelemeket is tiszta eszünk' formáiképp alakoknak; az Isten, lélek, világ, szabadság, halandóság, 's erkölcsiség' képzetit pedig csupádan csupa Ész-Ideáknak vitatta. Még tovább ment Fichte János Gottl. ő a' tárgyaknak, az Énen kívül, lételőket tagad-

ta, és mindeneket az eggy Éntől alkotott Ideáknak vallott. Ennél is tovább mentek Schelling Ferencz Wilhelm (született 1775ben, és Münchenben a' tudományak' Academiájának Előülője) és Hegel Gr. W. Fr. (született 1770ben, meghalt 1831ben Berlinben volt Philosophia-Professor.) Schelling Fichte Énnyének lételét felvételesnek lelte; helyette ezen adatott formát: $A=A$ vagy is, az ugyan-azonságét vette eredeti képpé (*πρωτοτυπον*), mellynek képzei volnának minde-
nek (*ἐκτεηπα*). Ezt is még feltételesnek találá Hegel, 's mindenek' eredeti képének állítá a' tisztádon tiszta általányost (van, Seyn) melly a' semmiben is való; és dialektikai processussával minde-
deneknek képzője. Fichte rendszere Egoisticus, Schellingé objectivus, Hegelé absolutus Idealismusnak nevezetik.

„Das Ich weiss eigentlich nur von sich selbst, und seiner Thätigkeit, in dem es sich selbst schlecht-hin setzt. Daher weiss er auch von einem Nichtich, oder einer Auserwelt nur darum, und sofern, weil und wiefern es eine solche setzt, und sich entgegen-setzt. Das Nichtich ist also nur ein Erzeugniss des Ichs, und es wäre eine Thorheit, nach irgend einem von dem Ich unabhängigen, für sich bestehenden Dinge zufragen, oder sich wohl gar von einem solchen zu fürchten, weil das Ich sich nur von dem Widerscheine seiner eigenen Thätigkeit fürchten würde.“ Wiss. Lehre.

„Das von Fichte an die Spitze seiner Wissenschaftlehre gestellte $A=A$ schien ihm (Schelling) noch zu positiv — also mit Unrecht gesetzt. Er dachte also bloss an die absolute Identität, die in jenem $A=A$ veranschaulicht wird, und nahm nun als sein Princip schlechtweg ein absolutes an. — Dieses Absolute (welches auch oft das Göttliche, oder Schlechthin Gott genant wird) ist weder endlich, noch unendlich, weder real. noch ideal, weder seyn, noch Wissen, weder Object, noch Subject, weder Natur, noch Geist. Sondern ist dasjenige, worin alle diese Gegensä-

tze, alle Verschiedenheit und Besondernheit aufgehoben ist; ist die absolute Indifferenz aller Differenzen; oder die Absolute Idealität des Realen, und Idealen; es ist Eines und Vieles zugleich oder das Absolute All-Eins“ Krug. Lexikon art. Schelling.

„Keine Philosophie kann uns Thatsachen, Wirkliches für unser Erkenntniss geben, sondern nur Gesetze für die Thatsachen und ihnen Gemäss Einsicht von gegebenen Thatsachen; alle Thatsachen, alles Wirkliche in unserer Erkenntniss ist empirischen Ursprungs. Diese ursprüngliche und unumstössliche Gränzscheide zwischen Gehalt und Form, zwischen Thatsachen und Gesetzen in unserer Erkenntniss, ist von einer sich selbst nicht verstehenden, unbesonnenen Philosophie überschritten worden. Sie hat es versucht, den empirischen Gehalt und die Thatsachen selbst philosophisch zu construiren, oder durch blosser speculation zu schaffen. Sie hat sich gerühmt, über das an einen gegebenen empirischen Gehalt gebundene Abstracte und Reflectirende Denken des gemeinen Verstandes, sich erhoben zu haben zu einer höheren spekulativen Erkenntnissweise, sey diese nun eine s. g. intellectuelle Anschauung, welche in der Einheit des Absoluten zugleich die ganze Manigfaltigkeit alles empirischen Daseyns unmittelbar anschaut, und versteht, oder ein dialektisches Denken, welches durch seine eigene Bewegung alles empirische Daseyn im concreten Begriff sich entwickelt. So hat schon Fichte in seiner Wissenschaftslehre aus blossen philosophischen Principien alles Daseyn ableiten zu können geglaubt; so haben Schelling und Hegel mit ihren Schulen sich durch ihre philosophischen Spekulationen über die empirische Bedingtheit erheben zu können geglaubt zu einem absoluten Wissen von dem All der Dingen. — Sie wechselten die Einheit mit der Einerleiheit (Identität): Nicht Einerleiheit alles Daseyns, oder gänzliches Einseyn der Wesen fodert die Vernunft, sondern Einheit der Wesen, Zusammenstimmung derselben zu einem Ganzen. — Nur aus Verwechslung des Gesetzes der Einheit mit dem Einseyn ist der Anspruch hervorgegangen, dass sich alle Seyende in Eine Substanz müssen auflösen lassen.“ Schmid. l. c. p. 112. 201.

68. §. A' Subjective-realismus: olly rendszer, melly nem csak a' dolgoknak valóban lételetét védelmezi, hanem azok' esméretinek tárgyaikkal hozzánk képest eggyezetöket is vítattya. Fő kitétele ez: a' dolog és idea eggyütt való: Res et idea simultanea. Különböz a' Materialismustól: mert nem csak a' materialis, hanem a' lelki dolgok' lételetét is elesméri; különböz a' realismustól is: mert előterjesztményeinket nem csak a' tárgyak, hanem esmérő tehetségünk' szerezményinek is állította; különböz az Idealismustól is: mert előterjesztményeinket se csupa látszatmányoknak, 's ész' alakinak nem tartya Kánttal; se merő ideáknak Fichtével, Schellinggel, és Hegellel. Megengedi ugyan, hogy a' tárgyakat, mint magokban vannak, a' tapasztalásból meg nem tudhatni; de mint hozzánk képest vannak, kitudhatni; fő principiuma ez: a' mit a' tárgyakról szükség igaznak tartanunk, az tárgyi esméret, nem látszat, nem üres idea. Formája criticismus is: esmérő tehetségünk' vizsgálataán 's fejtegetésén épül. Ezen tárgyi esméretek' fundamentomának állítja az általlyányos Esmérő-tehetségünk' (absolutes Erkenntniss-vermögen) tudósítását Bouterwek Fridrik (sz. 1766. + 1826.). Professor volt Göttinginban. Bardili Christóf (1767. + 1808ban Professor volt Stuttgartban) pedig a' gondolást állítja annak; Jakobi Fr. Henrich meg' az észbeli Hitet (Vernunftglauben) (szül. 1743. + 1819ben). Ezen rendszernek kifejtője lön Hermes György (szül. 1775 + 1831ben) Professor Münsterben, és Bonnban; ki a' tárgyi esméretek' fundamentomának lelkünk esmérete' kéntelenítését vallotta: Hozzánk képest tárgyal eggyező mind azon esméret, mellyet igaznak tartani vagy elfogadni

kéntelenítettünk. Ezen rendszert Dogmatico - Dualismusnak is neveztetik.

„Erst Jacobi gebührt das unschätzbare Verdienst, die höhere, ideale Erkenntniss der unmittelbaren Vernunft von den Fesseln der Reflexion oder des logischen Verstandes befreit und das Princip des Ideal-Rationalismus mit hinlänglicher Klarheit und Kraft ausgesprochen zu haben. Mit einfacher und unwiderstehlicher Evidenz zeigte er, dass alle Beweise in der Luft schweben, wenn nicht erst etwas als wahr vorausgesetzt wird, woraus bewiesen werden kann, was also nicht selbst wieder bewiesen werden könne, so wie, dass alle philosophische Systeme, welche das Gesetz der logischen Nothwendigkeit zum Gesetz des Seyns selbst machen, unvermeidlich in Fatalismus und Naturalismus aufgehen. In dem Worte des Gefühls bezeichnete er eine über Verstand erhabene Quelle unmittelbarer idealer Wahrheiten; in dem Glauben eine Ueberzeugungsweise, die, von den Vermittlungen des Wissens unabhängig, ihren Grund in sich selbst hat. Das wird als der bleibende grosse Gewinn aus Jacobi's Bestrebungen für die Philosophie feststehen, dass der Glaube und das Gefühl, die bisher nur als Organe der Autorität und der Schwärmerie galten, und darum aus der Philosophie völlig ausgeschlossen waren, nun eine sichere und wohl begründete Stelle unter den philosophischen Ueberzeugungsweisen erhalten haben. — Nur wenigen gründlicheren Denkern wurde die tiefere Bedeutung dieser Lehren Jacobi's deutlich; diejenigen namentlich, die durch psychologische Untersuchungen die ideale Erkenntnisquelle in dem Wesen der menschlichen Vernunft erkannten. Unter ihnen gehört dem glücklichen Fortbilder der Kritik der Vernunft, Fries, die erste Stelle; er wusste dem, was Jacobi als Resultate unmittelbar aufstellte, seine Begründung in der Theorie der Vernunft zu geben, und ihm gelang es daher am vollkommensten, das Verhältniss des Verstandes zur Vernunft, des Wissens zum Glauben, des Begriffes zum Gefühl, des natürlichen zum idealen Rationalismus, aus den Gesetzen des menschlichen Geistes zu bestimmen,

und beyden ihr Recht zu sichern, ohne das des andern zu verletzen.“ Schmid l. c. p. 348—9.

69. §. A' mostani Philosophiának esmértető rendszerei 's literaturai állapottya (1830—6 eszt.) így következnek:

I. Empirico-realismus, melly szerint valóságoknak csak azok esmértetnek el, mellyek bennünk vagy kívülünk belső vagy külső érzékeink által megsejdíttethetnek; az értelmeknek csupán az ilyenekre nézve van helyök; és csak ilyenek azok, mellyeket közvetetlenül vagy közvetve tapasztalhatni, kitudhatni tulajdonképpen. Ide tartoznak.

Antaeus: Ein Briefwechsel über speculative Philosophie in ihrem Conflict mit Wissenschaft und Sprache, von O. F. Gruppe. Berlin, 1831. 8.

Wendepunct der Philosophie im neunzehnten Jahrhundert, von O. F. Gruppe. Berlin, 1834. 8.

Ueber die menschliche Erkenntniss, von G. E. Schulze († 1833). Göttingen, 1832. 8.

Philosophie und religiöse Philosophen. Problem einer Restauration der Philosophie durch die Religion. Frankfurt a. M. 1830. 8.

II. Realismus rationalis, melly szerint csak azok valóságos dolgok, mellyeket az ész kéntelenít olyanoknak gondolni: Ide tartoznak:

Herbart's Lehrbuch zur Einleitung in die Philosophie. III. verb. Aufl. Königsberg, 1834. 8.

— Lehrbuch der Psychologie. II. verm. Auflage. Ibid. 1834. 8. — Kurze Encyclopädie der Philosophie, aus practischen Gesichtspuncten entworfen. Halle, 1831. 8.

Briefe über Philosophie und besonders über Herbart's Lehren von Griepenkert. Braunschweig, 1832, 8.

Die Welt aus Seelen, von Dr. Mich. Petöcz, Pest, 1833. 8.

III. Dogmatico-Dualismus, vagy Subjective-realismus: melly szerént azok valódogok, a' miket a' tapasztalással 's eszrevétellel egyetemben megtudhatunk; ide tartaztozandók: Lehrbuch der Metaphysik. Ein Versuch über die Begründung der Harmonie des Universums, von Michaël Aschenbrenner. Landshut, 1830. 8.

Philosophische Einleitung in die christkatholische Theologie, von Georg Hermes. II. Auflage. Münster, 1851.

Vorlesungen über speculative Dogmatik, von Franz Baader, 3 Hefte. Tübingen, 1833. — Philosophische Schriften und Aufsätze, von Fr. Baader. Münster, 1833. 8.

Theorie des menschlichen Erkenntnissvermögens, von Ernst Reinhold. Gotha, 1832. 8. — Darstellung der Metaphysik, von E. Reinhold, 1834. Lehrbuch der philosophisch-propaedeutischen Psychologie. Jena, 1835. 8.

Az Ember' formáltatása Esmérő-erejére nézve, vagy is a' közhasznu Metaphysika. Irta Fejér György. Budán, 1835. 8.

Vorlesungen über das Wesen der Philosophie, von Heinr. Smid. Stuttgart, 1836.

IV. Scepticismus: melly szerént dologesméreteink valóságak legyenek-e, vagy ideák, kétségesnek tartatik: ide tartoznak:

Ideen zu einer erneuerten Kritik der Vernunft, von Dr. Eduard Schmidt. Berlin, 1833. 8. — Ueber das Absolute und Bedingte. Mit besonderer Beziehung auf den Pantheismus. Ein skeptischer Versuch von Dr. Eduard Schmidt. Parchim, 1833. 8.

Die Weltweisheit unserer Tage ist: „dass der Mensch so wenig im Stande sey die Wahrheit zu erkennen, wie mit seinen Händen die Sterne des Himmels zu erreichen. Wie es Wahnsinn sey, dieses zu unternehmen, so sey es Thorheit, jenes zu wollen; und wer sich im Besitze der Wahrheit zu seyn versichere, der sey ein Betrüger oder ein aus Dünkel wahnsinnig gewordener Thor.“ Also wird der Geist geschmäht, den Gott dem Menschen von seinem Geiste gegeben hat, solche Verzichtleistung auf das All-einige, welches den Menschen vom Thiere unterscheidet, gebiert jenen Uebermuth, welcher die Wahrheit und den Schmutz der Erde, gleich behandelt, jene Gleichgültigkeit, welche die Wahrheit als eine Thorheit belächelt.“ Marbach's Schelling, Hegel, Cousin u. Krug 1835. p. 5.

V. Idealismus: melly szerént dolog-esméreteink csupa látszatok, vagy Ideák; Kant' Idealismus ához tartozandók:

Grundlage der Philosophie, von Andreas Neubig. Baireuth, 1830. — Die philosophische und christliche Gotteslehre in ihrem Einklange dargestellt. Nürnberg, 1831. 8.

Speculation und Traum, oder über Fundament und den Umfang des Wahren in der Speculation, von J. A. W. Gessner. 2 Bände. Leipzig, 1830. 8.

Philosophie in ihrem Verhältnisse zur Erfahrung, zur Speculation und zum Leben, dargestellt von Dr. Fr. Ed. Beneke. Berlin, 1833. 8.

Handbuch der Religionsphilosophie und philosophischen Aesthetik, von Fries. Heidelberg, 1832. 8.

Versuch einer Metaphysik der inneren Natur, von Heinr. Schmid. Leipzig, 1834. 8.

System der analytischen Philosophie als Wahrheitslehre, von Ed. König. Leipz. 1833. 8.

Fichte Idealismusához tartozandók:

Grundzüge zum Systeme der Philosophie, von J. H. Fichte. Erste Abtheilung das Erkennen als Selbsterkennen. Heidelberg, 1833. 8.

Die Idee der Persönlichkeit und der individuellen Fortdauer. Eberfeld, 1834. 8.

Andeutung eines Systems speculativer Philosophie. Nürnberg, 1831. 8.

Materialen zu einem festen Lehrgebäude der Philosophie, nebst einer Kritik der bisherigen Philosophie und Offenbarung. Berlin, 1830.

Schelling Idealismusához tartozandók:

Grundriss der Naturphilosophie, von C. A. Eschenmayer. Tübingen, 1832. 8.

Forschungen der Vernunft, von F. E. Pfnor. Erster oder theoretischer Theil. Mannheim, 1832.

Von der Natur und dem Leben der Körperwelt, oder philosoph. Physik. Tübingen, 1832. 8.

Andeutung eines Systems speculativer Philosophie, von G. Fr. Daumer. Nürnberg, 1831. 8.

Hegel' Idealismusához tartozandók:

Vorlesungen Hegel's über die Philosophie der Religion, herausgegeben von Marheinecke. Zwei Bände. Berlin, 1832.

Die Geheimlehre der neuern Philosophie, von Fr. Richter von Magdeburg. Breslau, 1833. 8.

Die neue Unsterblichkeitslehre, von Friedr. Richter. Breslau, 1833. 8.

Die philosophische Geheimlehre von der Unsterblichkeit des menschlichen Individuums, von C. H. Weisse. Dresden, 1834.

Der Monismus des Gedankens. Zur Apologie der gegenwärtigen Philosophie am Grabe ihres Stifters. Naumburg, 1832. 8.

Hegel und seine Zeit, mit Rücksicht auf Göthe, von Göschel. Berlin, 1852. 8.

Briefe gegen die Hegel'sche Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften. 2 Hefte. Berlin, 1829. Breslau, 1831. — Ueber die Wissenschaft der Idee. Breslau, 1831. 8.

Die Lücken des Hegel'schen Systems der Philosophie, nebst Andeutung der Mittel, wodurch eine Ausfüllung derselben möglich ist, von C. Fortlage. Heidelb. und Leipzig, 1832.

Kritik von Hegel's Encyclopädie der philosophischen Wissenschaft, von Sigwart. Tübingen, 1832. 8.

Ueber Hegel's System und die Nothwendigkeit einer nochmaligen Umgestaltung der Philosophie, von K. J. Bachmann. Leipzig, 1833. 8.

Sendschreiben an Backmann, von Rosenkranz. Königsberg, 1834.

Ueber Seyn, Werden und Nichts, eine Excursion über vier Paragraphe in Hegels Encyclopädie, von R. v. L. Berlin, 1833. 8.

Hegel in seiner Wahrheit vom Standpuncte der strengsten Unbefangenheit, von C. J. Hoffmann. Berlin, 1833. 8.

Die Hegel'sche Religionsphilosophie, verglichen mit dem christlichen Princip, von C. A. Eschenmayer. Tübingen, 1834. 8.

Irene oder Versuch zur Vermittlung der philosophischen Systeme, von Chr. Jac. Eisenlohr. Karlsruhe, 1831. 8.

„Der Begriff in dem Hegel'schen Systeme unterscheidet sich von dem sogenannten Begriff wesentlich dadurch, dass er hier nicht als Bezeichnung für die durch Abstraction gewonnene Erkenntniss der allgemeinen Merkmahle von Gegenständen dient;

sondern als die, das Individuelle schaffende und tragende Kraft gilt, als dynamisches prius, nicht als formel logisches Consequens der Einzelheiten. — Realismus des Begriffs gegen Nominalismus.“ — Hegel. Allg. Zeit. Beyl. 1836.

VI. Idealrealismus: melly szerént azon dolgok' esméreti valósulnak csak meg, mellyek belső lelkiesméretüktől valók. Ide tartoznak:

Der Idealrealismus als Metaphysik in die Stelle des Idealismus und Realismus gesetzt, von A. L. Jul. Ohlert. Neustadt, 1830. 8.

Ideen zur Religionsphilosophie, von Dr. F. Wurm. München, 1834. 8.

Die Idee der Gottheit, — wissenschaftliche Grundlegung zur Philosophie der Religion. Dresden, 1833. 8. — Ueber das Verhältniss des Publikums zur Philosophie in dem Zeitpunkte von Hegel's Abscheiden, nebst einer kurzen Darlegung meiner Ansicht des Systems der Philosophie, von Christian Herm. Weisse. Leipzig, 1832. 8.

VII. Syncretismus: melly a' Hegel Idealismusát Schellingével eggyeztetni törekedik. Ide tartozandók:

System der Metaphysik, entworfen von Christian Julius Braniss. Breslau, 1834. 8.

Die Wissenschaft der Metaphysik im Grundrisse, von Dr. K. Ph. Fischer. Stuttgart, 1834. 8.

VIII. Dogmatismus: Wolf, Condillac's Lochke szerént; ide tartoznak:

Cours de Philosophie, par Mr. Ph. Damiron. Tom. I. II. Psychologie. Tom. III. IV. Morale. 1834. 8. Paris et Brüssel. Ez a' munka 4000 frankkal jutalmaztatott meg a' Francia Tudományak' Academiájától. Nem igaz tehát, hogy a' Francziák a' Philosophiát nem becsülik.

Lectures on intellectual Philosophie by the late John Young, Prof. of Moral philosophy in Belfast college. — Edited by William Cairns, prof. of Logic and belles Lettres in Belfast college. 1835. 8.

IX. Eklekticismus: ez rész szerint Krug Tr. Wilhelmnek, rész szerint Wolfnak Dogmatismusával tart: ide tartozik:

Metaphysika, quam scripsit Jos. Werner Prof. P. O. Pestini, 1835. 8.

A' Philosophiai írományakat 1829-kig bőven előadta Krug Philosophiai Lexikonában. Leipzig, 1827—29.

70 §. A' cselekedtető Philosophiának is, rész szerint a' legfőbb javunk' értelmének, rész szerint principiumaink' kútfejeinek különbözésére nézve, több rendszerei vannak; az elsőre nézve: Aretologismus, Eudaemonismus, Stoicismus vagy Cynicismus; a' másakra nézve: Sensualismus, Intellectualismus, Rationalismus, Purismus, vagy Scepticismus.

71. §. A' legfőbb javunk' külömbféle értelméhez képest a' Practicai Philosophia rendszerei e' következők:

1.) Aretologismus (ettől *αρετη* = lelki-jóság, 's *λογος* = tanítás), az erkölcsiségnek a' lelki jóság — mint legfőbb javunk-végett gyakoroltatásában áll. Ennek szerzője Stagirai Aristoteles volt; ki a' cselekedtető Philosophiát Ethikai és Politikai tekintetből vette fel: mert legfőbb javunkat, melyre ellentállhatatlanul vágyódunk, a' lelki, testi 's külső javak' birtokában állította; a' lelkieket legföbbre becsülte, a' testi és külső javaknak megvetése nélkül. Mind ezek eránti kötelességünkben-eljárásunkat, de kivált a' lelki javak' keresetét lelkijóságnak (virtusnak) tartotta; az az

lelkünk' olly tökéletes munkasságának, melly szerint semmi tekintetben se kell, se többet se kevesebbet tennünk, hanem mindenben 's mindenütt bizonyos mértéket (*μεσότης*) tartanunk. A' lelki 's testi javak' keresetében álló kötelességeinket a' Ethikában fejtegette, 's mivel a' külső javakra szeretételt a' társasági élet nélkül elérhetetlennek vélte, a' Politikájában a' polgári társaság eránti kötelességeket terjeszté elő, 's a' háziak és haza (*Status*) eránt — valókra különbözteté. Követőji lettek nem csak a' régi Peripatetikusok, hanem a' Scholasticusok is. Ezen rendszert újjonnan fel fogta Cartes Renat.

„Considerari potest cuiuslibet rei bonitas vel in se absolute respectu ad aliud: quo sensu liquet Deum esse summum bonum, quia infinite perfectior est creatura; sed potest etiam bonum ad nos referri, et hoc sensu non video, quid a nobis bonum haberi debeat, nisi quod ad nos aliquo modo attinet, quod est tale est, ut eius possessio nos aliquatenus periciat. Sic veteres Philosophi, qui lumine fidei destituti de beatitudine supernaturali nihil nouerant, ea tantum bona considerabant, quibus in hac vita frui possumus, atque inter illa summum, hoc est praecipuum et maximum quaerebant. Quod ut definire queam, adverto ea tantum respectu nostri habenda esse pro bonis, quae vel possidemus, vel quibus aquirendis pares sumus. Hoc autem posito, mihi videtur, summum omnium simul hominum bonum esse omnium tum animae, tum corporis, tum fortunae bonorum, quae in quibuslibet hominibus esse possunt, congeries; privati vero cuiusque aliud prorsus, nempe constans recte agendi voluntas et ex ea nascens animi tranquillitas.“ Cartes. Epist. I. ad reginam Sueciae de summo bono.

2.) Az *Eudaeonismus* (ettől *Eυδαιμονία* = Boldogság) az Erkölciségnek életünk' boldogsága végett gyakoroltatásában áll. Szerzője volt Epikur (ki Kr. e. született 342ben, tanított Athe-

nében, egygy kertben † Kr. e. 271-ben). Erkölcsi rendszerére nézve lön legnevezetesebb; tanításai bölcs mondatokban állottak (*Κυριαὶ δοχαὶ* = *ratae sententiae*). Az erkölcsi *Philosophia* czéllyává tette az élet' boldogságára hathatós okos principiumok szerénti törekedést; annak boldogságát tartván legfőbb javunknak (*ἐνεργία λόγους καὶ διαλογισμοὺς τῶν Εὐδαιμόνα Βίων περιποιουσα*). L. Sext. Emp. *adv. Math.* XI. p. 169. Rendszere számos követőkre talált a' Rómaiaknál leginkább, kik mesteröknek igen mértékletes élete-módjától elútvén, az élet' gyönyörűségében lelték boldogságokat. Tartott K. u. III-dik századig. A' Tudományak' felélesztése után keletbe jött ismét a' Materialistáknál különbféle nevezet alatt: Hobbes Tamás a' maga-szeretetet (*amor sui*) név alatt újjítá azt meg; Puffendorf Samuel (szül. 1632 † 1694 eszt.) a' maga haszna-keresete végett a' társasági kellemetességre-törekedést; Thomasius Christján (sz. 1655 † 1728 eszt.) az okos maga szeretetet 's belső nyugalmat; a' francia Materialisták az önnön hasznót (interessét) mint Rochefaucault, sz. 1612 † 1680. Helvetius Adrián, sz. 1715 † 1771. Mably Gáb. Bon. sz. 1709 † 1785. tették fő boldogságunkká. 'S a' mindezek végett tetteket nem csak szabadoknak, hanem erkölcsi jóknak is állították.

3.) A' Stoismus (ettől *στοα* = tornác, porticus Athenében) az erkölcsiséget az igaznak 's jónak általlyában gyakoroltatásában állítá. Szerzője volt Kittiumi Zeno, Cyprus szigetéből; élt 300 esztendő tájban Kr. előtt; megholt 72 vagy 98 esztendő korában. Az elfajzott Epikureusok ellen tanított Stoában, innét neveztetett Stoikusnak is. Az erkölcsiség' tisztítását vette czéllyául; azt az igaznak 's jónak minden haszonkereset nél-

kül követelésében helyeztette. Azért követő-
 jít belső emberünk' tökéletesítésére, eszünknek
 az indulatokon 's testi kívánságainkon uralkodta-
 tására utasította, mellynek fundamentoma az Isten'
 akarattya. Ezen belső emberünk' tökéletesítése,
 's uralkodtatása, az eszünkkel akaratunknak és cse-
 lekedeteinknek öszvehangzása, végczélunk 's való-
 ságos boldogságunk. Az erkölcsi jó egyedül jó, az
 erkölcsi rossz egyedül rossz. Az erkölcsi jónak esz-
 köze, a' rosznak orvos szere, az indúlatainkon 's
 kívánságainkon szabadon uralkodás. „Primus Zeno,
 in libro de natura hominis, finem ait consentanee
 secundum naturam vivere; id autem est secundum
 virtutem vivere; ad eam quippe nos natura du-
 cit.“ Diog. Laërt. lib. VII. Követőji ezeket ér-
 zékeltlenségre, indulatink' kiirtására 's életünknek,
 az igazért 's jóért, megvetésére terjesztették ki.
 Jelessebbek voltak közülök a' Rómaiaknál Cató †
 45. Cicero † 42 Kr. e. Seneca † 65. Epictet †
 110 eszt. tájban; Mark Aurel. † 180 e. K. u. Ezen
 rendszer visszahangzást nyert az Angoloknál: Gróf
 Shaftesburi Antal, Locke' Baráttya (sz. 1670 †
 1723-ban), az erkölcs' mivoltát természeti hajlan-
 dóságunk 's magunk' szeretetének mérséklésében,
 's a' minden haszonkereséstől mentt cselekedetek'
 gyakorlásában állította, mellynek a' boldogság nem
 volna czéllya, hanem csálhatatlan következte.
 Cumberland Richárd (sz. 1632 † 1719-ben) az
 erkölcsiség' principiumának vallotta az Isten, em-
 ber 's mindenek eránt közönségesen viseltető jó
 akaratot (Wohlwollen). Wollaston Willám (szül.
 1659 † 1724) az igazságot tevő erkölcsiséggé:
 annak ugyan elesmérését elmélkedve, követelését
 gyakorolva. Clarke Samuel (sz. 1675 † 1729-ben)
 erkölcsieknek vélte az olly cselekedeteket, mely-
 lyek kinek méltóságához képest valók. Ezen véle-

ményekhez közelítettek az Oratoriumi Papok: Pascal, Nicole, Malebranche, Franczia országban.

4.) A' Cynismus: ennek szerzője volt Athenéi Antisthenes (élt K. e. 380 eszt. tájban), Sokrates' tanítványa vala; az erkölcsi jóságos életet állítá ő is az ember' fő javának; de azt minden szükségtől mentt állapotban helyhezette: mert az Isten is az által boldog, mivel semmi szükségét se szenved; azért minden feleslegesnek megvetését 's szükségéinknek, mennyire csak lehet, fogyasztását, kívánta az erkölcsi jóságra. A' nem-szükszölködés által közelítünk, úgy mond, az Isten-séghez; semmi se jó, vagy szép egyéb, a' mi szükséges; a' mi szükséges ez se nem rossz, se nem rút, a' mi se nem szükséges, se nem szükségtelen, az se nem jó, se nem rossz (indifferens). Cynagorási Gymnasiumban tanított Athenében; hihető, hogy innét neveztetek követőji először Cynikusoknak, de mivel utóbb mindent, a' mit szükségtelennek véltek, megugatták az emberekben, valóban Cynikusokká lettek.

5.) A' Mysticismus: ennek szerzője volt Athenéi Socrates (sz. 469 † 400 eszt. K. e.). Ő ada kezdetet a' Practica Philosophiának (Cicero qu. Tus. V. 4. Academ. I. 4). A' cselekedtető ész' parancsolatit Isteni sugallásaknak, iratlan törvényeknek, hirdeté (νομοὶ ἀγραφοί, νόο τῶν θεῶν κείμενοι) ezen Isteni akarat' tellyesítésében áll az erkölcsi-ség; ezt az Isten holtunk után is megjutalmazza, az erkölcstelenséget pedig megbünteti (Xenophon memorab. IV. §. 13. 19—21). Ez illy erkölcsiségben állítá az emberek' czéllját, boldogságát. Az emberi törvények' megtartását az okosságból ajánlotta. Azért az erkölcsi jóságot is résznyire természetből adatottnak, résznyire szerzettnek állítá. Főképp ajánlotta az Isteni félelmet (Eusebia) mint

minden más erkölcsöknek kútfejét; a' maga mér-séklést (*ευκρατεία*) az emberkedést (*ανθρωπια*) és igaz-ságot (*δικαιοσυνη*) Xenophon II. 2. Ezen Mysticismusnak ellenébe tétetett a' Pseudo-Mysticismus, mely szerint az Isten akarattját természet rend-in kívül kinekkinek is meg sugallya, hogy azt kö-vesse.

6.) A' Hedonismus: mely szerint a' kel-lemetes állapot a' mi legfőbb javunk; azért va-lami nekünk kellemetességet szerez, az erkölcsi-képp is jó, a' mi pedig fájdalmat, az erkölcsiképp is rossz. Ennek szerzője volt Aristipp Cyrenából Afrikában; Socrates tanítványa volt 380 esztend. tájban Kr. előtt; azt tanítá, hogy minden igaznak vagy hamisnak, jónak vagy rossznak próbajegye a' kellemetesség vagy fájdalom (*τα παθη*): az erkölcs, okosság, bárátság is jó, de csak annyira, mennyire kellemetességet szereznek (Laërt. II. 86. 89. 90. 92). Azért maga is, követői is, a' szabados életre vetemedtek; Theodor, Euhemer 's t. más tanít-ványi Istentagadásra is. Sextus Emp. adv. Math. VII. 11.

7.) A' Scepticismus: e' szerint az embe-riség' legfőbb java a' minden eránt kételkedés. En-nek legnagyobb terjesztője volt Sextus Empiricus, másképp Methodikus, ki Kristus után a' mása-dik század' végén, 's a' harmadika elején élt, 's minden mesterségével azt vítatá, hogy se az iga-zat, se a' hamisat, úgy szintén mi légyen jó vagy rossz, nem tudhatni; hanem csak kereshetni. Az-ért semmit se kell jónak vagy rossznak tartanunk; hanem csak a' szokáshoz, 's polgári rendelkezésekhez szabnunk magunkat. Lásd: adv. Mathematicos lib. XI. és XVto. Scepticismust mutatott Montagne, vagy Montaigne Mihály is (sz. 1532 + 1592): azt vélvén, hogy mi légyen magában erkölcsi jó vagy

rosz, nem tudhatni, hanem csak azt tudhatni, mi légyen az Isteni, vagy emberi parancsolatok, vagy titalmak képest jó vagy rossz, mit tartat jónak vagy rosznak a' nevelés.

72. §. Az erkölcsiség' eredeti okaira nézve különböző rendszerek így következnek:

1.) Az *Intellectualismus*: melly szerint az erkölcsiség' esméretének kútfeje a' köz értelem: erkölcsiképp jó az, mellynek jósága eránt közönségesen egyet-érteni, nem vallamelly polgári rendelkezésből, hanem a' természeti készségből. Fő makszimája ez: úgy cselekedj, hogy a' köz értelem tettettedet jóvá haggya. Így vélekedtek: Aristoteles *Ethic. ad Nic. V. c. 7.* M. Tullius Cicero *Tusc. qu. cap. 13. apud Lactant. Instit. Div. lib. VI. cap. 8.* Seneca *epist. 117.* A' tudományak' felélesztése utánn Grotius Hugo (szül. 1588 † 1645) *de iure belli et pacis.*

2.) A' *Sensualismus*: melly szerint az erkölcsiség' esmeretének kútfeje az erkölcsi érzés: ez megtudattya velünk mi jó vagy rossz, és mititalmas; valamint azt: mi van 's mi nincsen. A' mit így magunkban jónak, kötelességünknek érzünk, az jó 's kötelesség is magában. Ez az érzés különb a' lélekesméretnél, melly a' jó tettnek, vagy rosznak elítélője. Fő makszimája: Azt cselekedd, a' mit jónak, kötelességnek érzesz. Erről, mint az eddig valókból láthatni, a' régiek nem tudtak semmit. Szerzőji lettek az Angolok: Cumberland Richárd megczáfolni kívánván Hobbesnek, ki az önnön haszonkeresetet tette fő javunkká, (71. §.) véleményét, azt állítá: van bennünk erkölcsi érzés, melly szerint az Isten, ember 's mindenek eránt jó akaratot veszünk magunkban észre 's ez a' minden erkölcsiség' principiuma. Hutcheson Ferencz (sz. 1694 † 1744) erkölcsi hajlandó-

ságot vallott belénk születettnek; 's mindent a' mi avval eggyező, erkölcsinek: a' mi magunk szeretetéből, vagy hasznunk' keresetéből származott, erkölcstelennek tartá; és hogy csak az lehet erkölcsiképp jó, a' mi belső hajlandóságunkból származott, így vitatá: erkölcsiképp jó csupán az, a' mire akaratunk magát szabadon, önként — mind az Istentől, mind az embertől, mind a' haszonkeresettől függetlenül, határozza el; de az illy önnön magától elhatározás csak belső hajlandóságunkból való lehet. Ezt bővebben fejtegették Ferguson Adám (sz. 1724 + 1816), Kaimes Lord (+ 1782) 's kivált Hume Dávid, ki így okoskodott az erkölcsi hajlandóság' mellett: az önnön-szeretet az erkölcsiség' fundamentoma nem lehet: mert ellenkező a' másnak jó létével; az ész se lehet: mert ennek észrevevése (reflexio) esmértető, nem tételre elhatározó; tehát csak az erkölcsi érzés lehet: mert csak az érzésnek van az akaratunk' elhatározására befolyása, mint a' szép érzésből kitetszik: melly a' művészt cselekedetre is elhatározza. Schmidt Adám (sz. 1723 + 1790) az erkölcsiség' fundamentomává azon érzést tette, mellyel a' másak' jó, vagy rossz állapottyában résztveszünk: hogy azon cselekedet erkölcsiképp jó, melly másak eránt örvendetesen érdekel minket meg; ellenesetben pedig rossz.

3.) A' Rationalismus: melly szerint az erkölcsiség' esmérete az ész' béléátásából veszi eredetét; 's a' mit az jónak vagy rosznak vall, rossz vagy jó az magában is; cselekedtető ítélete az erkölcsiség' fő makszimája. Kezdője volt Athenei Plató (sz. 430 + 342 eszt. Kr. e.). Ő az erkölcsiiséget az Istenhez hasonlításban, ezt meg' cselekedeteinknek eszünk' kívánságival egyezésében, állította: „De bonis et malis ita disseruit: Finem esse, Deo similem fieri. Virtutem sufficere qui-

dem ad bene beateque vivendum; ceterum instrumentis indigere corporis bonis, robore, sanitate, integritate sensuum et ceteris id genus; exterioribus item, puta opibus, generis claritate, gloria et huiusmodi ceteris; ea etsi non adfuerint, nihilominus tamen beatum fore sapientem.“ Diog. Laërt. L. III. Ezeket felfogta Wolf Christían, ki az erkölcsi tudományt eggy egésszé alkotta, 's Ethikára és Politikára osztotta fel. Az erkölcsiség' eredeti okának állította az ész, fő parancsolatjának ezen cselekedtető itéletet: tökéletesítsd magadat 's állapotodat, és másakat 's ezek' állapotját is. A' tökéletességgel boldogság-érzés párosulván öszve természetiképp; ezen kívánásunkat is, mint amannak nyomadékat, eszközét, számhavette egyszer'smind. A' tökéletesítést úgy tekinté, mint az erkölcsi principiumot; a' boldogulást meg' mind annak szükségképp következtét. Jelesebb követői lettek: Plattner Ernest (szül. 1774 + 1818), Garwe Christían (sz. 1742 + 1798) és sok másak.

4.) A' Rationalismus-Imperativus, vagy Purismus: ennek szerzője lett Kánt Immanuel: ki rossz szívvel vette, hogy Wolf Christían az erkölcsiség' dolgában a' boldogulást is számba vette, 's így a' kívánásunknak is befolyást engedett; ettől az erkölcsiség' értelmét megtisztítani akarván, annak eredeti okává tette a' parancsoló ész; az ennek engedelmeskedést, általlyában, az akaratunknak szükségessé tette; az erkölcsi jószág, így monda, alban áll, ha akaratunk általlyában (minden boldogulásra tekintés nélkül) az ész' parancsolatinak engedelmeskedik. Az ész' fő parancsolatját így fejezéki közönségesen: cselekedj mindenkor olly regula szerint, mellyről akarhasd, hogy közönséges regulája legyen min-

den okos valóságnak; vagy is: Úgy cselekedjél mindenkor, ammint kívánnád, hogy a' te helyedben cselekedjék minden okos valóság. Különösen: Úgy cselekedj mindenkor, hogy az okosságot mind a' magad mind a' másak' személlýében mindég úgy nézd, mind czélt; soha se úgy mint eszközt. Becsüld meg az emberiséget, mind a' magad' mind a' másak' személlýében. — Kövess mindenkor olly regulát a' cselekedetidben, melly az erkölcsi valóságak' országában közönséges törvény lehessen.

„Kant täuschte sich über die Freyheit; er verwechselte sie mit der Absolutheit der sittlichen Urtheile; er legte in den Willen die Autonomie, die nur der willenslosen Billigung und Missbilligung zukommt; er verdarb sich den Causalbegriff, um ihn auf Erscheinungen zu beschränken; er gab das zeitliche Leben der Menschen einer Naturnothwendigkeit Preis, die genau genommen alle wahre Veredlung, ja alle Besserung, ausschliesse.“ Herbart Lehrbuch p. 32—3.

5.) A' Rationalismus repraesentativus: Kantnak ész-parancsolattya általlányos ítélet az erkölcsiségről; a' cselekedetek feltételesek; ezeket tehát minden esetben el nem regulázhat-tya; azért némelly kötelességeinkre kiterjeszthetelen; más az: midőn akaratumkat a' parancsoló észnek alájaveti szükségképp; azt mi volt i szabadságától megfosztta; ezekre nézve Hermes György az erkölcsiség' eredeti okának a' magában egyyetlen eggy észt állította; 's fő principiumának formaképp ezt vallya: Az emberi méltóságot mind magadban, mind másak eránt tüntesd ki állhatatosan.“ Emberi méltóságunk állván 1.) az észnek igaz- 's jónak beláltásában. 2.) Akaratunknak jótkívánásában 's rosznak utálásában. 3.) Szabadságunkban, az az: mind jóra, mind roszra aka-

ratunknak maga elhatározhatásában. 4.) Abban, hogy magunk' czélljai, nem valakinek eszközei, vagyunk; Kant principiumainak hijányától tehát mentt 's minden cselekedeteink' elhatároztatására kiterjed *).

- *) „Höchstes Pflichtgeboth: „Suche die Menschenwürde in dir und in Andern rein darzustellen.“ — Hieraus folgende systematische Herleitung: Wende alle erforderlichen Mittel an zur reinen Darsteilung und Erhaltung dieser Würde in dir und in Anderen. — Gebrauche alle Einsicht und Erfahrung — überhaupt alle Erkenntnisse — deine eigene und fremde — zur Entdeckung der erforderlichen Mittel. — Weil das Leben, die Gesundheit und äussere Wohlfahrt Bedingung — rücksichtlich Eines der wichtigsten äusseren Mittel — ist; so ist ebenfalls ein abgeleitetes — entferntes Pflichtgeboth: Wende alle dir zu Gebothe stehenden und selbst nicht gegen die Menschenwürde verstossenden Mittel an zur Erhaltung des Lebens u. s. w. — Hieraus ergibt sich auch, dass manche Fälle die Pflicht etwas für wahr anzunehmen, das theoretisch bezweifelbar ist, mit einschliessen: weil sie sonst nicht erfüllt werden könnten; z. B. 1.) Die Pflicht, fremde Erkenntnisse zu gebrauchen, um die Menschenwürde rein darzustellen, wenn eigene nicht hinreicht. 2.) In Krankheiten sich der Hülfe Anderer z. B. eines geschickten Arztes zu bedienen. 3.) Die Pflicht, einem Anderen in seiner augenscheinlichen Lebensgefahr beispringen, so viel ich vermag. 4.) Meinen Mitmenschen, der in der höchsten Armuth schmachtet und um meine Hülfe anfleht, nach meinem Vermögen zu unterstützen. 5.) Die Erfahrung zu Hülfe zu nehmen, um die Pflichten erfüllen zu können; diese Erfahrungen sind in der Geschichte niedergeschrieben. 6.) Die Leichen der Verstorbenen zu begraben, um die Verpestung der Luft und so Krankheiten aller Art zu verhüten; diess dürfen wir aber nicht, wenn wir nicht zuvor ungezweifelt für wahr annehmen, dass Einer wirklich todt sey“ u. s. w. Erläuterungen der Hermesischen Philosophie, von L. Neumann S. 41—2.

73. §. A' mi a' cselekedtető Philosophiának mostani rendszereit 's literaturai állapotját illeti (1830—1836):

1.) Némellyek 's többnyire, Kant Purismu-sával tartanak; ide tartozik:

Handbuch der praktischen Philosophie, oder der philosophischen Zwecklehre, von Joh. Fried. Friess. Heidelberg. 2 Theile. 1832. 8.

Die Philosophie des Rechtes, von Fr. Julius Stahl. Heidelb. 2 Th. 1830—3. 8.

2.) Némellyek az emberi méltóságból fejtegetik az erkölcsi tudományt; ide tartozik:

Anton Tapfer Philosophia Moralis systematica Landshuti. 1835. 8.

3.) Némellyek az Isten' akarattjából, mint ez a' természetben kinyilatkozik, hozzák-ki az erkölcsi kötelességeinket; ide tartozik:

Philosophia Moralis, quam scripsit Josephus Verner, Phil. Prof. P. O. Pestini, 1835. 8.

Welche wohl bleibt von allen den Philosophien? Ich weiss es nicht! Aber die Philosophie, hoffe ich, soll ewig bestehen. Schiller.

74. §. A' Philosophiai külömbféle rendszerekről írtak; régiek: Aristoteles, Galenus, Cicero, Plutarchus, Dionysius Laërtius, Stobaeus János 's a' t.

Újjabbak: Histoire comparée des Systemes de la Philosophie par Mr. Degerando. Paris, 1804. 3. B. 8.

Socher's Grundriss der Geschichte der philosophischen Systeme von den Griechen bis auf Kant. München, 1802. 8.

C. Fr. Stäudlin's Geschichte und Geist des Scepticismus, vorzüglich in Rücksicht auf Moral und Religion. Leipz. 1794—5. 2 B. 8.

Chr. Garve's Abhandlung über die verschiedenen Principe der Sittenlehre von Aristoteles bis auf unsere Zeiten. Breslau.

Resultate der philosophischen Forschungen über die Natur der menschlichen Erkenntniss von Plato bis Kant. Eine gekrönte Preisschrift, von Th. Aug. Suabedissen. Marburg, 1808. 8.

Preisschriften: über die Frage: Welche Fortschritte hat die Metaphysik seit Leibnitzens und Wolf's Zeiten in Deutschland gemacht? Berlin, 1796. 8.

Victor Cousin über französische und deutsche Philosophie, übersetzt von Dr. Hub. Bekkers. — Nebst einer beurtheilenden Vorrede des Geheimrathes v. Schelling. Tüb. 1834. 4.

Vorlesungen über das Wesen der Philosophie, von Heinr. Schmid. Stuttgart, 1836. 8.

Hermes, Kánt, Fichte, Schelling 's Hegel' rendszereikről, lásd a' Tudományos Gyűjtemény' 1835. XI. és XII. az 1836: első kötetit 's a' t.

III. A' Philosophiai Methodologia.

75. §. Minden Tudománynak, valamint értelmé, mivolta, czéllya, 's kutfeje különbnél különb, úgy tanításának, 's tanulásának módja, rendi, 's regulái is tulajdonok vannak. A' Philosophia legfőbb 's legfontosabb tudomány lévén, mind tanítására mind tanulására nézve, különös mesterséggel, és tulajdon módja szerint is eszközöltetik. Nem elég azért annak fundamentomát, egész körét érteni, szükség mind ezek felett ama módszert is számba venni, megesmérni, melly annak mind tanítására, mind tanulására, hogy czélerányos legyen, általlyában kívántatik.

76. §. Hogy a' Philosophia-tanítás helyes legyen, szükség általlyában: 1) Hogy a' Tanító azokat, melyeket másakkal közölni akar, maga tökéletesen, 's telyesen tudja: másképp azoknak mivoltát, tulajdonságait elő nem terjesztheti; a' leghelyesebb látó pontból nem szemléltetheti, 's határozatlan, megkülönböztetve elő se adhattya, se másakat a' Philosophia kedveltetésére nem lelkesíthet; azért homályos, zavartt, elégtelen esméretit világosságra, nyilvánásra, bélátásra emellye a' huzamos elmélkedés, és szoros vizsgálódás által. 2) Semmiről se tartsa magát bizonyosnak, a' minek fundamentomát, egybeköttetését, és szükségképp lételét eléggé bé nem látta. 3) El ne hitesse magával, hogy ő mentt minden eleve-bal ítélettől, vagy éppen csalatkozhatatlan: ez annyi volna, mint emberi tehetségünk' határinak és hibáinak nem tudása. 4) Elgondollya, hogy azok, kiket oktat, nem menttek az eleve-balitéletektől, csalatkozásaktól: ezekhez képest intézze tehát oktatásait. 5) Azért, a' mit, és azokért, kiket oktat, kész legyen a' legkedvesebb hajlandóságát, vágyását is feláldozni: másképp igazság — Philosophia Mestere nem lehet.

„In der eigenthümlichen Natur der Philosophie liegt es begründet, dass ihr Inhalt nicht, gleich dem anderer Wissenschaften, unmittelbar gelehrt, und gelernt, mitgetheilt und aufgenommen werden kann; sondern dass es zur Aufnahme derselben eines eigenthümlichen Geistes-zustandes bedarf, ohne den alle Lehre der Philosophie völlig fruchtlos bleiben muss. Philosophie ist ihrem innersten Wesen nach freie Erkenntniss, und kann daher nur mit freiem Geiste erworben werden. Philosophie ist nichts Erlernetes, sondern etwas durch Selbstthätigkeit Gewonnenes; Selbstthätigkeit des Geistes, freies Selbstdenken, ist die wesentliche Bedingung, unter der ein Eingehen philosophischer Lehren allein möglich ist. Der Geist

den Lehrenden muss mit der Kraft des freien Denkens, mit der Lust und dem Interesse an der Wahrheit und der Wissenschaft, mit dem Sinn für die höheren Angelegenheiten des Lebens, über die uns die Philosophie belehrt, der Philosophischen Lehre entgegen kommen, wenn sie Eingang finden soll. Eigentlich sollte daher alle Philosophische Lehre mehr darauf gerichtet seyn, den philosophischen Geist, und die philosophische Kraft zu wecken und zu bilden, als ein bestimmtes philosophisches System vorzutragen, und einzuprägen, mehr um Erregung und Bildung des Philosophirens, als um die Mittheilung der Philosophie sollte es ihr zu thun seyn.“ Hein. Schmid. I. c. p. 1.

77. §. A' tanítás' formájára nézve szükséges, hogy a' Tanító 1) Esméreteinket fundamentomokból, eredeti okokból meríttse: a' mi végokokon nem épül, nem Philosophia. 2) Ezen fundamentumokból következtesse ki minden kitételét; vagy is állításait a' megmutathatatlanból mutogassa meg. 3) Következtetését szoros kifogást nem szenvedő okoskodással hozza ki: ha tudományosságra szert akar tenni. 4) Azokat, mellyek okul szolgálnak, fényt vetnek az utóbbiakra, előre bocsássa rendszerént. 5) A' fundamentomot fejtegetés, az érte-meket elhatározás, a' neveket világosítás nélkül ne hagyja gondatlanul. 6) Az ellenvetéseket, 's kétségeket eligazítás, czáfolás nélkül el ne mellezze, a' szükséges elhátorozottság, 's kitüntetés végett. 7) Szóllyon, közérthetőleg, élyen a' Philosophiában elfogadott kifejezésekkel: másképp mind maga, mind a' dolog értetlen, homályos marad; 's magát ugyan csalatkozás' gyanújába ejti, 's a' Philosophiát pedig méltatlanul kissebbíti.

„Eine gesunde Philosophie wird sich eben so wenig in den starren und leeren Formen der toden Begriffe abschliessen, als sich in das schwankende Meer der Gefühle, ohne festen Halt, hineinstürzen, sie wird eben

so wenig in den Schlussreihen der Beweise, oder in dem Mechanismus der dialectischen Gedanken-Bewegung, als in einem verstandlosen Glauben, oder einer phantastischen höheren Anschauung, und mystischen Erfahrung ihr Heil suchen. Sie wird vielmehr den logischen Formen positiven Gehalt und Leben zu geben suchen durch die Ideen des Glaubens; aber sie wird auch den Glauben erleuchten, und Gefühlen Haltung und Sicherheit zu geben suchen, durch das Licht des Verstandes, und die strengen Gesetze der Logik. Diese friedliche Vereinigung beyder Principien zu gegenseitiger Ergänzung wird aber nur erreicht werden, wenn wir ihr Verhältniss psychologisch beurtheilen.“ Schmid l. c. p. 358.

Ez a' mostani Idealista Tanításakban a' leg nagyobb gáncs, 's megbocsáthatlan hiba: az átláthatatlan homály, a' köz értelemmel ellenkező szavakkal és, Német országban: mellyekért a' Philosophia csufot, és megvettetést szenved. Schelling ezen vallásra fakadott Hegel homályja, és szókkal önkényes élése eránt: „Die ursprüngliche, wenn auch oft verfehlte, doch nie aufzugebende Absicht der Sprache gehet auf allgemeine Verständigung. Eine Philosophie, deren Inhalt nicht jeder gebildeten Nation begreiflich, und allen Sprachen zugänglich gemacht werden kann, schon darum allein nicht die allgemeine, und wahre seyn kann. — Ein philosophischer Schriftsteller wird die Tiefe in den Gedanken suchen, und, wenigstens, wird eine gänzliche Unfähigkeit, und Unfertigkeit sich auszudrücken, nicht als Kennzeichen philosophischer Inspiration gelten lassen.“ Vorrede zur Vict. Cousin's Philosophie, S. IV. — — „Höchst interessant sind (Sir Joannes Makintosh) seine Urtheile über die deutsche Philosophie. Schon 1802 schrieb er an Dugald Stewart; Deutschland sey metaphysisch Toll (metaphysicall mad). In Ostindien lies er Fichte's Vorlesungen zur Charakteristik der gegenwärtigen Zeit, welche er wegen der erhabenen Grundanschauungen und der beredten Invektiven gegen das System der Selbstsucht lobt; aber eben so entschieden tadelt, als durch moralischen Fanatismus überspannt, und durch Mysticismus entstellt (Vol. t. p. 353.) Die deut-

sche Philosophie (heisst es an einer anderen Stelle) habe unter ihrem jetzigen Führer Schelling einen Grad von Dunkelheit erreicht, in Vergleich mit welchen Kant Mittagshelle sey; und an Gentz Schreibt er: „Ihre volkstümliche Art über diese Gegenstände zu denken, und zu schreiben ist nun von dem philosophischen Stile der Franzosen und Engländer, und nicht weniger von dem Carve's und Lessing's, so verschieden geworden, wie die Orientalische Poësie von der Occidentalischen. Sollten nur nicht diese Urtheile eines, wie alle seine Schriften zeigen, in ausgezeichnetem Maasse auch für das fremdeste empfänglichen Denkers von Neuem zu ernstem Nachdenken über den Charakter unserer Philosophie veranlassen? In fünfzig Jahren haben wir nun, trotz der in der Geschichte der Philosophie beispiellosen Anstrengungen der ausgezeichneteten Talente, gleich wohl nichts gewonnen, was irgend Statt und Dauer gezeigt hätte, oder für das Leben fruchtbar geworden wäre. Noch immer wird eine grosse Anzahl der besten Köpfe, die sich ja natürlicher Weise vorzugsweise zu Demjenigen wenden, was nach der Stimme der Zeit als das Höchste dasteht, diesem Götzen zum Opfer dargebracht; und die wahre Philosophie, die klare, vorurtheilsfreie, tiefer eindringende Kenntniss und Würdigung der menschlichen Charaktere und Verhältnisse, ist in der Gefahr, bei uns ganz verloren zugehen. Wie lange soll dieses Unwesen noch dauern? Oder werden wir nicht endlich aus dieser (wie es Mackintosh nur zu wahr bezeichnet) „metaphysischen Raserei“ erwachen?! F. E. Beneke. Ergänz. Blätter zur allg. Litteratur Zeitung. Halle. nro 20. p. 131. 1836.

78. §. Fontos kérdés itt; tartozik e a' Philosophiát tanító mindeneket, hogy azt tudományszervek adja elő, egyetlen egy Principiumból kikövetkeztetni? vagy eleget teszen-e úgy is, ha bár főbb principiumból hoz is ki mindeneket? E' fontos kérdésre, mert a' mostaniak közül némelyek az egy principiumot igen sürgetik, csak a' lehetségre, és székségre nézve felelhetni; ha a' lehetséget vesszük számba, nem tartozik: mert mind azok, kik azt egyet-

len egy principiumra felvinni akarták, mindeddig ki nem elégíthették' a' magok feltételét, és másak' várását, 's nincs is kilátás, hogy eleget tehesse- nek valaha: mert az eggyetlen egy principium- ból szükség volna az ellenkezőket is, millyenek a' testiek, és lelkiek, kihozniok, a' mik eggyütt, 's egyszersmind lehetetlenek. De szükség sincs ép- pen reá, hogy az egész Philosophia eggyetlen egy principiumból következtessék ki: erre a' Mathe- sisnek sincs szüksége: noha ez legnyilvánosabb tudomány; az eggyetlen egy principiumból p. o. „a' nagyság magával eggyenlő“, minden kitételt ki- hozni, nem kényteleníttethetik. A' kik tehát a' Phi- losophiának illy eggyetlen egy principiumot szab- nak, illy mit kívánnak, a' mi tőle kitelhetetlen is, szükségtelen is.

79. §. A' Philosophiát Tanítónak szükséges, annak tárgyára nézve: 1) láthatárunkat kimérni, 's kijegyezni: mivel észmérő tehetségeink, bár melly tökéletesíthetők legyenek is magokban, de nem véghetetlen erejűek; se mindenekre mindnyájan ki nem terjednek: némellyeket, mellyek érzékeink alá vettettek, csak tapasztalva, másakat meg' csak gondolkozva, 's okoskodva tudhatni meg — annyira, mennyire felfoghatók közvetve, vagy közve- tetlenül. 2) a' Philosophiának tartományát szoro- san elhatározni, hogy maga mezején kívül ne mun- kálkodjék: a' mik a' dolgok' végső okait, cél- lyait, egybe köttetését nem illetik, tartományán kívül esnek a' Philosophiának materiájára, a' mik pe- dig nem okoskodva, hanem tapasztalva tudat- nak ki, formájára nézve, annak tartományán kí- vül esnek.

Az eszméreték' szármozása (genesis notionum) nyilván az érzéki előterjesztésből való: azért a' Logikához nem tartozandó; a' testeknek alkotó részeit, által-

lyában, az érzelmi eszközöknek (organorum) szerkesztését is leginkább a' tapasztalás bizonyította be, színt úgy az emberi érzelmeket, kívánságakat, hajlandóságokat, indulásokat, vágyódásokat (passiones) is: azért ezeknek is a' Metaphysikában tulajdonképp helyök nem lehet.

„Die Philosophie sollte die Anfänge alles Wissens dem Gehalt nach in sich enthalten, so dass man aus diesen Anfängen nur durch logische, oder dialektische, oder spekulative Ableitung, Entwicklung, Construction den Gehalt aller Wissenschaften hervorbringen könnte. Eine solche Wissenschaft giebt für den Menschen nicht, sie widerstreitet der Natur der Menschlichen Erkenntniss. Nicht den Gehalt alles Seyns, sondern nur seine Form, seine Gesetze enthält die Philosophische Erkenntniss; die Philosophie ist nur Wissenschaft des Alls, in so fern sie Gesetze und Gründe alles Seyns für sich zum Bewusstseyn bringt, nicht den Inhalt selbst; sie ist Wissenschaft aller Wissenschaften, nicht in so fern sie sie alle dem Inhalt nach in sich begreift, sondern in sofern sie die Gesetze, die Principien, die Bedingungen, die Einheitsformen alles Wissens in sich enthält. — Die Philosophie begreift zwar alle Wissenschaften unter sich, aber nicht in sich, Sie ist die allgemeine gesetzgebende Wissenschaft, die Gesetzgeberin, Herrscherin aller Wissenschaften.“ Schmid l. c. p. 24.

„Wie schwer hat sich die Philosophie in unserer Zeit oft an der Stimme der Natur versündigt, welchen unnatürlichen Künsteleyen des Denkens hat sie sich mit ihren dialectischen Geister-spielen, mit ihrer überschwenglichen Speculation hingegeben! Fast scheint es, als ob eine gewisse Classe neuerer Philosophen recht absichtlich darauf ausgegangen sey, dem natürlichen Menschen-verstand Hohn zu sprechen und das edlere Gefühl des Menschen zu beleidigen. Man schmähete offen den Verstand, als das Organ des gemeinen, seichten Rasonements, über den sich die philosophische Spekulation schon längst Erhoben hat, jaman rühmte sich des Widerspruchs mit dem gesunden Menschen-verstand, wie diess ein Ausspruch Hegel's (Krit. Jour. d. Philos.-Bt. St. 1. S. XVII.) offen sagt: „die Philosophie ist nur da-

durch Philosophie, dass sie dem Verstande und damit noch mehr dem gesunden Menschen verstande, worunter man die lokale und temporäre Beschränktheit eines Geschlechts der Menschen versteht (?), gerade entgegengesetzt ist; im Verhältniss zu diesem ist an und für sich die Welt der Philosophie eine verkehrte Welt.“ Man überbot sich in der Aufstellung der verstandlosesten und widersinnigsten Behauptungen, und je unsinniger, je toller und wahnsinniger der hyperständige Philosoph sprechen konnte, desto tiefsinniger und origineller wurde seine Weisheit gehalten. Zum Glück haben wir diese Periode einer bachantischen Raserey und wahnwitzigen Originalitätssucht der Philosophie, wie sie besonders in der ersten Zeit der Schellingischen Schule hervortrat, schon fast überstanden, und die Philosophie ist mehr der Nüchternheit des Verstandes zurückgekehrt. Trefflich hat diese unsinnige Originalitätssucht Göthe in dem kleinen Gedichtchen characterisirt:

Ein quidam sagt: ich bin von keiner Schule,
Kein Meister ist, mit dem ich buhle,
Auch bin ich weit davon erfernt,
Dass ich von Todten was gelernt,
Das heisst, wenn ich den Herren recht verstand:
Ich bin ein Narr auf meine eigne Hand.“
Schmid. l. c. p. 95 — 6.

80. §. A' Philosophiát-Tanítónak távozni kell ellenben 1) minden pártoskodástól, részre hajlástól, akármelly Mesternek szavára esküvéstől; bármelly hires nevezetes legyen is ő bár: ő egyedül az igazságot pártolni, az ész' tolmácscsával élni tartozik; a' különbféle véleményeket, rendszereket, esmérje, tudja; de csalhatatlannak ne tartsa, se vakon ne kövesse, akármellyikét is: a' csalhatatlanság egyiknek fejéhez se köttetett, 's az igazság' bélegei belsők, nem külső tekintetbeliek. 2) A' bizonyítástól, elítéléstől, ott, hol az igaznak jegyei ki nem tűnők, vagy éppen hibáznak, a' mindent-bizonyosságra hozni akarás; a' szerfeletli meg-

mutatásban fáradozás, tette a' Dogmatismust a' Philosophiában gyanússá, sőt csuffá is. 3) Az újonnan nehézségek, kifogások, 's ellenvetések' szaporítását, és felhordását akár olvasottságának jelül, akár tanítványinak gyakoroltatása végett: mert a' szükségtelen kifogások és oktan ellenvetések mindég homályt vetnek az igazság' fényére, 's vesztegetik a' megbizonyodást. 4) Az új philosophiai rendszer' alkotására törekedést: az igazi Philosophia minden különös iskolai rendszer nélkül ellehet — az egy Logikai rendszeren kívül; 's a' Philosophiában se a' szolgaságnak, se az uraságnak nincsen helye. A' közjózan értelemnek ellenmondásra-törekedés pedig, valóságos dühösség.

Optarim etiam, viros insignes spem inanem arripiendae tyrannidis in imperio Philosophico deponere et sectae condendae ambitionem exuere; unde inepta partium studia, bella literaria, vanissima nasci solent magno scientiae, et pretiosi temporis detrimento. Non distinguuntur apud Geometras Euclidean, Archimedei, aut Apollinari. Omnium eadem secta est, sequi aperientem undecumque veritatem. Neque unquam quispiam orietur, qui totum sibi vindicabit patrimonium eruditionis, aut qui genus humanum ingenio superabit, aut omnes praestinguet stellas exortus ut, aetherius sol. Legamus Carthesium, laudemus etiam, immo admiremur; sed non ideo reliquos negligamus, apud quos multa et magna exstant, quae Cartesius non animadvertit. Leibnitz. Notata quaedam. Opp. tomo V. p. 395.

81. §. A' Philosophiához legillendőbb tanításimód a' szélvételi (methodus analytica) melly szerint bizonyos principiumból, nem valamely felvételi (hypothesis) mégyen ki az oktatás a' fő kitételekre; ezekről meg a' következetekre, minden ugrás nélkül; a' vég kifejtésig. 2) Az ítélet-visszátartóztató, és minden oldalról vizsgáló: az igazság — bizonyosság ne szó szerint állíttassék, ha-

nem a'kérdésnek fejtegetéséből magából fejtődjék ki, mennyire lehet. A' tárgynak minden oldalról szemléltetésének, az árnyékos feléről is, megtekéntésénél fogva tehetni igazi, világos, 's telyes képezetekre szert, 's zárhatni ki a' nyughatatlanító kétségeskedést, és a' családkozásnak veszedelmét. Ezen mesterséggel éltek a' Philosophiának legjelesebb mesterei: Aristoteles, Cicero, 's több másak.

Aristoteles ad verum ostendendum analytica et Philosophia usus est: nihil omnino omittens eorum, quae vel ad inveniendum, vel ad iudicium, vel etiam ad usum pertinerent. Diog. Laërt. L. V.

Cicero: „Nihil oportet animis confidere. Movemur enim saepe aliquo concluso, labamus, mutamusque sententiam clarioribus etiam in rebus, in his vero (in doctrina de immortalitate animae) est aliqua obscuritas. — Qui igitur magis in Philosophiae studio progrediuntur, et saepius dubitatione percelluntur, argumentationem, qua fides nititur, sit ne firma nec ne, ambiguam, scientiae, firmitatisque speciem, qua ad assentiendum inducti sunt, vanam esse intelligunt. In tanta praesertim opinionum et varietate et discrepantia, quarum singulae verae ac sincerae proclamantur, quacunque respuerint, assensionis firmitatem tot gradibus imminui sentiunt, quot partes suae sententiae viderint repugnare. Nisi ergo immani superbia atque audacia sapientiores se omnibus arrogant, quo praestantiores sunt acumine, visis in partem utramque rationibus, suspensio erunt animo.“ Quaest. Tusc. I. 32.

Feder: Ab initio, cum primum ad Philosophiam docendam accederemus, nobis sanximus, ut principiorum cognitionis nostrae probe conscii, ne certitudinis, si tueri se nesciat, speciem prae nobis feramus. — Quamquidem assertionum moderationem permultis haud probari, non nescimus: sunt enim qui quam verecundiam ac sapientiam nos dicimus, tarditatem ingenii, ac ignaviam putant, ad omnes nodos, si non solvandos, certe disrumpendos, aut praeteriundos paratissimi. Sunt tamen alii, qui quicquid Scepticismo simile videtur, salutarium doctrinarum au-

ctoritati noxium pestiferumque putent. Verum Immodicum hoc omnia certo constituendi, atque pro evictis ventillandi studium dici non potest, quam Philosophiae non solum, ac disciplinis reliquis, sed omnino vitae et humanitati fuerit perniciosum. Ex enim arogantia vanaque persuasione ista frequentissima in opinionum dissidio immodestiae, pertinaeiae, odiique adversantium, ne dicam execrationis, exempla." In praef. edit. Lat. p. 23.

Florianus Dalham e Scholis piis: „Seculum hoc nostrum paucas quidem amplectitur sententias, in tanto rerum atque Auctorum conflictu; veras tamen aut veri similes deligit; igitur aetas haec nostra ab omni Scepticismi labe, quam vetus multo purior; debentque Philosophi hodierni jure nominari cauti; non Sceptici." Libro Crit. Herm. Logica. §. 427.

Antonius Genuensis: Habet et Scepticismus gradus suos: sunt qui nihil ratione naturali certo sciri posse contendunt. — Alii vero, pauca lumine naturali, pauca auctoritate humana sciri, volunt; revelatione vero ea tantum, quae fidem, spem, et mores nostros spectant. Quidam paulo plura ratione naturali, auctoritate humana et divina revelatione comperta esse, pronunciant. Atque in his postremis nomen profiteor meum. Sciant ergo, quis Scepticus ego sim. Nempe non tantum effroenem Scepticismum esse censeo, sed vel ipsius moderati primum secundumque gradum nec sanum puto, nec rectum. — Alter Scepticismi gradus, licet nullo modo damnari possit, impius, minus tamen, verus est — Non video cur ab homine, qui nihil a se humani alienum putat, scepticismus hic meus, seu potius modus, ac modestia improbari possit, non videor reprehendendus, quod, quae ignorare, aut de quibus dubito, aut opinor, dicam me ignorare, aut de iis dubitare, vel opinari, nisi aliquis velit ea me scire, quae nescio, aut quae nullo modo ab hominibus sciri possunt. An ullum est crimen ejusmodi ingenuitas? Si ne tibi probe perfecteque erudire Tyrones videbuntur, qui sub initium matura sapientiae confidentia imbuuntur, instanturque? Qui montes, ut ajunt, Persicos pollicentur? Qui verba verborumque inuolucra pro sincera scientia venditant,

atque incautis propinanda praebeant? Qui captum humanum ultra, quam par est, provehunt, atque arrogantes temerarios, et omnium contemptores dimittunt? O Pansophe! memineris capacitatem mentis nostrae ad earum rerum numerum, quae sunt, comparatam esse, veluti unum ad infinitum, — memineris gravissimi illius Philosophorum moniti: multos ad sapientiam perventuros, nisi se ad eam pervenisse, putarent. Quod ad me attinet: malo auditores meos imbecilitatis et ignorantiae suae conscios efficere, quam inani spe et sapientiae opinione inflatos dimittere.“ In praef. Log.

82. §. De a' Philosophiát-Tanítónak a' szabadon philosophálást is megengedjünk-e? A' szabadon okoskodást nem csak igazságosnak, hanem szükségesnek is véllyük; az semmi veszedelemmel, ellenben nagy nyereséggel jár, ha igazán Philosophiai: ez bizonyos fundamentom, és nyilván való igazságan épül; helyes szoros következtetéssel megyen végbe, 's az ő határi között foglalatoskodik, a' bizonyosból pedig, helyes okoskodással, mást nem hozhat ki, egyéb igazságot; 's mivel az igazság az igazságot le nem ronthattya, se a' Religió, se az érkölcsiség, se a' polgári szövetezés' igazaival nem ellenkezhetik; ha ellenkezik, bizonyosan nem igazi Philosophia, hanem Philosophiai csalfaság. A' bizonyos igazságnak se az egyházi, se a' világi hatalom ellene nem szegült, nem is szegülhetett; hanem csak a' meg nem bizonyítottnak, vagy helytelenül kifejtettnek. Mihelyt a' Copernicus' állításának igazsága a' földnek napkörül kerengése eránt meg bizonyodott; annak állításáért senki el nem kárhoztatott. — Szükséges is a' szabadon philosophálódás: mert az senki mástól nem függhet, egyéb az esmérésünk' fundamentomától; semmi tekéntet alá se vettethetik; és a' szabadon okoskodás által terjedett az igazság' birodalma; szapo-

rodtak a' köz hasznu tudományak, 's azon uttal móddal terjedhet, szaporodhat az továbbra is.

„Quantum obfuerit progressui scientiarum servitus philosophandi, omnium seculorum testatur Historia. Equis ignorat, cum a Philosophia Aristotelico-Scholastica ne latum quidem unguem recedere licuit, quam parum incrementi coeperit Philosophia. Quae disciplinae philosophicae habuere incrementa, ea debentur viris, qui excusso jugo philosophandi libertatem sibi arrogarunt, ringentibus aliis, quibus servitus magis probabatur. — Ubi libertas exultat philosophandi, haud raro scientiarum cultura in crimen vertitur; unde vexas creant auctoribus homines improbi sub praetextu veritatis vindicandae, quos odio aliis de causis prosequuntur. Nonne Socrates cicutam bibere coactus fuit, quod accusaretur, quasi impia doceret, ac juventutem seduceret, propterea quod Anytus odium adversus eum conceperat ex causa privata? Nonne Anaxagoras, praeter Socratis, a Cleonte impietatis accusatus: quod Solemsensus et rationis expertem docuisset, ideoque in carcerem conjectus et ad malum damnatus est? Nonne ipse Aristoteles impietatis postulatus ab Eurymedonte sacrorum Antistite, vel Demophilo, ut videtur aliis, Athenis Calcidem se conludit, quod nollet, quemadmodum aiebat, comittere, ut Athenienses, qui Socrati fuere adeo infensi, bis peccarent in Philosophum. Nonne Voëtius, Theologus Ultraiectionis Cartesium Atheismi, minimum patrociniis atheismi, postulabat, quod in demonstranda Dei existentia non tritis uteretur argumentis; sed novam ingrederetur viam, quam tutiorem in re tanti momenti judicabat? — Neque Campanella alia de causa in ejusdem criminis suspicionem ab hominibus libertatem philosophandi in aliis non ferentibus adductus, quam quod aliis, quam receptis armis, in Atheismo triumphato adversus atheismum pugnavit. Toedet referre plura! Mallem enim inter Eruditos non prostare vesaniae huius malignae documenta.“ Ch. Wolf. Cap. VI. De libertate philosophandi.

83. §. Ellenvetik ezek ellen némellyek bizonyosan: melly veszedelmes legyen a' szabadon

Philosophálás, megvan a' tapasztalásból bizonyítva; a' Philosophusok, nincs olly szent's bizonyos, mellyet megne támadnának; makacsok véleményeik' pártolásában, 's a' katholika Anyaszentegyháztól ezen visszaélések miatt a' szabadon okoskodhatás nyilván megtiltatott. — De a' tapasztalás csak azt bizonyíthatá eddig meg, hogy a' nem igazi fundamentumból okoskodás, millyen volt Spinoza Benedeké, káros, botrányoztató; de ez az igazi philosophálódást, millyen volt Leibnitzé, Wolfé, nem illeti, 's azért megse kötheti. A' kik a' közjózan értelmet, és a' mi szent megvetik és véleményeiket makacsul, a' czáfáló okok' ellenére is, védelmezik, azok nem igazi Philosophusok; itt pedig csak az igazi Philosophusok' szabadságáról van a' szó. Ezen vissza-éléseket az egyházi 's világi hatalmak könnyen meggátolhatták; az ollyakat, kik nem igazi Philosophusok, a' tanító széktől eltiltván, irományaikat pedig a' törvényes könyvisgálatás által előre megbiráltatván; de a' tudományak' veszteségét, a' szabadon philosophálódást megkötvén, semmi féleképp se pótolhatták ki. Azt pedig, hogy a' helyes philosophálás' szabadságát a' katholika Anyaszentegyház, vagy a' Római Szent Szék tiltaná, nyilván tagadom: a' helyest megengedi, megengedte mindég, csak a' helytelent kárhoztatta 's a' botrányoztatót méltán.

„Non negamus, ex libertate philosophandi plurima propullulasse damna, ex servitute vix secutura; ast damna ista ex libertate philosophandi non per se sequuntur, sed quatenus ea perversae methodo, uti Spinozae, superaccedit. Quodsi enim methodo philosophica utaris, ista minime metuenda. Hac methodo, qui philosophatur, non admittit ab aliis dicta, nisi quatenus ex suis principiis sufficienter probatis deducuntur, probabilia a certis distinguit etc. Tanto igitur intervallo Philosophia a philoso-

phemate distat sicut coelum a terra. — Neque etiam est, quod verearis, methodi quoque philosophicaeagnarum errorem, quem agnoscit, pertinaciter defendere; methodi philosophiae peritus novit errorem a se admissos vel memoriae labilitati, vel defectui attentionis deberi; unde turpius ducit ob voluntatis defectum admissum errorem non agnoscere et emendare, quam commisisse. — Curia romana Academiae Regiae scientiarum Parisinae libertatem philosophandi concessit propterea, quod methodo accurata in veritatem inquirere apta, et in veritate latente investiganda omnis eorum labor versaretur; professoribus contra philosophiae in universitate Parisina iniunxit, ne aliam a peripatetica Philosophiam tueantur vel doceant, referente Joanne du Hamel — propterea quod Philosophiam in usum Theologiae scholasticae docuerint. — Licentia contradictiones cum religione revelata pro arbitrio impungendi cum methodo philosophica pugnat. Attendit ad hoc curia romana, cum Gallilaeus libertate philosophandi in detrimentum religionis abuti diceretur. Inquisitores non obtrudebant ei contradictionem, terram circa solem haud moveri, sed hypothesis huius cum unanimi sententia contradictionem monstrabant. Sententia, quam Gallilaeus cum Copernico defendebant, ab ipso Tycho de Brahe, hypothesis habita, cui recepta Scripturae S. interpretatio cedere non debeat. Agnovit tamen curia romana nondum inde sequi, hypothesim terrae motae esse falsam, etenim P. Fabri e societate Jesu rescripto, quod legitur in transactionibus Anglicanis mense Junio 1665 declaravit, si quando Copernicani motum telluris firmiter demonstraverint, curiam romanam ei non adversaturam, et quidem ipse Ricciolus mox eodem motu tanquam hypothesi usus. Immo cum Cassinus Junior Academiae regiae scientiarum Parisinae in commentariis academiae istius A. 1717 adduxerit observationes de parallaxi fixarum ad istam hypothesim demonstrandam, ipso facto patet, licere in romana ecclesia inquirere in veritatem hypotheseos, quae receptae scripturae interpretationi adversatur. Qui methodo philosophica philosophatur, non aliam poscit libertatem philosophandi, quam quae cum methodo philosophandi consistit.“ Idem Wolf l. c.

84. §. A' Philosophiának tulajdon módja szerinti tanulására szükség előkészületül annak felséges czéllját, és mi voltát esmérni 's tekéntetbe venni t. i.: A' köznépeknek tulajdona közönségesen, az olly jeleneteket 's tüneményeket, mellyeknek közvetlén okait bé nem láttya, mindjárt a' Lelkeknek, Istennek, vagy a' boszorkányoknak tulajdonítani; ez leg számosabb bal- 's rémitő ítéleteknek szülője. Más az: hogy azokat, a' miket dajka téjjel beszopott, vagy eszének éretlen korában mendemondákból, vagy Mestereitől hallott, 's a' miket divatban lenni, tétetni tapasztalt, okvetetlenül igazaknak, helyeseknek tartja 's t. e' f. Ezek csupa elve-ítéletek. Illy állapotban lételét tudja, és gondollya el a' Philosophiát-tanuló. Vegye tekéntetbe azt is, hogy a' Philosophia gondolkodó 's esmérő erejének kiformáltatásán és érzésinek, cselekedetinek kinemesítésén, 's így emberi méltóságának kifejtésén, rendeltetésének eszközlésén dolgozik. Ezek legyenek serkentő ösztöni minden fáradságos munka 's unalom' meggyőzésére.

A' Poésishból Philosophiára átmenő tanítvány Leibnicznek eme szavait zengtesse mindég füleiben:

„Maius opus, praeclare, moves, sunt altera bella;
 Bella tua peragenda manu; sapientia vestram
 Poscit opem, divi gladio succincta Platonis.
 Cacus cam ex antro ingenti, tenebrisque profundis
 Infestat, diramque exhalat in Astra mephitim,
 Flammarumque globos fumo confundit opaco.
 Hinc variae scelerum facies mortalibus aegris
 Irrepunt, inopesque Dei terrestria mentes
 Sola petunt, latet aut patitur pro crimine virtus.
 Tu vero Herculeos caestus, Vulcanique arma
 Indue, Lerneae feriens capita arduus Hydrae.
 Tum speos ut pateat, disjecta repagula solve,
 Et tenebris immitte diem. Fugientia monstra
 Errorum fraudumque, et Tartara clausa videbis;
 Coelestes contra formas fulgere per orbem,

Ambrosiaequé animas et puro nectare pasci —“
Epistola ad Nic. Remundum, ut pro Homero Platonem curet.

85. §. A' Philosophia tanulását közönségesen szükség Önünknek észrevételivel kezdeni 's végezni: ez: Nosce te ipsum "a' Philosophiában α és ω , kezdeti, közép és vég pont: mivel az egész Philosophiának létető principiuma (essendi principium) önünk; fundamentoma előterjesztésünk; tárgyai: a' gondolatipknak, esmérteinknek, erkölcsi érzeményeinknek és cselekedeteinknek kielégítő okai; a' philosopháláshoz se kezdeni, se benne előmenni, se czélt érni Önünknek esmérte 's kitudása nélkül lehetetlen.

„Die Philosophie sagt gleichsam zu jedem, der sich ihrer bemächtigen will: Kehre in dich selbst ein (d. i. siehe von dem Aeusseren weg, das dich umgibt) und merke auf dich selbst (d. i. siehe hin auf dein Inneres, dein eigentliches Ich) und vor allen Dingen dich selbst zu erkennen (d. i. die Vermögen, die Gesetze und die Schranken seiner gesammten Thätigkeit zu lernen.) Hast du dieses anhaltend und ernstlich genug gethan, und bist du sonst nicht auf den Kopf gefallen, so wirst du ein höheres und tieferes Wissen in dir erzeugt haben, als jenes gemeine, das alle Menschen von Natur haben. Mittheilst desselben wirst du dir von dem Wie und Warum alles dessen, was dich als ein vernünftiges Wesen interessirt, eine Rechenschaft geben können, die dich selbst, und wenn es glücklich geht, auch wohl Andere zufrieden stellt. Ja du wirst von nun an ein klares, ruhiges, festes, in sich selbst harmonirendes Bewusstseyn haben von dir selbst, und auch von der Aussenwelt, von deinen Rechten und Pflichten in dieser und deinen Aussichten und Hoffnungen in Bezug auf jene Welt. Du wirst also auch dann mit sicherem Schritte der Zukunft entgegengehen, und dein Schicksal gern einer höheren Hand überlassen, die alles trägt, lenkt und erhält. Hast du es nun durch dein Forschen und Denken dahin gebracht, so bist du ein Philosoph, und du besitzt eben die Wissenschaft, die man Philosophie nennt.“ W. Tr. Krug Philos. Lexikon art. Phil.

86. §. A' Philosophia tanulására közönségesen szükséges: nem különben a' másak' Ényének is vizsgálása, ki-esmérése: vagy is az ember-esmérés közönségesen: a' miket magunk' szeretete vagy eloszlottságunk rejtve tart, eltitkolt, azokat észre venni másokban és megtudhatni közelebb, tisztábban 's bővebben. A' másak' esmérete által válnak esméreteink közönségesekké: mert, minekutánna valamelly tehetségeket, érzeményeket, esméreteket, kívánságakat másokban is szint-úgy felleltünk kisebb vagy nagyobb mértékben, mint magunkban; észre vesszük, hogy azok közönséges természetünk, melly szükséges és való-ságos.

87. §. Magunk- 's az ember-esmérése által-lyában nagyobb, fontosabb munka, hogy sem az kitelhessék kivált az ifju Philosophiát-tanulóktól, és rendin, telyesen végbe mehessen; azért szükség a' Tanítók' segedelmével, vezérlésökkel élniek. Ők ezen tudományra vetvén magokat, gazdag esmére-teket gyűjtven magoknak, a' Philosophia tanításá-hoz is értvén, annak tanulását nem csak könnye-bítik, hanem tisztán, világosan telyesen is közlik: a' Philosophiának tanulására nézve tehát a' Tudós Tanítók' halgatása elmellőzhetetlenül szükséges.

88. §. A' Philosophiát tanulónak nem elég a' Tanítónak, kit magának vezérül választott, előadá-sait figyelmetesen, huzomosan minden unatkozás nélkül mindvégig halgatnia; hanem egészen igazga-tása alá bizoni is magát, 's ha kézi könyvet ad ke-zébe, azt is könnyébségére használnia szükség: mert másképp tanulásá bizonyos fundamentom, öszve függés 's rendszer nélkül fog szükölködni, 's így való-ságos tudományi nem lehet.

„Die philosophischen Wissenschaften sind der feste Grund, auf dem das Gebäude der Ausbildung er-

richtet werden soll. Wer nicht auf diesen Grund bauet, und ohne Philosophie sich in die Geheimnisse der höheren Wissenschaften (Religion und Offenbarung) hineindringen will, dessen Wissen gleicht einem Baume, der keine Wurzel hat; er prangt mit Aesten, Rinde und Blättern; aber wurzellos wie er ist, zehrt er aus an den brennenden Strahlen der Sonne, oder stürzt über und über bei dem ersten hereinbrechenden Sturmwinde. Wenn ich Ihnen aber die Philosophie als die Basis aller intellectuellen Ausbildung mit Recht anrühme, so muss ich ihnen zuerst eine andere wichtige Regel empfehlen. Die gelehrte Geschichte ist fruchtbar an mancherlei philosophischen Sekten. Jede sucht die holde Göttin der Wahrheit auf; jede schlug ihren eigenen Weg ein, sie zu finden. Noch vor 40 Jahren wallfahrte man zu den Gräbern Wolf's u. Leibnitzens; man verliess sie und reiste zu Kant, der nun wieder beinahe öde steht und auf welchen nur noch einige Lämpchen brennen. Des Reisens müde blieb man zu Hause, schloss die Augen und suchte mit Fichte das Universum aus sich selbst, gleich dem Seidenwurme, herauszuspinnen. — Mein Freund, der Du eben die Akademie betrittst, und an dem Scheidepunkte der divergirenden Strassen stehst, folge der Stimme Deines Lehrers, der das Amt hat, Dich zu unterrichten. Halte dich für jetzt ganz an sein System; denke es gründlich durch, und wechsele nicht mit den Meinungen des Tages. Du würdest deine Begriffe jetzt nur verwirren, die getragenen Theile würden sich nicht amalgamiren, und indem Du Dir alle Philosophien eigen machen wolltest, würdest Du alle Philosophie verlieren; und also gar kein Fundament haben, auf welchen Du fortbauen könntest. Ein übelgeformter Eckposten ist besser als keiner, und eine bestimmte Philosophie, wenn sie auch das Eine in Allem nicht ganz ergriffen hat, ist besser, als keine. Mit der Zeit, wenn Dein Blut kälter, Deine Vernunft reifer, Deine Einsichten vielfältiger sind, magst Du selbst prüfen, richten und wählen.“ Vorlesungen über Religion nach Vernunft und Offenbarung für Akademiker, von Ferd. Wancker, Mainz, 1828. 8. p. 229—230.

89. §. A' Philosophia-tanulásra nem elég a' Tanítónak kitételeit, okait tudni; hanem szükség, hogy a' Tanuló azokat magának tulajdonítsa is: azokat maga esméretivel, észrevételivel egybevesse, principiumaival egyeztgesse, öszvekösse és úgy bélássa, hogy meggyőződése okait is különböztetve előadhassa. A' ki Tanítója leczkéjít, véleményeit 's ezeknek okait tudja, csak historiai esméretre, nem Philosophiára, tett szert.

„Sit ita, quod novit aliquis, motus elliptici planetarum primariorum circa solem, vel secundariorum circa suum primarium causam a Newtono allegari vim impressam et gravitatem primariorum in centrum solis, secundariorum in suos primarios; nisi idem distincte explicare possit, quomodo ex vi impressa et gravitatione versus centrum eius corporis, circa quod revolvitur, oriatur motus curvi-lineus, et in specie ellipticus ac praeterea demonstrare valeat, planetas vi impressa moveri, et vi gravitatis a motu recti-lineo detorqueri, cognitio philosophica motuum coelestium ei attribui nequit.“ Wolf l. c. §. 9.

90. §. A' Philosophia - tanítókhoz tartoznak annak Iróji is: ezekkel is tehát szükség a' Philosophiát-tanulónak megismerkedni 's barátkozni; azok kétfélék: kik azt egészen vagy valamellyik részére nézve fejtegették 's tulajdonképp Philosophiai Írók; vagy az ember' esmértetéséhez szöllottak; ilyenek kivált a' Historikusok, kik vagy az emberiség, vagy a' világ, vagy valamelly nemzet' történeteit, vagy a' jelesebb emberek' életét irták le. Vagy a' mindenkori Philosophusok' véleményeiket, rendszereiket esmértetik meg, vagy csak a' szép mesterségek 's tudományak' kifejtődéseit 's a' természet' tudományát adják, fontosan 's fundamentósan elő. Ezek Segéd-Írók a' Philosophiára.

„Da die Philosophie als die höchste aller menschlichen Wissenschaften auf das höchste Interesse Ansprüche hat, so kommt ihrer Geschichte schon in

dieser Hinsicht ein hoher Werth zu. Wer sich für die Philosophie interessirt, der darf auch kein Fremdling in der Geschichte ihrer Bildung seyn. — Die Geschichte der Philosophie hat einen wissenschaftlichen Werth als eine Vorschule des Denkens und Philosophirens, indem sie Aufschlüsse über die Methodik des wissenschaftlichen Denkens gibt, die Fehltritte und Verirrungen nebst ihren Ursachen und Folgen ins Licht setzt, worin die Reflexion einen reichhaltigen Stoff für die Maximen des Forschens, für neue An- und Aussichten findet — Belehrungen, denen die Philosophie, so lange sie im Bilden ist, nicht entbehren kann.“ Tennemann l. c. §. 30—31.

91. §. A' már Tanítójinak leckéji alól kimekedett Philosophiát-tanuló, ha kiformaltatására kedve van, járjon azontul a' természet' nagy iskolájába, ez végső, fő eszköz kimíveltetésére. Kine tudja, melly szűk, melly tökéletlen legyen a' szó- és írásbeli tanítás? Ez által a' sok nevekkal, értelmekkel, ideákkal öntetünk mintegy el; általa olly valóságos, eleven, hathatós képzetekre soha szert nem tehetni, mint a' látás, vizsgálódás's huzomos tapasztalás által. Azért nem is olly erős ösztön eszünk' foglalatostkodtatására az, mint imez. Azért Philosophia-Tanulóji csak ki, ki a' Természet' nagy lát-szinére. — A' ki ezen nagy iskolában is kitanulta magát, társalkodjék a' bölcs józan Férfiakkal, kiknek eszök az igazra feszül, 's szívök azért, a' mi jó és szent, ver. Mert ezek részszerént különös okoskodások' módja, rész szerént észrevételük által az észnek újjnál újjabb, különbnél különb élesztést, igazítást szereznek, ha az lankadt, vagy habozó; öszvekokzanássokkal is csak újjszikrát ütnek ki belőle. A' tanuló szobákban temetkezéssel, és a' világtól elidegenedéssel semmi nagyra, semmi jelesre nem mehet a' philosophiai ész, sőt téveledésének veszedelmében is forog's a' t.

92. §. Befejezésül Philosophiát-Tanuló! még ezeket jegyezzük meg: 1.) Figyelmedet egyszerre

többfelé ne oszlassd: mert eloszolva fogy, sőt elégtelenné is válhatik. 2.) Tétovázva 's könnyűdeden ne láss a' tanuláshoz: mert így mélyre nem hathatsz az igazság' titkaiba; csak a' tűrőknek zárja az fel üdövel kincstárát. 3.) Halkal 's huzomos figyelemmel 's elmélkedve tedd magadat a' belátásra képessé: a' munka-vissza tetszés, unalom 's más illy akadály fogy, szün a' gyakorlással. Semmi sincs, mond bölcs Seneka, olly terhes, a' mit az emberi erőlködés megne halladhatna az elszántt akarattýából: valamit csak az ész' parancsol magának — azt meg is nyeri (de ira 1. 2.). 4.) Az újjnak se szerfelett ellensége se keresője ne légy: az első téged másaknál oktanabbá, a' második fenn héjazóvá tenne. 5.) A' közjózan értelemre hajts: elne hitesd magaddal, hogy az egész világ oktan, 's te magad vagy okos. De egyvalakinek szavára se esküdj: mert egyik se jeleskedik csalthatatlanság' kiváltságával; a' tudományok pedig csak botlások, akadályok között vergődhetnek előbbre. 6.) A' legbölcsebbektől tanully: mert vajmi közösek és számosak az eleve itéletek, mellyek kisdod korunktól fogva reánk raggattattak. 7.) A' tudományos férfiakat tiszteld; kik fényt derítettek korunkra 's utat törtek életünk' jobblétére. 8.) Írásba-tétellel is gyakorold magadat a' bölcsélkedésben: *Studiosis tria necessaria: ingenium, disciplina et exercitium.* 9.) A' *Philosophia* holtig barátod légyen: *Aristoteles Philosophiam dicebat, inter prospera esse ornamentum, inter adversa refugium.*“ *Diog. Laërt. Lib. V.*

93. §. Bèvezetést a' *Philosophiára* irtak:

Baumgarten, *Encyclopaedia philosophica*. Halle, 1768. 8.

Einleitung in die phil. Wissenschaften. Bieg-
leb Joh. Christ. Coburg. 1789. 8.

Naigeon Encyclopaedie Methodique Philosophie Ancienne et Moderne. Paris, 1791. 8.

Heidenreich K. H. encyclopädische Einleitung in das Studium der Philosophie, nebst Anleitung zur philos. Literatur. Leipz. 1793.

Krug W. Fr. Versuch einer systematischen Encyclopädie der Wissenschaften. 3. Theile. Jena und Züllichau, 1796. 1804—5.

Eberhard J. Aug. Abhandlung von dem Begriff der Philosophie u. ihren Theilen. Berlin, 1778. 8.

Baader F. M. über das Studium der Philosophie. München, 1779.

Dietler W. Skizze der Philos. Mainz, 1786.

Eschenburg Joh. Lehrbuch der Wissenschaftskunde; ein Grundriss encyclopädischer Vorlesungen. Berlin und Stettin, 2. Aufl. 1800. 8.

Werdermann J. Gth. K. kurze Darstellung der Philosophie in ihrer neuesten Gestalt. Leipz. 1793.

Irwing C. Fr. Gedanken über die Lehrmethode der Philosophie. Berlin, 1773.

Friess Jacob System der Philosophie als evidente Wissenschaft. Leipz. 1804.

Abicht's Encyclopädie der Philos. Frankf. 1804. 8.

Pölit, die philos. Wissenschaften in einer encyclopäd. Uebersicht dargestellt. Leipz. 1813. 8.

Schulze's Encyclopädie der philos. Wissenschaften. Götting. 1814. 8.

Hegel's Encyclopädie der phil. Wissenschaften im Grundrisse. Heidelb. 1817. 8.

Kopp's Chr. Einleitung in die Philosophie. Berlin u. Leipz. 1825.

Vorlesungen über das Wesen der Philosophie. von Heinr. Schmid, Prof. der Philos. in Heidelb. Stuttgart, 1836.

PHILOSOPHIAI

É R T E K E Z É S.

A' Naturalismus, Pantheismus, és Theismusról.

1. §. Azokat, a' mik vagynak, külső vagy belső érzésünkkel, közvetetlenül, vagy közvetve, sejdíthetjük meg, 's a' külső tárgyakat ugyan térben kiterjedtt képzetekben, a' belsőket pedig az Énünk, vagy ennek munkáji' képzetiben terjesztyük elé. Ezen megismeretből a' gondolkodó erő, belső formái, 's törvényei szerént, tárgyaikat számkivétvén, elvontt jegyeiket összeillesztgetvén, közösök-nél közösebb értelmeket alakít; a' test, lélek, állat, vagy eset, a' többség, szükség, 's más e' féléeknek értelemait alkottya. Az esmértető ész pedig, egyesítő természetére nézve, az értelmekből olly egységeket, 's egészeket is hoz ki, mellyeknek mind azok vagy részei vagy feltételesei (Bedingte, Conditionata). Eszünknek ezen egységre, egészre-törekedése, Monismusnak nevezetik.

2. §. Azokból, mellyek kívülünk vannak, érzésünk-nél fogva tudatnak meg, testiek, azon esmértető ész, közvetetlen vagy közvetve összevonttétésöket nyomozván, kihozza, hogy minnyájan egy egészet tesznek, és mint ennek szintannyi részeit ezen előterjesztés alatt fogja felvilág: vagy természet. Azokból pedig, a' mik bennünk vannak, Énünk' munkái, nem testiek, lelkiek, gondolkodó erőnk' alkotmányai, az okokból, feltételek-

ből, állatokból, ezeknek fellebb, és fellebbikeikre emelkedvén, eredeti okokat, feltételöket, állat-tyokat (Urursache, Urgrund, Urwesen), mely már a' maga lételének, és mindeneknek kielégítő oka, feltételetlen feltétel, általlányos állat, hozza ki, 's ezen előterjesztésénél fogva tudja ki = Isten.

3. §. A' „világ és Isten“ tehát egymás ellenébe tétetett esméretek, ész-képek, Ideák, valamint a' testi és lelki dolgok is, a' melyekből eredtenek: a' világot a' kívülünk lévő dolgok; a' tapasztalhatók; Péter, Pál, föld 's ég teszik; annak minden részei végesek; feltételesek; azért ezeknek egésze is, a' világ, külső, véges, feltételelesen lévő. Az Isten ellenben nem tapasztalható, nem testi (lelki) nem véges: mert az ok, feltétel, állat' értelmiből háromlik ki, melyek tapasztalást haladók, nem testiek, nem végesek; azért ő tapasztalást haladó, lelki, feltételetlen végnélkül valóság.

4. §. Az ellenkezőképp valókat együtt, egyszersmind nem gondolhatni, egyetemben elő nem terjeszthetni: olly mit, mely test is, lélek is, karika és négyszöglet is, egyszersmind, nem gondolhatni; nem képezhetni; azért a' világot és Istent is egyetemben, vagy is olly mit, mely természet is, Isten is, légyen egyszersmind, helyesen nem gondolhatni; nem képezhetni, észvesztgetés nélkül.

5. §. Az eggyiségre, egygy egészre, törekedő ész' családkozásából történhet tehát az, hogy a' természet, világ, Istennek; vagy az Isten természetnek mindenségnek is tartassék. Azon vélemény, mely szerint a' Természet, a' világ, Isten is, vagy Természet-Isten van, Naturalismusnak; az pedig, mely szerint az Isten a' Természet, világ, minden is, avagy Isten-természet, Isten-minden van, Pantheismusnak mondatik. Azon vélemény pedig, mely szerint mind az Isten, mind

a' természet egymástól elrekesztetett egység, egymásra hathatás nélkül való egész, Theismus-nak neveztetik. Ezen legfontosabb tárgyakról bátorkodtam Philosophiára bevezetésem' fejezetül olly rövideden, mint csak lehetett, értekezni.

„Zwey einseitige Systeme. der Naturalismus und Pantheismus, sind aus dem Vorurtheile des falschen Monismus hervorgegangen: welcher die Einheit des Princips mit der Einheit des Wesens verwechselt, und, um diese zu erreichen, eines der beyden Glieder des Gegensatzes einseitig, und willkürlich ergreift, um in diesem das andere aufzulösen, und zu zernichten. So steht auf einer Seite der Grundsatz des Naturalismus: Alles ist Natur, oder alles ist bedingtes endliches Daseyn, und ausser oder über ihr giebt es kein Wesen; diesem entgegen behauptet der Patheismus: alles ist Gott, nur das Unendliche und Absolute ist wahres Wesen, ausser ihm ist nichts als leerer Schein und Schaum.“ Schmid. I. c. p. 224.

I. A' Naturalismus.

6, §. A' Naturalismus tekéntete szerént minden csak Természet; minden végesen, feltételes, van; van ugyan lélek is, de ez is szint úgy mint amaz a' Természethez tartozandó; a' természetén kívül, vagy fellül, nincs semmi: mert nem érezhető, nem tapasztalható; a' természet maga magának eredeti oka, fenntartásának is kielégítő oka, ugyan maga: azért Isten a' természet maga.

7. §. Ez a' tekéntet Locke János' empirismusból származott Angliában, melly szerént minden esméretünk a' tapasztalásból, 's tapasztalás szerént való csupán; a' mit nem tapasztalhatunk, nem is tudhatunk. Ezekhez képest az Isten léte-

lét is a' tapasztalásból igyekezett ő megbizonyítani, de sikeretlenül. Felkapatott az a' Materialistáktól, a' mult században Angol és Francia országokban; kik azt állították, hogy minden, a' mi van, test szerű (materia); dívatba hozatott leginkább a' Természet' Systemájának szerzőjétől, Báró Holbach-tól, és La Grangetól, ki nála házi nevelő volt. Ezek azt vitaták, hogy minden, a' mi van, az egész világ, csupa testszerű, materia; és Lélek tulajdon értelemben nincsen. Keletben van az mainapiglan azon Németek között is, kik semminek lételet se esmérík el a' Természeten kívül; a' Természet az ő Istenek.

8. §. Látni való tehát, hogy a' Naturalismus a' féltudóságan, 's a' fölületes esméréteken épült: a' ki belső természetét mélyebben vizsgálta, tudja, hogy esméréteink nem csak a' tárgytól, 's a' tárgyak szerént, hanem magunktól, és esmérő tehetségünk' formái szerént is valók; vannak tapasztalást haladó esméréteink is: ilyenek a' közönséges, szükséges értelmek, ítéletek, 's a' t. Tudja azt is, hogy vannak olyak is, a' mik nem test szerűek: mint a' magnesi, elektrumi, galvanismusi erők; tudja, hogy a' testszerű, p. o. a' fű, fa, vas, kő nem gondolkodik, se nem okoskodik mint Énünk. Tehát van nem testszerű lelki valóság is.

„Der Naturalismus ist die Denkart des gemeinen, oberflächlichen Menschen-verstandes, der Ideenlosigkeit, und des Leichtsinns. Wer die Welt nur nach der ersten Ansicht einer oberflächlichen Wahrnehmung beurtheilt, dem erscheint Alles in ihr nur endlich, beschränkt, bedingt, relativ, dem zeigt sich nur eine Kette von Verhältnissen und gegenseitigen Bedingungen, ohne einen letzten Grund, und ein selbstständiges Wesen. Diese flache Denkart war am Ende des vorigen Jahrhunderts von England und

Frankreich aus die herrschende und offen anerkannte der höheren, auf Bildung und Aufklärung Anspruch machenden, Ständen ganz Europa's, und lebt wohl noch jetzt, als die Gesinnung der vornehmen Gemeinheit, mehr als man glaubt. — In Deutschland aber waren und sind es die oberflächlich-Empiristen und ideenlosen Popularphilosophen, und Eklektiker, die sich zum Naturalismus bekannten, und bekennen. — Die Schöpfer des naturalistischen Systems in der neueren Zeit waren die englischen Empiristen. — Wie der Materialismus, so stützt sich der Naturalismus, auf empirisches Vorurtheil: nur das für wahr und wirklich zuhalten, was sich sinnlich wahrnehmen, oder aus dem Wahrgenommenen ableiten läßt.“ Schmid. l. c. p. 224 — 5.

9. §. A' Természet-Istenség ellenkezik nyilván esmértető eszünkkel több okokra nézve: 1) Tudjuk tapasztalásból, hogy a' természetnek részei mind változók, mulandók, végesek, határosak, mástól valók, mástól függők; szükség alá vettettek; egy sincs közülök változhatatlan, állandó, vég — határ nélkül — magától való, mástól nem függő, telyes szabadsággal bíró. Egyik se legnagyobb, örökös: mert minnyájan a' tér és üdő határai közé rekesztettek. Egyike se csupa állat, hanem másnak tulajdonsága is; egyike se csupa ok, hanem okozat is; egyik se csupa egész, hanem rész is; egyik se csupa egység, hanem öszvetett is egyetemben. Azoknak öszvesége is tehát, a' Természet, illy változandó, véges, határos, mástól függő, feltételes, szükségképp munkálódó, 's a' t. Az Isten ellenben, az ész'bizonyosága szerint, csak változhatatlan, vég-határ nélkül való, független, általlányos, szabadon munkálható, a' tér és üdő határin kívül, mindenek felett, magától való lehet. A' Természet tehát nem Isten.

2) A' Természet magának eredeti, kielégítő oka nem lehet: ha lehetne, vagy így lehetne, hogy a' Természeti dolgok' közül egyike a' másikatól, körben, az elsőtől kezdve az utolsóig, egymástól eredtenek légyenek; vagy úgy, hogy egymásból, a' legfelsőbbtől fogva a' legutolsóig lánczalatban, eredtek 's függők légyenek; mindenképp lehetetlen, hogy magoknak légyenek eredeti okaik.

Körben ugyan lehetetlen: a' természeti dolgokat úgy képzelhetni körben egymástól lenni, mint a' gyertyákat egymástól meggyúladni: legyenek a' körben lévő gyertyák A. B. — X. Y. 2) Az A gyertya ugyan meggyújthatta a' B. ez meg' a' C. gyertyát, 's így köröskörül a' Z. gyertyáig, de az A. gyertyát kigyújthatta meg? Se a' B. gyertya meg nem gyújthatta: mert másképp az A. gyertya gyújtva is volna, nemis: gyújtva volna, mert a' B. gyertyát gyújtá ő meg; nem is volna gyújtva: mert a' B-től gyújtatott volna meg. A' Z. gyertya se gyújthatta meg hasonló elmondás nélkül: mert így az A. gyertya gyújtva is volna, 's nem is: gyújtva: mert attól gyújtattak meg a' gyertyák köröskörül kezdetiképp; nem volna megis gyújtva: mert a' Z. gyertyától gyújtatnék meg. Szükség tehát az egész gyertya körén kívül valakinek lenni, ki az A. gyertyát meggyújtja.

Lefüggőleg is lehetetlen, hogy a' természet magának légyen kielégítő oka: lefüggőleg úgy képzelhetni a' természeti dolgokat mint valamelly lánczolatot, mellynek legfelsőbb szeme légyen A. a' legalsó Z. Hogy az A. B. C. D. — Y. Z. szemek létele az A-tól függjön, könnyen gondolhatni; de kitől függjön az A. szem, elnem nem gondolhatni, 's így az egész lánczalat' függőben létele is kitől légyen, megfoghatatlan. Szükség tehát az egész lánczalon kívül valakinek lenni, kitől függjön az A.

szem 's így az egész láncolat is. Tehát, hogy a' természet maga legyen lételének kielégítő oka, tel-lyes lehetetlenség.

3) Azon esmértető ész' bizonyossága szerint, ha a' Természet volna Isten, Isten se volna: az, a' mi ellenmondó tulajdonságu, nyilván lehetetlen; az ellenkezőképp való = semmi, nincsen. Már pedig illy tulajdonságu valóság volna a' Természet-Isten: magától és mástól, végesen 's vég nélkül, feltétele- sen 's feltétetlenül, szükség- és nem szükségképp való, testszerű és lelki valóság volna; a' mi lehetetlen; a' mi nincsen. Ha tehát a' Természet-Isten volna az Isten; Isten se volna. Az az: a' Természet — Istenség szoros következtetéssel az Is-ten-tagadásra viszen.

„An wenigsten aber ist in diesem System ein über die Natur erhabenes, höchstes Wesen, ein Gott denkbar; der Naturlismus ist vielmehr gerade seinem innersten Wesen nach schlechthin Atheismus. Die Grundsäulen der Tugend und Frömmigkeit sind in diesem Systeme umgestürzt: dem Leben ist sein innerster gehaltvoller Kern geraubt; und nur die leere hohle Schaaale ist noch übrig geblieben, und die Welt ist eine anfangs- und endlose Kette vorüber-schwindender Erscheinungen an das Band einer starren und unzerreissbaren Naturnothwendigkeit zusammen gereiht, ohne Grund und ohne Zweck des Ganzen.“ Schmid. l. c. p. 227.

10. §. A' Természet-Istenség színt úgy ellen-kezik cselekedtető észünkkel is:

1) Parancsolja az, hogy magunkat, és mása- kat becsben tartsuk; mint czélokat, ne mint esz-közöket tekéntsük: ez a' Természet-Isten alatt le- hetetlen: színt olly buhórékok vagyunk mí keblé- ben mint a' vizhabok; színt olly porontyok mint a' pondrök; színt olly eszközök mint a' kő, fa, tűz, víz; árvák vagyunk mí, nincs Atyánk; szám- kivetettek, nincs Hazánk; Ridegek, nincs Gaz-

dánk; elhagyattak, nincs a' természet' viszontagságitól menthetünk; terhei alatt segítünk, pusztítása ellen szabadítunk, 's a' t. nincsen.

2) A' mi halhatatlanságra vágyódásunk csúf csalattatás: elsodortatunk e' föld' színéről mint a' porszemek a' szélváltól; elnyeletünk a' természet' méhétől, mint a' vízcseppek a' tenger' mélyétől; eltűnünk mint a' szappan buborékok előbb utóbb egészen, személyes fennmaradásunk, 's magunk' tudta nélkül.

3) Csufabb a' csalattatásunk még szabadságunkra nézve, melyet magunkban érzünk, 's valónak tartani kéntelenítettünk: holott a' Természet-Is tenség' birodalmában minden csupa szükség; mérő öszveköttes, előre elhatározottság (Determinismus); rablánczokon nyögés tehát a' mi részünk.

4) Boszontás valóban a' cselekedtető észől az, hogy még lelkünkre parancsolja: a' jónak cselekedtetét, és a' rosznak távoztatását: holott a' Természet-Isten' országában nincs hatalmunk jót vagy rosszat, hanem csak jót, rosszat, ammint jó, cselekedni; sőt erkölcsi se jó se rosz nincs is, nem is lehet; ha nem minden csak természetiképp-való.

4) Még nagyobb boszontás tőle: minket a' szüntelenül magunk' tökéletesítésére sürgetés az ehhez képest boldogulásunk' fejében: ki annak tudója, elítélője? ki ennek megadója, bizonyos hív megadója? Ezek a' Természet-Istentől kitelhetetlenek: vakon szórja ő javait, sujtsa csapásait; a' jó lelkű jámbort, 's a' rosz szívű gonoszt lábai alá egyaránt tiporja.

„Wie armselig, wie trostlos, wie leer ist der Naturalismus! Ist alles nur Natur, alles nur Materie; so giebt es in der Welt keinen Gott, keinen Vernünftigen Urheber und Regierer der Welt, keine

vernünftige Weltordnung, keine Weltzwecke: denn Gott ist ein Geist, und höchste Vernunft; ist alles nur Materie, so giebt es in dem Menschen keine Freiheit, kein Sittengesetz, kein ewiges Leben, und keine ewige Bestimmung. Nur wer auf alles Höhere und Heilige im Leben, auf Religion und Sittlichkeit, auf Glaube und Liebe, auf Recht und Freiheit verzichten kann, nur wer sich nicht scheuet die Welt als ein Grosses Maschinenwerk, zusammengesetzt aus zahllosen kleineren Maschinen, sich selbst als eine etwas feiner eingerichtete Maschine als die andere Wesen, oder als eine etwas klügere und cultivirte Bestie betrachten, als die anderen in den Ställen, Weiden, Wäldern, und Wüsten, nur der kann sich mit ganzer befriedigten Seele zum Naturalismus bekennen. Und welcher Mensch kann dieses? Wem muss nicht diese Weltansicht unerträglich und abscheulich dünken? Zurückschrecken müsste das bessere Gefühl vor dem Gedanken, in einer Welt von Atomen zu leben und uns selbst ein Atom zu betrachten, deren Bewegungen nicht Wirkungen des eigenen inneren Lebens sind, sondern wie ein ewiges Uhrwerk nach unabänderlichen Gesetzen todt abspielen. Schaurig vernichtend ist das Gefühl, womit der Naturalist die Welt als ein grosses Leichenhaus denken muss, angefüllt mit zahllosen Leichen, die zwar gespenstisch Leben zeigen, aber nur zum Schein; denn im Inneren herrscht nur der Tod. Unbegreiflich würde es seyn, wie irgend ein Mensch Naturaliste seyn könnte, wenn der Mensch nicht so häufig besser und reicher wäre als sein System.“ Schmid. I. c. p. 204—6.

A' Naturalismus, mely mind esmértető mind cselekedtető eszünkel illy nyilván ellenkezik helyes, igaz nem lehet.

II. A' Pantheismus.

11. §. A' Természet-Istennek, vagy Világ-Istenségnek az Isten-Természet, vagy is Istenmündenség átellenébe tétetett családkozása a' Monismusnak. A' szerint a' Természet Isten, a' Ter-

mészet Isten is; e' szerint ellenben az Isten a' természet, a' világ is, minden is. Csak egyetlen egy egész van, az Isten; ennek részei minden természeti, világi dolgok; az egy Isten van igazán, valóban, 's mindenképpen ő benne vannak; minden ő különbéféle kifejtődésiben 's jelenetiben; innen neve Isten-mindenség = Pantheismus. Csak egy az állat (substantia), melly magától, általlá-nyosan és vég nélkül való, mellynek mindenképpen, a' mik vannak, vagy lehetnek, tulajdonságai, eseti, vagy módosulati: azért ez minden-egy, vagy egy-mindenség-vallásnak is mondatik (*ἐν καὶ παν*).

„Darum heisst diese Lehre All-Eins Lehre: denn Alles ist in ihr Eins, es giebt nur ein Wesen, einerley Realität, nämlich das Absolute, Gott, und das Eins-Gott, das Absolute, ist zugleich das All, die Welt, denn alle Manigfaltigkeit des Daseyns ist in dem Einen Wesen aufgehoben. Alle Verschiedenheit und Manigfaltigkeit, alle Vielheit der Wesen ist nur Schein, schwimmt seinem Wesen nach in dem All-Eins (*ἐν καὶ παν*).“ Ancillon zur Vermittlung der Extreme in den Meinungen. Th. 2. S. 304.

12. §. Távul légyen, hogy mi is minnyájakat, kik az Istennek tulajdonítanak mindent, vagy Istent mindennek mondottanak főképpen, Pantheistáknak tartjuk: másképp Sz. Pált is szükség volna illyennek vallanunk, ki mondá: az Istenben élünk, mozgunk és vagyunk- ő félek is vagyunk.“ (Apost. csel. k. 17, 28). De azt szükség elese-mernünk, hogy az Isten' mindenítése igen régi, már az első görög Philosophiai iskolákban kitűnt az kivált az Eleaiban; vallá azt nyilván Xenophanes; szított hozzá az Isteni Pláto is. Lehatott az a' keresztény világra is: kivált az újj Platonikusokban, és az úgy nevezett Mystikusokban örökölt meg. Tanítója lön a' kilenczedik században Scotiai Eri-

gena János, a' XI-ben Abelárd Péter, de legregibb, 's inkább elterjedt a' Napkeletieknél; a' Kabbalisták, Alexandriai Iskolások is hozzája tartozandók. A' Tudományak' újjnapra verradta utáni Pantheisták löttek Nalai Bruno Jordán, Böhme Jakab, 's Spinoza Benedek. A' mi üdönkben divatba hozatott az Idealisták által, kiknek fejei löttek: Fichte, Hegel, Schelling. Követőjik szint olly számosság mint Tanítványaik. Szóllott rólok bőven Vecsei Jósef az idei Tudományos gyűjtemény' második kötetében az első szám alatt.

15. §. A' Pantheismus két kútforból fakadott ki: 1ső a' tudatlanság, ész-kiformálatlanság, melly a' régi üdőknek, és a' napkeleti nemzeteknek állapottya volt, 's az is maradott maig a' napkeletieknél. A' józan értelmű, jámbor lelkű ember se a' világ, se az emberi nem' eredetét nem gondolhattya kielégítő ok, Isten' létele nélkül; azoknak minden viszontagságak, 's változások' ellenére is állandó czélerányos rendben-tartójának, igazgatójának, nem esmérhet mást egyéb az Istent; de a' mindenre gondviselőt nem képzelheti magának mindenütt jelen-létel nélkül, és a' mindeneknek az Istentől függését a' vele-eggyesület nélkül; az Istennel tehát mindent öszveköttetve, eggyesítetve; az Istent és mindent eggynek, eggy egésznek képzi, és minteggy érzi*). — Ez a' kiírthatatlan Mysticismusnak eredeti kutfeje főképpen. A' Pantheismusnak második, nem különben kiszáráthatatlan kutfeje a' vizsgálódás' mértékletlenségében áll: az emberi ész' természete t. i. a' mindent-eggyesítésre szüntelen törekedés; ennél fogva a' szertelen vizsgálódok minden azokat is, mellyek magokban eggyesíthetetlenek, eggy legfőbb értelemben akarják megfogni, előterjesztetni; eggy értelemből mindent kifejtetni; ha a' helyes Logika az öszve nem

illőknek egyesítését tiltja is, és az ellenkező váltoágaikat lehetetlennek kiáltja is; azért esküdte ellenségeik ök a' Logikának; ezt vagy megvetik, vagy elcsavarják. Más az: gondolkodásunk természete magával hozza: hogy valamit meg nem érthetünk ellenmondójának gondolása nélkül; a' végesen valókat, a' véghetetlennek, a' feltételeseket az általlányosnak gondolása nélkül meg nem érthetjük: a' szertelen vizsgálódó tehát kap az általlában, vég nélkül valón, kit Istennek mond, és ez alatt tekint, és vall mindent; az Istent mindenesíti.

*) Ahnung ist die Vorstellung eines Gegenstandes, der noch nicht mit Klarheit in das Bewusstseyn getreten ist, sich aber demselben schon zu nähern beginnt; also eine Art von Vorempfindung oder Vorgefühl. Solche Ahnungen sind oft nur ein Spiel der Einbildungskraft, und können daher leicht täuschen. — Das Ahnen ist gleichsam ein Erwachen des Geistes, der Anfang der Richtung oder Thätigkeit desselben. Es wäre eben so thörig auf Ahnungen zu vertrauen, als auf Träume, und beyde keine sichere Richtschnur des Handelns im Leben an die Hand geben. Wer aber gar den Glauben oder die Wissenschaft auf Ahnungen erbauen wollte, würde nur ein Luftgebäu aufführen.“ W. Tr. Krug. Lexikon art. Ahnung.

14. §. Tisztátlanok, zavarosak a' Pantheismusnak ezen kútforrásai: a' mi az elsőt illeti: itt az előérzés (Ahnung) a' kútforrás, melly legtöbbnyire is az észrevételnek csak ébredése, a' meg tudás' felserkenése; a' képzelődésnek közönségesen játéka, a' szemnek káprasztatása, az ész' vesztetése: tiszta, telyes igazi esméretek az tehát nem addat; az Isten, a' mindenség, általlában érezhetetlen, tapasztalást haladó tárgy; a' ki mindazonáltal Isten — esméretit azonn építi, homokon, sőt lehetetlenségen építi; 's a' családkozás zsalmánya, 's hite fundamentomatlan (Aberglaube). Szint

illy sikertelen annak másik kútfeje is a' szertelen vizsgálódás (Speculatio): a' gondolkodás, mihelyt törvénytelen, határain túl tör, csupa elme futtatás; tündér világban csatangolás, 's maga-ámitás (Wahn): az ellenkező tulajdonságaoknak egybefogása nem értelem, hanem valótlanság; 's az általlýában való annál fogva, hogy gondoltatik, még nincsen; csak az van valóban, a' mi tapasztalható is közvetelenül vagy közvetve egyetemben. Az első tehát elégtelen, a' másik meg' üres kutfő az Istennek megmindenesítésére.

„In dem Pantheistischen Gefühl: alles ist Gott, und ausser Gott Nichts; wir selbst sind unserem Wesen nach ganz in Gott, haben Theil an Gott; lernt der Mensch sich selbst, sein eigenes Wesen, seine Persönlichkeit, sein Bewustseyn, seine Besonnenheit, und Thatkraft ganz von sich werfen, und sich ganz der bezaubernd einschläfernden Selbst-vergessenheit des Seyns in Gott und des Genießens göttlicher Seligkeit hingehen. Darum ist der Pantheismus von jeher am lebhaftesten von dem Mysticismus ergriffen worden, der die persönliche Selbstständigkeit passiv an das Unendliche und an Gott hingiebt, und nicht selten hat diese pantheistische Theorie jener mystischen Annihilation oder Absorption des individuellen Lebens in der göttlichen Substanz zum Schutze gedient, die von manchen orientalischen Mystikern, im Occident aber auch von den s. g. Quietisten, als das höchste Ziel erstrebt wird.“ Schmid. I. c. p. 237 — 8.

15. §. Az Istennek megmindenesíte, vagy az Átallányosnak megistenítése csalatkozás, közönségesen: 1) a' theoretikai tekéntethen: mert először: se a' gondolás, se a' következtetés tárgyképp (objective) valóban-lételt (existentiam) nem szerezhet; ezt csak a' közvetetlen, vagy közvetve-tapasztalás adhattya; a' gondolási, vagy léhozási tárgyak létel nélkül szükölködők, üresek, mérő formák magokban; már pedig az Isten

mindenség, vagy Általlányosság illy gondolási, 's kihozási tárgy, csupa forma; azért valóban-létel nélkül szükölködő, üres kép (Idea); az Isten-mindenség, vagy Általlányosság tehát valóban nincsen, nem is lehet. 2szor: Ha a' világ illy általlányossági Isten, mindenségi egész, vagy egység; úgy a' világ, természet, mindenség nincs valóban; mi se vagyunk, ég, föld, nap, hold, 's a' t. sincsenek: mivel a' mi magában nincsen valóképp, az mint egész, mint egység, se lehet valóban; és a' mi magában nincs, annak részei sincsenek valóban. 3szor: ha minden Logika ellen feltesszük is, hogy az általlányos valóság magában, és valóban van; feltesszük azt is, hogy ezen általlányos valóság az Isten; az Isten-mindenítés, vagy Általlányistenítés meg nem állhat gondolkodásunk' törvényei szerint: mert ezen felvételben csak úgy lehetne az Isten minden, ha az ég, föld, nap, hold, csillag, ember, tehén, tűz, levegő, vörös hagyma is Isten volna: ez Polytheismus volna, de a' világ nem volna valóképp világ: Ha minden Isten volna, a' belőle kifolyás által, vagy a' tőle elesés által (per emanationem velper decessum, Abfall) való volna; a' kifolyás, milylen a' sugaraké a' napból, a' hálóé a' pókból, a' régi eggyügyűség' képzelete volt; az elesés Hegelnek felvétele; mindegyik mind másik képp lehetetlen, hogy az Isten minden, ég, föld, ember, fű, fa 's a' t. legyen: mert ha az Isten egyes, lelki állat, abból semmi rész ki nem folyhat, semmi el nem szakadhat, el nem eshetik; ha az Isten öszvetett, testi: akkor a' mi belőle kifolyt vagy elszakadt, nem maga, és vele nem azon eggy: ha nem más: a' nap' sugára, a' pók' hálója nem maga, nem ugyan azon eggy, hanem más, külön-

Más az: úgy szükség nekünk az általlányost, az Istent, gondolnunk, mint magától, határ, hiány, vég-nélkül valót; magán álló (Selbständig) szabadon munkálódó állatot: másképp nem általlányos, nem Isten; kívül pedig mindent úgy tapasztalunk, mint mástól, határozottan, hiányosan végesen valókat, egészen vagy résznyire szükségképp munkálódó állatokat; ha az általlányos, ha az Isten minden volna egyetemben, ellenmondói valóság volna; az az: nem is volna valóban; 's így az Istenmindenítés, az általlány-istenítés mind az Isten' lételét, mind magáét is lerontya; eszmérünkkel, helyes gondolkodásunkkal tehát éppen egyezhetetlen.

16. §. Az Isten mindenítés, vagy Általlány-istenítés csalatkozás nem különben praktikai, erkölcsi tekintetben is: 1) Úgy tekentyük, úgy érezzük mi magunkat mint magunkon-álló személyes állatokat (Selbständiges, persönnliches Wesen); ha az Isten minden, az Általlányos magánállóság egyedül; 's minden más annak csak tulajdonsága, módosulata, megjelenése; úgy mi magánállóságok, személyek szint úgy nem vagyunk, valamint gondoliatunk tanulmányunk, a' nap' fényre 's sugára, melegítése 's a' körnek egyik pontya, nem magán állóság, nem személy. 2) Úgy érezzük, úgy esmérjük mi magunkat, mint szabadokat, így is amúgy is, jó 's rossz tette is, magunkat elhatározhatókat: ha az Isten minden, az általlányos egyetlennegy állat, úgy mi szabadok nem vagyunk, nem is lehetünk; az Isten, az általlányosság a' mi elhatározónk; az lehet elhatározó, a' ki állat, személy: ilyen pedig az Isten, az általlányosság egyedül; olly kevéssé vagyunk mi szabadok mint az óra mutatója, vagy a' malom keze, vagy a' gondolatunk. 3.) A' cselekedtető

ész a' törvény' telyesítésére, a' jónak gyakorlására, 's a' rosznak távoztatására kötelez minket: de hogy' tehessünk neki eleget, minekutánna a' jónak vagy gonosznak tétele szabad hatalmunkban nincsen? Sőt hogy' is tehetnénk mí jót vagy roszat, minekutánna nem magunk, hanem az Isten, vagy általlány határozza el tetteinket? De mi több: a' tettünk se magunké, hanem az elhatározó oké, az Istené vagy általlányé a' jó vagy rosz tett. Az órában a' helyes vagy helytelen üdö-jegyzés nem a' mutatónak, hanem a' rugónak munkája. 4.) Hogy magunkat halhatatlanoknak tart-suk, az Isteni tulajdonságak és minnen határ nélkül tökéletesebbülhetésünk erkölcsiképp teszi szükségessé; de halhatatlanok vagyunk-e, lehetünk-e, ha előbb utóbb az Istenség vagy általlányosság' méhétől elnyeletünk személyes fenn maradásunk, és magunk' tudta nélkül? Halhatatlan-e a' cserép, melly eltöretve ismét földdé lészen? halhatatlan-e a' barom, nem tudván semmit magáról? 5.) Az erkölcsi tökéletességünkhez képes-ti boldogulásra vágyódásunk elolthatatlan, helyes is: mert az ész is azt helybe hagyja, kívánnya is: de erkölcsiképp boldogulhatunk-e, minekutánna az erkölcsülés tőlünk kitelhetetlen? Boldogulhatunk-e minekutánna itt viszontagság, kinszenvedés, pusztulás, sironkontúl pedig eltűnés vagy átváltozás a' részünk? Az Istenmindenítés, vagy általlány-istenítés tehát a' mi erkölcsi valóságunkat, szabadságunkat, egész méltóságunkat le rontja egyetemben. Erre nézve is ellenkezik tehát az helyes gondolkodásunkkal és esmérteinkkel.

„Die Unsterblichkeit ihrem Wesen nach ist nichts Anders, als die selbstständige Wesenheit des einzelnen menschlichen Geistes. Diese Wesenheit aber wird hier bestritten; der menschliche Geist ist nichts

Selbstständiges, und wie er als eine Erscheinungsweise als Schattenbild des göttlichen Seyns aus diesem hervorgegangen ist, so löst er sich wieder auf und hört damit auf, ein Individuum zu seyn. Oder wollte man behaupten, wie es wohl hier und da zur Rechtfertigung des Pantheismus geschehen ist, der Pantheismus zerstöre darum nicht nothwendig die Unsterblichkeit der Seele, weil es auch denkbar sey, dass Gott sich auf bleibende Weise in den einzelnen menschlichen Individuen manifestire: so wäre diess doch nur eine Stabilirung eines Scheinlebens, aber kein wahres ewiges Leben der Menschengeister. So wäre also das religiöse Bedürfniss wenigstens nur einseitig befriedigt, auf der andern dagegen, nämlich der der Selbstständigkeit und Freyheit des Menschenleben auf das Empfindlichste verletzt.“ Schmid l. c. p. 240.

17. §. Különösen: Spinoza Pantheismusa e' kitételen épül: Állat (substantia) eggyetlen egy van = Isten; de ezen felvétel több észre vételeket szenved: 1.) ugyan: az állat honnét? miért van? Az állat gondolási forma, értelem; tárgyatól elvonatott alkotmány, lételét vagy nem lételét magában nem foglallya; a' gondolas pedig lételt nem adhat; ezt csak a' tapasztalas teszi bizonyossá; az állat pedig tapasztalhatatlan: Spinoza állattya tehát valóképp nincsen. A' mi nincsen, annak tulajdonságai, jegyei sincsenek valóban: állattya tehát honnét és miért van eggyetlen egygy? Az állat az egyetlen egységet se érteti magában; az egyetlen egység van-e vagy sincs? Ezt csak a' tapasztalása tudattya ki; melly itt lehetetlen. Mondja ugyan Spinoza: az állat az, melly magában van, magától értetik meg; az az: kinek értelmére más dolog' értelme, mellytől formaltassék, nem szükséges; de ez magában való, magátóllévő (ens a se, per se subsistens). Az állat értelme tehát egészen megmásíttatott, elcseréltetett. De ha ezen értelemben vesszük is: a' magában

lóság is értelem, gondolási forma; és létel nélkül szűkölködik, ha a tapasztalással meg nem bizonyítottatik; ezt pedig Spinoza nem tette. Mondja tovább: az állat véghetetlen kiterjedésű 's gondolásu: ez annyi mint; az állatnak véghetetlen kiterjedtsége, 's gondolása van. Ez a' van ismét honnét 's miértvaló? A' van vagy nincs csak a' tapasztalással tudatik ki, hogy pedig az állatnak véghetetlen kiterjedtsége 's gondolkodása légyen, ezt nem tapasztalni, nem is tapasztalhatni; sőt a' gondolás' eredetére 's természetére nézve nem is gondolhatni; a' végtelen kiterjedtségű, 's gondolásu állat tehát képtelenség. Más az: az egyetlen egy egyes állat, hogy' lehet kiterjedtségű 's gondolásu is egyetemben, az az kétféle is? Mondja ugyan, hogy az állatya magában egyes (quoad substantiam); de a' mi magában egyes, hogy' lehet mindazonáltal kétféle a' dolgokban? Hogy' lehetnek a' dolgok beune kétfélek? — Tovább meg' állattyát végessé és végtelenné, testé és lélekké, és mindenfélévé, jóvá és rosszá, is teszi. Az Isten véges és végtelen, test és lélek, jó és rossz nem lehet. Sőt a' minek ellenmondó jegyei, tulajdonságai vannak, az lehetetlen magában, nincs is. A' Spinoza állattya-Istene, tehát lehetetlen, nincs is; az az: philosophiai rendszere egyenesen az Isten-tagadásra vezet. A' szabadságot meg' olyannak tartja, melly az ő természetének szükségéből van, és a' cselekedetre egyedül magától határoztatik-el. Ezen minden előterjesztett okok nélkül magunk-elhatároztatása lehetetlen, valótlan; az ember tehát szabadsága nélkül szűkölködő 's a' t.

„Obiter observamus Benedictum Spinoza istius modi afferre definitiones substantiae et libertatis, quarum vi nonnisi Deus substantia atque ens liberum esse potest. Etenim substantiam definit per id, quod in se est et per se concipitur: hoc est id, cuius conceptus non indiget conce-

ptu alterius rei, a quo formari debeat, et eam rem liberam esse dicit, quae ex sola suae naturae necessitate existit, et a se sola ad agendum determinatur. Quis definitiones istas attente considerans non videat, priorem esse potius entis a se definitionem? Quod cum sit solus Deus, ea utique nonnisi ipsi convenire potest. Quis porro non videat, soli Deo convenire, quae in definitione entis liberi sumuntur? Nam sola sua necessitate existere est denuo proprietas entis a se, quod solus Deus est, et prorsus independenter ab omni re alia se se determinare, denuo nonnisi Dei est.“ Logices p. p. 96—7.

18. §. Fichtének Pantheismusa az Énen 's ennek erkölcsi rendén épül: Énnye általlyában való; ennek nem-énnye, teremtménye, minden; erkölcsi rende a' bizonyossága, hogy van Isten. Ezen Én-istenséget is azon nehézségek 's képtenlenségek nyomják, melyek az Isten-mindenséget közönségesen, 's Spinoza állattyát különösen: Énnye elvontt értelem, belső érzésünk' formája, bizonyos tárgy nélkül való, 's így létel nélkül szükölködik, melyet csak a' tárgy' tapasztalása adhat; az elvontt én pedig tapasztalhatlan; tehát a' valóban nem lévő Énnek nem-ényei, minden teremtményei, erkölcsi rende is, valóban lehetetlenek, nincsenek; 's így Énünk sincs, ennek szabadsága, halhatatlansága sincs - valóban. De ha énnjét valóban lévőnek vesszük is, a' nem-ényei merő gondolatok, ellenképek lévén, az Én-Istennek be nagy magánosság 's világának be iszonyu pusztaság a' sorsa, ammint eggy Genialis Író észrevette!! Az illy általlyányos, magános Isten, Isten se volna.

„Der Widerspruch des Pantheismus gegen die gewöhnliche Weltansicht wird in dem Fichte'schen Idealismus noch bedeutend verstärkt; da nach ihm nicht bloss die Sinnenwelt, oder die Welt des Endlichen, sondern die ganze Welt, Natur und Men-

schen, Gott, Natürliches und Uebernatürliches, Körperliches und Geistiges, kurz die ganze Wirklichkeit ausser dem Ich vernichtet wird. Nur das Ich allein mit seiner Thätigkeit hat wahre Wesenheit; die ganze Aussenwelt ist nur Schein und Trug; ist nur ein leeres, wesenloses Bilderspiel, das das Ich selbst erzeugt und wieder verschwinden lässt, nur Widerschein des göttlichen Ichs. So findet sich das Ich allein in der unermesslichen Öde, Leerheit und Nichtigkeit, die es umgibt. — Was ist kläglich, als das müssige, zwecklose, vornehme, insularische Leben, das diess Ich führen muss; er hat nichts zum Umgang, sitzt die ganze Zeit und Ewigkeit da u. s. w. Joh. Paul. Clavis Fichtiana p. 65—68.

19. §. Hegelnek Pantheismusa a' tisztán vett min, vagy ezen: van (Seyn) épült; ennek ide's tova, vissza és átellenbe vergödése (umstürzen) minden. A' tisztán vanság (Seyn) az Isten's minden azen Istennek esete és elesete (Fall u. Abfall). — A' tiszta mi, vagy van, elvontt értelem, a' tiszta vanság, gondolási forma; melly tárgyképp nincsen, valóban nem lehet; a' valóban lételt nem a' gondolás, hanem a' tapasztalás bizonyította bé. A' nem-lévőnek minden tulajdonságai kitünései is nem lévők. Hegel' Istenének tehát's ennek minden esetinek, elesetinek, nincs lételők; azért se istene, se mindensége valóképp nincsen. Istenének vergödései, kitünései szükségképp valóók, tehát a' mi szabadságunk, erkölcsiségünk lehetetlen; halál a' vanságnak eltünése; tehát a' mi életünk csupa látszat; halhatatlanságunknak nincsen helye's a' t. Az illy általlányos valóság se lehet Isten.

„Wir haben schon oben an Spinoza's Lehre die Unmöglichkeit nachgewiesen, bloss auf speculative Weise auf den Begriff des Seyns oder der Substanz die modi des Denkens und der Ausdehnung, hervorzubringen, und dass dafür immer im Geheimen

die Erfahrung bestohlen werden müsse. Diess trifft auch den Hegel'schen Pantheismus. Sein reines oder absolutes Seyn ist nichts, als die leere, logische Allgemeinheit, die leere, modalisch assertorische Form der Existenz. Das Denken oder Erkennen fällt also unstreitig, in sofern es existirt oder wirklich ist, ebenfalls unter diesen leeren logischen Begriff des Seyns; aber daraus herausconstruiren, ableiten, entwickeln, erschliessen lässt es sich gar nichts, weil gar nichts darin enthalten ist, also auch nicht der Begriff des Erkennens oder Denkens. — Wie der Pantheismus vergebens aus seiner leeren Form der Einheit eine Welt herauszuconstruiren versucht, so bemüht sich auch vergebens aus seinem leeren Allgemeinen oder leeren Prädikat des Seyns irgend ein besonderes Seyn hervorzubringen. In diesen beiden Fällen liegt der Fehler in der Verwechslung der logischen Bedingtheit mit der metaphysischen.“ Schmid l. c. p. 263.

20. §. Schelling Pantheismusa pedig az ugyan azonság, vagy a' mindegyiség' pontyán épül. Az ugyan-azonság, vagy a' mindegyiség' pontya, az Isten; annak mindenféleképp kénytelen mozdulat által tétele, az ember, a' világ, 's minden; Istene minden; eggye minden. — Ezen általlány-istenség, eggy-mindenség is valóban: mert az ugyan-azonság, mindegyiség pontya is, gondolási forma, csupa értelem, szintűgy mint Spinozának állattya, Fichtének tiszta énnye 's Hegelnek elvonnt vansága, mie; ezeknél csak annyival különb, hogy láthatóképp ezen forma által $A = A$ adattathatik elő. Az maga gondolasi, ez meg' képzeti forma; de a' formának nincsen magában létele; ezt csak a' tapasztalás biztosíthatja, mellynek az ugyan-azonság, vagy a' mindegyiségi pontban nincs helye. A' valóban nem lévőnek pedig minden tételi valóban létel nélkül szükölködnék; Schelling ugyan azonsága-mindegyiségi pontya is tehát, mindenségével eggyütt, valóképp

nincsen, nem is lehet. Azoknak tétéleik pedig, kénytelen mozdulatok lévén, szabadságunkat 's erkölcsiségünket kirekesztik; halhatatlanságunkat pedig lehetetlenné teszik.

„Selbst Schelling's Pantheismus, ungeachtet seines phantastischen Aufputzes und schwärmerischen Schwunges, hat doch in seinem Kerne diese logische Natur. Schon oft ist es mit Recht bewiesen worden, dass seine Identität — des Idealen und Realen, oder des Subjectiven und Objectiven, oder sein Indifferenzpunkt — nur eine leere wesenlose Abstraction sey, und in der That haben wir darin wieder nur jene logische Einheit, jenen allgemeinsten Begriff, worin alle Gegensätze aufgehoben sind. Seine sogenannte intellectuelle Anschauung ist eigentlich das reine Denken, d. i. das Denken des reinen Seyns. Ausdrücklich aber spricht diesen logischen Sinn das neueste pantheistische System Hegels aus, indem er den allgemeinsten Begriff des reinen Seyns selbst als das Absolute oder Gott, und die dialectische Entwicklung des Begriffs als die Entwicklung des Seyns betrachtet.“ Schmid l. c. p. 236.

21 §. A' Pantheismus' veszedelmessége közönségesen abban áll, hogy lehetetlené teszi az igazi, valóságos religiót, eme emberiségünk' fő díszét, eszünk' legbecsesebb adóját, szívünk' legdrágább kincsét, társaságos életünk' közjává, minden hatalom' istápját a' lelki jóságunk' gyámolát, 's a' silány, alacsony Mysticismusra hódúl. Ősi régisége, messze-Philosophusok közt is-elterjedsége; igazságáról 's helyességéről senkit meg nem győzhet, a' ki annak kútfejeit tudja 's csalfaságát esmeri; és emberi méltóságáról le nem mondott. Philosophusaink is csalatkozásaikat már átallani és a' helyes Logika által kiformáltt ész' bizonyosságát követni kezdik; 's a' Pantheismus ellen hadat indítottak. A' jelessebbeket említettem a' külömbféle Philosophiai rendszerek' vizsgáltatásában. Lásd a'

Tudományos Gyűjteményben 1835 - diki XI. és XII. 1836-diki. I. III. kötetekben.

„So hat neulich Heine (Salon Th. 2.) in seiner mehr geistreich witzigen als wissenschaftlich gründlichen Weise versucht, als die Tendenz unserer Zeit den Sieg des Pantheismus über die Beschränktheit des christlichen Deismus darzustellen. Allein wer schärfer in das innere Wesen dieses Philosophen eindringt, der wird bald die Hohlheit desselben einsehen, und in der vorherrschenden Neigung unserer neuesten deutschen Philosophen zum Pantheismus mehr eine Verirrung der Mode, und eine Krankheit der speculativen Ueberzeugung u. des excentrischen Wahnes bemerken. Und wenn E. J. Kraus (s. Jäsche: Pantheismus, Bd. I. S. 8. ff.) äussert: es bewähre sich ihm Pantheismus schon dadurch, dass er am Ganges, wie am Rhein, und im Zeitalter des Xenophon, wie des Spinoza (und Schelling und Hegel) und unter Braminen und Lama's, Cabbalisten und Mysticern, Theologen und Philosophen, kurz überall und immer, und in allerlei Köpfen entstanden ist, als ein echtes Naturerzeugniss des menschlichen Geistes, und lasse seinen Ursprung in den allgemeinsten Thatsachen sowohl, als den einfachsten Denkgesetzen vermuthen; so darf uns diese weite Verbreitung des Pantheismus natürlich nie als Autorität für seine Wahrheit gelten, wohl aber fordert sie uns auf, die Quelle derselben in der menschlichen Seele und die natürliche Entstehungsweise des Irrthums zuerst aufzusuchen, um uns von der Unwahrheit desselben vollkommener zu überzeugen.“ Schmid l. c. p. 230.

„Dass der Pantheismus, wenn er nur in irgend einem Grade consequent ist, allen eigentlich religiösen und sittlichen Ueberzeugungen absolut widerspricht, kann wohl noch nicht die Frage seyn. Denn kann man das einen Gott nennen, was man sich unter dem Unendlichen oder Absoluten im gewöhnlichen pantheistischen Sinne vorstellt? Diesz leere, starre und kalte Nichts, in welchem kein anderes Gesetz als die eiserne Nothwendigkeit des Fatalismus und Naturalismus möglich ist? Ein solcher Gott verhält sich zu dem, wie etwa eine gemahlte Sonne zu der

wirklichen, wärmenden; der Glaube an ihn ist freilich eine Erhebung des Menschen über das Irdische und Endliche; aber nicht zur Gottheit oder zum Himmel, sondern nur in die leeren, kalten Räume der Schneeregion der Abstraction, eine Erhebung des Verstandes, nicht des Herzens. Der Pantheismus also, d. h. der consequente, ist absolut atheistisch und unmoralisch (denn auch das Böse ist dann göttlich, und dadurch gerechtfertigt und geheiligt).“ Ed. Schmidt über das Absolute u. Bedingte. Parchim. 1833. p. 76.

III. A' Theismus.

22. §. A' Theismus is Monismusi csalatkozás; e' szerént van mind Isten, mind világ valóban; de mind az Isten mind a' világ egyg ekekesztett egész; az Istentől a' világ nem csak különb, hanem független is. A' Naturalismustól abban különböz: hogy ez az Istent is a' természetben foglaltattya; a' Pantheismustól meg' abban: hogy ez az Istenben gondol lenni mindent; a' Theismus, ellenben a' természetet az Istentől függetlennek vitattya; hogy az Isten tartya fenn a' világot, igazgattya; nyilván tagadja.

„Um den Grundsatz des Theismus vom Pantheismus zu unterscheiden, kommt es hauptsächlich darauf an, die Einheit von Gott und Welt nicht unter den Begriff der Substanz, sondern unter dem der Ursache zu bestimmen, d. h. Gott nicht als das Wesen, sondern als die Ursache der Welt zu denken. Oder auch: pantheistisch befindet sich die Welt zu Gott in dem Verhältnisse der Immanenz, theistisch im Verhältnisse der Dependenz. Der Theist, nach dem Gott einmahl die Welt hervorgebracht, scheidet Gott und Welt völlig von einander, und hebt jede Gemeinschaft zwischen beiden völlig auf.“ Jäsche Pantheismus p. 31. sq.

23. §. Némelly régi bölcselkedők mint Leucipp, Democritus, kivált Epikurus, a' világot az

Istentől egészen függetlennek nézték; magától eredtettnek is vitattak bizonyos alkotó részekből, melyeket atomusoknak neveztenek, vagy azt öröktől valónak gyanították. Az Istent a' világi 's emberi dolgok' henye nézőjének tartották. Az utóbbiak annyira nem vetemedtek; hanem csak Istennek e' világra, minekutánna azt teremtetten, szükséges erőkkel, törvényekkel elkészítette, gondviselését tagadják.

Primum oro, obtestorque velis advertere mentem,
Quanta Neoclidæ sapientis, quo Duce pugnās,
In detrectandis fuerit fallacia Divis.
Proh Pudor! Hoc cives potuit deludere fūco!
(Scilicet ille Deos non ausus pellere Athenis,
Socratis iniusta nece, Protagoræque recenti
Territus exilio) tamen ut re tolleret ipsa,
Ridiculos fecit, rerum, quaecunque geruntur
Immunes, etiam ignaros; procul omnibus orbis
Partibus extorres; tantum intermundia quaedam
Incolere, atque illic æterna per otia lætos
Vivere permissit, regionis inanis inanes
Indigenas“

Polignac Anti-Lucretius I. II. p. 165—175.

24. §. A' régi vélemény tehát a' vastag Empirismusból, és a' kényes Eudaimonismusból származott: a' kiformalatlan ész, látván, hogy a' természetben minden valamelly materiából léssen, meg nem fogható, hogy az Isten, nem lévén semmi, mindenhatóságával az eget 's földet teremthette legyen; azt se fogható meg, hogy az Isten teremtményét minden munka fáradság 's unalom nélkül is, fenntarthattya 's kormányozhattya; 's így gondviselése miatt semmit se vesz boldog állapotya. — Az utóbbi 's mostani Theisták' véleményye pedig a' helytelen Rationalismuson alapul; illetlennek tartván, hogy az Isten, minekutánna munkáját elkészítette, tovább is szüntelen fenn tartsa

's igazgassa: holott az emberi művek' fennmaradását és folyamatyát láthatni, alkotó mesterének fenntartása 's igazgatása nélkül is; hogy más okait ne említsem.

Ex nihilo nihil fit: lex inviolabilis esto:

Nil ruit in nihilum, clamat schola tota Epicuri,

Ergo si quae sunt aeterna fuere; nec unquam

Cessatura manent. Intermoriuntur ubique

Corpora, materies autem, quae corpora fundat,

Semper erit, fuit, est; finemque ignorat et ortum —

Si Deus est bonus, omnipotens, si cuncta gubernat,

Cur mala, quae totum foede grassantur in orbem,

Non averuncat? — —

Inde hominum mentes saepe in diversa trahuntur,

Num fati motu, an positae vi legis eant res.

Hinc alios dubitare quidem, at nescire videmus

Cur dubitent; optare tamen ne funditus esset

Arbiter humani generis, Iudexque tremendus.

Quin alios pallax Epicuri dogma secutos

Fortunae arbitrio mundum permittere, et omnem

Conculcare metum vitae mortisque futurae

Securos. Tantum potuit suadere libido.“

Idem Polignac.

25. §. A' régi néhezségek elvannak már háritatva: minthogy e' szépen, czélerányosan elrendelt világot a' porocskáknak vaktában egymással öszvesületökből szármoztatni, képtelenség; a' lelkeket, szabad akaratumkat, lehetetlenség; a' mi változó mástól való is egyszersmind és valamikor kezdődött; a' materia és a' mi változó világunk tehát öröktől fogva, magától való, nem lehet. Kielegítő oka lételének, 's így vagy amúgy létének, csak a' magától — végnélkül — személyes valóság = az Isten lehet. Az Isten minden munka, eszököz, fáradság nélkül végbe vihet mindent a' mi csak valóban lehetséges. Mivel a' véges természet hijány nélkül, a' szabad akarátú ember véthetés nélkül, nem lehet; azért e' világ rosszak nélkül el nem lehet. Hogy tehát az Isten a' teremtményét,

a' világot, az embert, gondján kívül ejtette légyen azokra nézve, okosan nem gondolhatni.

Hos jam thesauros Pelagi, et tot ditia gazis
Viscera terrarum vigili, qui lampade lustras,
Artificem quantum felici haec omnia cernis
Effudisse manu? Credin' miracula tanta
Moliri naturam? huic par erat illa labori? —

Dic igitur num tanta queat prudentia coeco
Principio affingi, nullum cui cernere finem,
Nullas nosse vias datur aut intendere quidquam. —
A quo etiam hoc sumsit talis vel talis ut esset?

Propterea, quidquid per se est variabile, non est
Aeternum; al pendere aliquo ex moderante necesae est,
Talis materies; nequit ergo aeterna vocari. — —

Ergo materiae Deus moderator et auctor.
Materia ipse caret, perituri corporis expers. — —

Hic sat erit solam naturae attendere vocem.
Clamatenim auctorem natura, opus undique summum
Arguit artificem. — —

Ast auctorem operum tantorum et cuncta regentem
Quo iure insimulas? Tu ne illum vincere posse
Consilio speras? — —

Non venit ulla tibi divina ab origine labes,
Nonne vides incompositas aliquando figuras
Depingi plana in tabula; nec forma, nec ordo est
Nec sibi respondent partes, temere omnis in arcum
Linea curvari, seriem nec habere putatur.

Levis at in medio steterit cum forte cylindrus,
Tunc tersam in faciem confusos colores
Colligit, et vultus reddunt vaga monstra decoros. —

Quod si hominem melius peccare haud posse fuisset,
Dic hominem melius sine libertate futurum. —

Si vitium nequit esse, nequit consistere virtus.
Arbiter e summo nos hic despectat olympo

Nec menti invidet arbitrium. Quo vadimus, ille
Semper adest; quo se fert ultro nostra voluntas
Illuc adpositas motus in corpore leges

Auxilio sequitur; poenasque aut praemia servat.

Polignac.

26. §. A' mi az utóbbi Theisták' nehézségét
illeti: a' műnek helytelen tekintetéből származó
az: a' műnek mind materiáját, mind formáját

szükség számba vennünk: a' világ se materiájára se formájára nézve se lehet magától; mind materiájának, mind formájának kielégítő oka az Isten; az Isten tette azt, hogy lett 's így lett; 's ismét nem lenne, vagy másképp lenne, ha magára hagyatnék; az Istennek szükség tehát teremtményét fenn-tartani 's igazgatnia is. Az emberi művekben különben van a' dolog: azoknak a' mesteri ész csak formát ad, materiát nem; ezt előre megadta az Isten; azért Mestere, minekutánna elkészítette, materiájának fenntartására szükségtelen; fenntartója az Isten; formája materiájával tart és fennmarad, ha jól el van készítetve legalább üdeig. A' világ tulajdon formájában állandólag, valamint az emberi mű, nem tarthatna, ha az Isten materiáját fenntartván, azt is egyetemben fennem tartaná, az az ha gondot reá nem viselne.

27. §. De a' világ' létele 's az Isten' esmérete egymás nélkül telyes lehetetlen: 1.) A' világ' létele az Isten nélkül lehetetlen: mert maga magának kielégítő oka nem lehetvén, magától valami nem eredhetett, úgy állandó se maradhat; az Isten kielégítő oka mind maga mind másak' lételének; tehát a' világ' létele az Isten nélkül lehetetlen. A' világnak, materiajára nézve, Istentől folyvást létele, annak fenntartása; formájára nézve töle állandó létele pedig, igazgatása 's mind ketteje: Gondviselése. 2.) Az Isten' esmérete a' világ' nélkül lehetetlen: az Isten és világ olly kölcsönös képestségben vagynak egymáshoz mint az ok és okozat, feltétel 's feltételes, a' fundamentom 's következet: egymás nélkül esméretlenek. Valamint az ok magában okozatának tapasztalása nélkül üres idea, nem lévő-semmi; szint úgy az Isten is magában világ' nézete nélkül üres idea, valóban nem lévő-semmi volna; az Isten' esmér-

hetetlen volna tehát nekünk a' világ nélkül. Következésképp a' világ létele Isten nélkül, az Isten' esmérété világ nélkül teljes lehetetlen. A' világ' Istentől függésének elnem esmérése, a' Theismus, tehát szint úgy mint a' Naturalismus és Pantheismus Isten-tagadásra viszen.

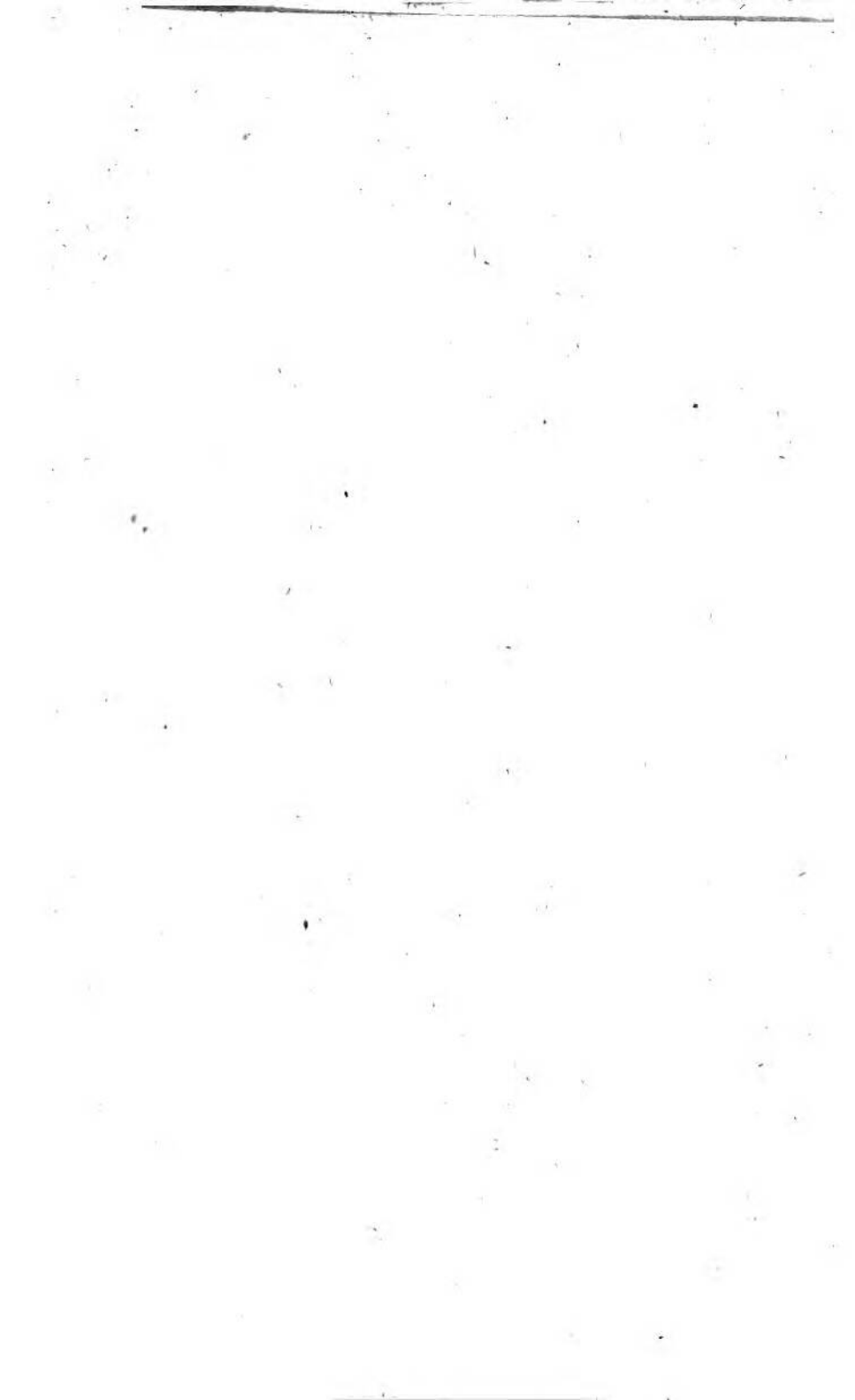
„Wie sollte sich ein Unendliches ohne ein Endliches, ein Unbedingtes ohne ein Bedingtes, ein Gott ohne eine Welt als wirklich denken lassen? So wenig als eine Substanz ohne Eigenschaften, oder eine Ursache ohne Wirkung. Beide sind nothwendige Correlate, die gar nicht ohne einander als wirklich gedacht werden können. Das Unendliche, Unbedingte, die Substanz und der Grund, ohne ihre Correlate, sind bloss leere Abstractionen, blosse, allgemeine Begriffe, die bekanntlich als solche nicht wirklich sind; sondern ihre Wirklichkeit nur in dem Besonderen, dem concreten Inhalte der einzelnen Gegenstände haben, aus denen sie abstrahirt sind. Alle Wirklichkeit oder Realität in unserer Erkenntniss liegt nur in der empirischen Erkenntniss des Besonderen und Bedingten; die rationale Erkenntniss des Allgemeinen für sich gibt uns keine Wirklichkeit, sondern nur Nothwendigkeit u. Gesetzmässigkeit des als wirklich erkannten Besonderen. Diess gilt auch von dem Verhältniss Gottes zu der Welt. Einen Gott können wir auch gar nicht als wirklich denken ohne wirkliche Welt; die Idee Gottes schrumpft uns zu einem leeren Worte zusammen, wenn wir sie nicht durch ihre Beziehung zur Welt beleben. Die Beziehung Gottes und seiner Thätigkeit zur Welt ist der ewige Gehalt, den wir Gott beilegen können. Ein Gott ohne Welt wäre ein leerer Name eines Nichts. Oder als was wollten wir uns Gott denken, wenn nicht als vernünftigen Grund der Welt, als Schöpfer, Erhalter, Regierer der Welt, kurz als thätig gegen die Welt? Als einen Grund ohne Folge, eine Ursache ohne Wirkung, oder, wenn man will, als eine Substanz ohne Eigenschaften, als ein Allgemeines ohne ein Besonderes unter ihm, als leeren Begriff, als Form, als Schale ohne Inhalt, als — Nichts.“ Schmidt l. c. p. 246—7.

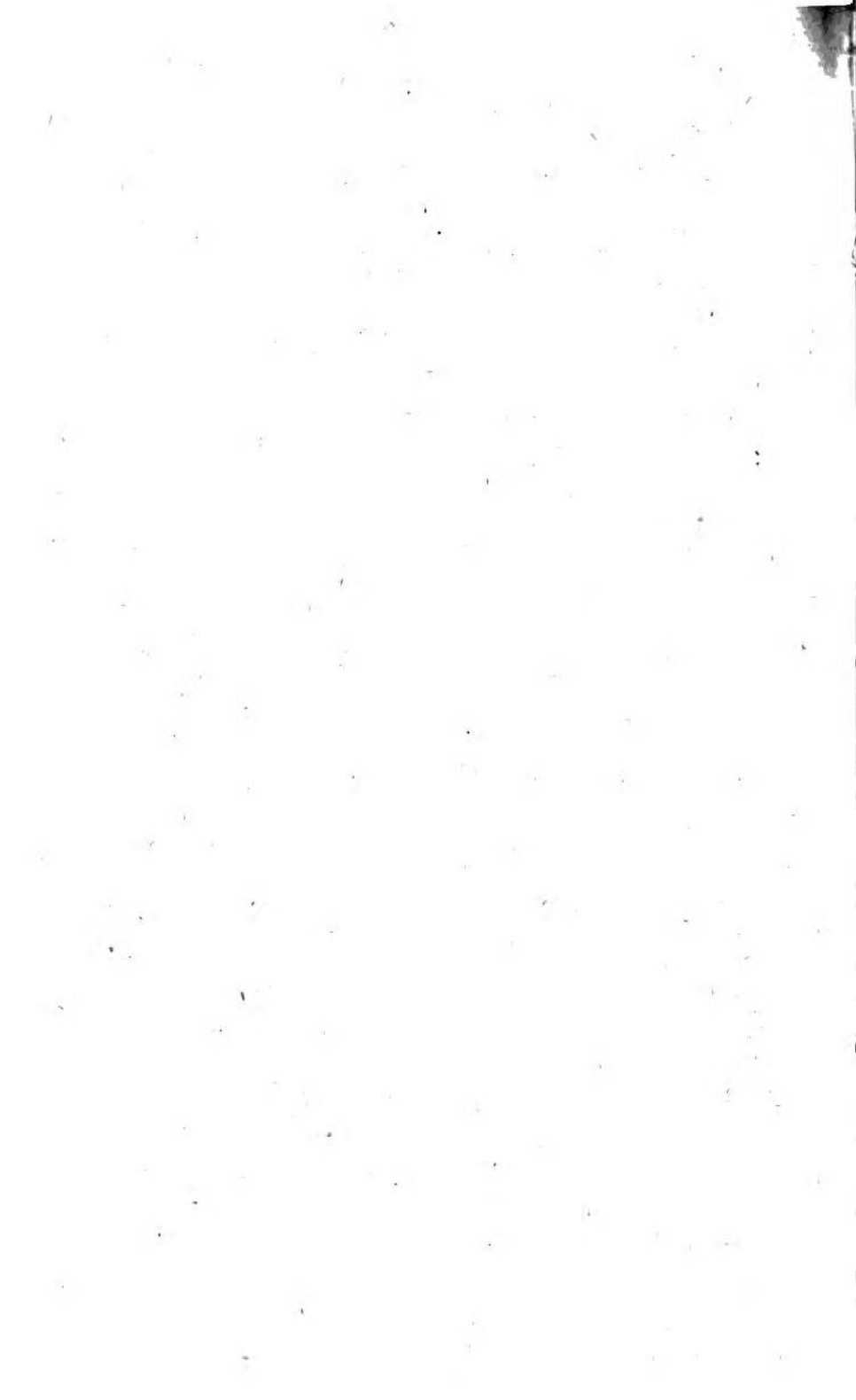
28. §. A' Theismus az Istent és világot egymástól elrekesztvén, az Isten' gondviselésétől a' világot el szakasztván, a' Religiót szintúgy vesztegeti, lerontya 's lehetetlenné teszi mint a' Naturalismus, vagy Pantheismus: az Istennek a' világában maga ki jelentése teszi az ő esméretét valóvá, igazzá, telyessé; az ő urasága, fenntartása teszi hódulásunkat szükségessé; az ő szüntelen jó tévősege, bölcs törvény-szerzése teszi a' szeretetet, engedelmességet kötelességünké; az ő szent, bölcs gondviselése teszi halhatatlanságunkat 's érdemlett jutalmunkat bizonyosokká; az ő kegyes, hatalmas vezérlése teszi vándorlásunkat biztossá 's bátorságossá. Ha az Istennek nincs velünk semmi köze, ha törvényyének fenn-nem tartója, kinem szogáltatója: oda az erkölcségünk' minden ösztöne, gyámola, dija, 's mí az eset' játékai, az erőszak' zsákmányai, vagyunk, — mind emberi méltóságunk ellenére is!!

— Ut apertis Aeolus antris

Cum subito celeres emisit carcere ventos,
 Illi obluctantes immensa per aequora currunt,
 Spumososque cient horrendo murmure fluctus,
 Terrorem, exitium, noctemque et fulmina portant,
 Ac coelum et terras, confertaque nubila miscent:
 Sic vitia invadunt orbem, resoluta catenis,
 Dum regnat Stygis atque Dei secura voluptas.
 Dic age: si qua foret regio sine legibus ullis,
 Ac sine consilio, sine Principe, libera, qualem
 Absque Deo terram esse iubes: ubi praemia nulla
 Virtutem, nullaeque sequerentur crimina poenae;
 Sed neque virtutis nomen, neque criminis esset,
 Verum quisque sibi Deus et Rex; hanc ne libenter
 Incoleres? In ea velles traducere vitam?
 Spinozae teneant illam, teneant Epicuri."

Polignac l. c. p. 654—669.

Österreichische Nationalbibliothek

